

Yleistävän yksikön 2. persoonan käyttö inkerinsuomessa

Suomen kielen
pro gradu -tutkielma
Itä-Suomen yliopisto
Filosofinen tiedekunta
Humanistinen osasto
Marraskuu 2011

Anne Surakka

Itä-Suomen yliopisto
Filosofinen tiedekunta, Humanistinen osasto
ANNE SURAKKA: Yleistävän yksikön 2. persoonan käyttö inkerinsuomessa
Pro gradu -tutkielma, 142 s., 3 liites.
Suomen kieli
Marraskuu 2011

Tutkielmassa tarkastellaan yleistävän yksikön 2. persoonan käyttöä kaakkoismurteisiin kuuluvassa inkerinsuomessa. Tarkastelun kohteena on, millaisten verbien kanssa sitä käytetään, mitä aikamuotoja se suosii, millaisissa lausetyypeissä ja merkitystehtävissä se esiintyy ja millaisia henkilöviittaustulkintoja se voi saada. Lisäksi on tarkasteltu, ja miksi sen yhteydessä käytetään pronomineja. Tutkimusaineistona on 310 yleistävän yksikön 2. persoonan sisältävää lausetta, jotka on koottu osasta Joensuun yliopiston Inkeri-hankkeen haastattelumateriaalia, jota kerättiin vuosina 1990–1997 eri puolilla Viroa ja Inkerinmaata. Lauseista 74:ssä (23,9 %) on käytetty pronominia (sie ~ sä ~ sinä ~ sää ~ sa).

Yleistävä yksikön 2. persoona suosii aineiston perusteella erilaisia verbejä kuin esimerkiksi nollapersoona. Verbeistä 60, 8 % on toiminnallisia, kun taas vaikkapa modaalisia verbejä on vain 11,1 % ja nesessiivirakenteita 1,7 %. Vaikka aineisto koostuu haastatteluista, joissa puhutaan paljon menneistä ajoista, yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä käytetään eniten preesensia (74,5 %) ja kaikista preesensmuodoista peräti 52,1 % on dramaattista preesensia.

Inkerinsuomessa yleistävää yksikön 2. persoonaa käytetään päälauseista väitelauseissa, retorisisissa kysymyksissä ja ei-direktiivisissä imperatiivilauseissa. Sivulauseista sitä käytetään *kun*-lauseissa, konjunktioittomissa sivulauseissa, *jos*-lauseissa, *vaikka*-lauseissa, *että*-lauseissa, alisteisissa kysymyslauseissa ja relatiivilauseissa. Yhteistä näille kaikille lausetyypeille on, että niitä käytetään affektisessä kontekstissa. Seuraavassa on muutamia esimerkkejä aineiston lauseista: *Suomessa saat osta vaikka mit-, monta autoo, aka meil ei saant täällä./ Torut ni sit männöö(t). Olet hilja sit eivät mäne./ A siel ol niin kovat tuulet jot se, sie et kestä jaloil niin kovaast viep sinnuu– –./ Ja sit kons vähäsen sanot, eestin kiel(el) hot kaks sanna eestin kielel sit kerrasta löytyy kaik mitä sinä tahot.*

Eri lausetyypeillä on omia, mutta osin myös päällekkäisiä puhefunktioita. Kaikkein tavallisimmin yleistävää yksikön 2. persoonaa käytetään ilmaisemassa seurausta ja syytä. Sitä käytetään myös selvennyksissä, perusteluissa, selityksissä, lisäyksissä ja parenteseissa. Muita käyttöyhteyksiä ovat mm. toiminnan kuvaukset, vastaukset kysymyksiin, referointi ja erilaisina määritteinä toimiminen. Muissakin merkitystehtävissä sitä käytetään. Yleistävää yksikön 2. persoonaa käytetään myös ilmaisemaan puhujan asennetta (mm. paheksuntaa, samantekeyvyyttä, ironiaa).

Viittaussuhteiden tarkastelu osoitti, että yleistävä yksikön 2. persoona viittaa useimmiten puhujaan itseensä, mutta sillä viitataan myös 'meihin', geneerisesti keneen tahansa ja jonkin verran kolmansiin osapuoliinkin. Pronominien käytölle ei löytynyt yhtä selvää ja kaiken kattavaa syytä, mutta mm. tietyt lausetyypit, kysymystyyppiset rakenteet ja *että*-lause, tuntuvat suosivan pronomineja enemmän kuin muut.

Asiasanat: yleistävä yksikön 2. persoona, kaakkoismurteet, murteet, lausetyypit, puhefunktiot, pronominit, viittauskohde

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1. Tutkimuksen tausta ja tavoitteet	1
1.2. Aineisto ja sen käsittely	2
1.3. Yleistävästä yksikön 2. persoonasta	5
1.4. Inkerinsuomi kielimuotona ja tutkimusaineistona	8
2. TEOREETTINEN TAUSTA	13
2.1. Persoonan ilmaisemisesta	13
2.2. Keskeisiä käsitteitä	16
2.3. Epäsuorista henkilöviittauksista	19
2.4. Yleistävän yksikön 2. persoonan käytöstä ja viittaussuhteista	21
2.5. Subjektipronominin käytöstä ja poisjätöstä	25
3. YLEISTÄVÄN YKSIKÖN 2. PERSOONAN SYNTAKTIS- SEMANTTISTA TARKASTELUA	29
3.1. Verbeistä	29
3.2. Tempuksista ja moduksista	35
3.3. Pronominivariantit	43
3.4. Affektista	46
4. MODAALISET LAUSETYYPIET JA PUHEFUNKTIOT	49
4.1. Päälauseet	49
4.1.1. Väitelauseet	51
4.1.1.1. Seurauksen ja syyn ilmaiseminen	51
4.1.1.2. Selvennykset	57
4.1.1.3. Toiminnan kuvaus	59
4.1.1.4. Vastaukset kysymyksiin	62
4.1.1.5. <i>Itse</i> -sanana sisältävät lauseet	64
4.1.2. Retoriset kysymykset	66
4.1.2.1. Kysymyslause ja retorisen kysymyksen funktiot	66
4.1.2.2. Inkerinsuomen aineiston retoriset kysymykset	68
4.1.3. Imperatiivilauseet	71
4.1.3.1. Yleistä imperatiivista	71
4.1.3.2. Inkerinsuomen aineiston imperatiivilauseet	73
4.2. Sivulauseet	77
4.2.1. <i>Kun</i> -lauseet	78
4.2.1.1. Yleistä <i>kun</i> -lauseista	78
4.2.1.2. Inkerinsuomen aineiston <i>kun</i> -lauseet	79
4.2.2. Konjunktioittomat sivulauseet	86
4.2.3. <i>Jos</i> -lauseet	89
4.2.4. <i>Vaikka</i> -lauseet	92
4.2.5. <i>Että</i> - <i>ljotta</i> -lauseet	94
4.2.6. Alisteiset kysymyslauseet	99
4.2.7. Relatiivilauseet	102
5. PERSOONAVIITTAUSTEN SAAMAT TULKINNAT	106
5.1. Viittaussuhteet inkerinsuomen aineistossa	106

5.1.1. Puhujaviitteinen yksikön 2. persoona	106
5.1.2. 'Me'-viitteinen yksikön 2. persoona	108
5.1.3. Geneerinen yksikön 2. persoona	111
5.1.4. Kolmannen osapuolen kokemuksiin viittaava yksikön 2. persoona	113
6. PRONOMININ ESIINTYMINEN YLEISTÄVÄN YKSIKÖN 2. PERSONAN YHTEYDESSÄ	116
7. PÄÄTELMÄT	124
LÄHTEET	132
LIITTEET	

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuksen tausta ja tavoitteet

Suomen kielessä on viime aikoina lisääntynyt yksikön 2. persoonan käyttö nollan paikalla ns. geneerisissä yhteyksissä. Suomessahan geneerisenä persoonana on perinteisesti esiintynyt subjektiton yksikön 3. persoona eli ns. nollapersoonana, mutta sen tilalle tai ainakin rinnalle tuntuu pesiytyneen uusi englannin kielestä levinnyt ”vieraslaji”. Ns. sä-passiivi¹ on tyypillistä nykyajan puhekieltä, jolle on irvailtu ja jonka kieltämistäkin on toivottu mm. siksi, että se on monien mielestä suomen kieltä tuhoava anglismi ja koska se aiheuttaa ymmärtämisvaikeuksia. Tunnetuin esimerkki sen käytöstä lienee formula-ajaja Mika Häkkisen toteamus ”*Kun sä ajat formulaa, niin sä et voi...*”, joka sai jotkut nimittämään sitä jopa ”Häkkis-passiiviksi”. Nykyistä käyttötapaa edustaa hyvin myös malli Suvi Koposen televisiohaastattelussa esittämä lausahdus ”*Jos sä olet mallimaailmassa, niin sun täytyy tajuta tän alan realiteetit.*”

Vanhojen murrenäytteiden (Sirelius 1894: 112–113, Setälä 1891: 93, ks. myös Yli-Vakkuri 1986: 102–105 ja Virolainen 1953: 283) perusteella kyseistä piirrettä on kuitenkin esiintynyt suomen kielessä jo paljon aiemmin, ja piirre on tyypillisesti kaakkoismurteinen. Vanhan kaakkoismurteisen käytötavan on sanottu eroavan nykyisestä käytöstä siinä, että sitä on käytetty ilman pronominia. Tässä tutkielmassa paneudun mainittuun vanhaan yksikön 2. persoonan käyttöön, sillä tutkimusaineistoni koostuu kaakkoismurteisten inkerinsuomalaisten haastatteluista. Seuraava esimerkki on inkerinsuomen aineistosta:

EiL: Myö oIdii siin aina rannal ei metsääl **kesäl sinne metsää et piäse** niitä ol itikkoja niitä hienoi. **Jos mänet metsää niin ne syövät siulta et silmiikää avvoa auk.** A joje rannal siin aina tuuloo. (Toksova, JoYSKL 749 s. 3)

Yksikön 2. persoonan ns. geneerisestä käytöstä ei ole tehty kattavaa tutkimusta, vaikka esimerkiksi nollapersoonaa ja passiivia on tutkittu monelta kannalta. Hajanaisia tietoja aiheesta on esitetty siellä täällä, ja se on löytämässäni lähteissä mainittu vain

¹ Ilmiöstä on käytetty useita nimityksiä. Puhutaan mm. geneerisestä 2. persoonasta (esim. Pälli 2003, Jokela 2004), epäspesifistä 2. persoonasta (Laitinen 1995), yleistävästä 2. persoonasta (esim. Seppänen 2000, ISK), [Seppänen (2000) käyttää artikkelissaan myös termiä persoonattomaksi tulkittava]), avoimesta 2. persoonasta (Helasvuo 2008) ja impersonaalista 2. persoonasta (Siewerska 2004). Käytän ilmiöstä jatkossa ISK:n mukaan termiä yleistävä yksikön 2. persoona.

lyhyesti tai kuriositeettina esimerkiksi nollapersoonan yhteydessä. Sen rakennetta ja semantiikkaa ei ole juurikaan tutkittu, vaan on keskitytty sen ”nollamaisuuteen”, alkuperään ja toisaalta ärsyttävyyteen. Yleensä on vain vertailtu yksikön 2. persoonaa nollapersoonaan. Itsekin teen vertailua jonkin verran, mutta pääasiassa keskityn mainittuun ja aiemmissa tutkimuksissa melko vähälle huomiolle jääneeseen 2. persoonaan. Tarkoitukseni on tutkia, millaisissa rakenteissa ja merkitystehtävissä yleistävää yksikön 2. persoonan muotoa käytetään ja mikä ohjaa valitsemaan tämän muodon, vaikka muitakin vaihtoehtoja olisi. Tutkin myös sitä, millaisten verbien kanssa sitä käytetään, mitä aikamuotoja se suosii ja millaisia henkilöviittaustulkintoja se voi saada eri konteksteissa. Lisäksi tarkastelen, miksi ja milloin yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä käytetään pronomineja.

1.2. Aineisto ja sen käsittely

Tutkimusaineistoni koostuu inkerinsuomalaisten haastattelunauhoitusten litteraatioista, jotka kuuluvat Itä-Suomen yliopiston suomen kielen oppiaineen kokoelmiin. Joensuun yliopiston suomen kielen professori Ilkka Savijärvi ja venäjän kielen professori Muusa Savijärvi aloittivat 1990-luvulla tutkimushankkeen ”Inkerinsuomalaisten kieliolot ja inkerinsuomen nykytila”, jonka tarkoituksena oli saada kuva siitä, miten moninaisia muotoja inkerinsuomalaisten kieli oli olosuhteiden paineissa saanut. Haastattelut tehtiin eri puolilla Viroa ja Inkerinmaata vuosina 1990–1997, ja niitä on kaikkiaan noin 200 tuntia, joista on litteroitu noin 100 tuntia. Kielenoppaiksi saatiin hyvin eritasoisia ja erilaisia inkerinsuomen puhujia, ja litteraatioissa näkyy selvästi yksilöiden välinen variaatio: osa puhuu hyvin murrettaan, osa pyrkii yleiskielisyyteen, ja osalla näkyy selvästi venäjän tai viron vaikutus. Suurin osa kielenoppaista on syntynyt 1920-luvulla tai sitä aiemmin. He ovat varttuneet Inkerinmaan suomenkielisellä maaseudulla ja omaksuneet suomen kielen äidinkielenään. Nuorempi sukupolvi ei sukujuuristaan huolimatta yleensä puhu suomea. Suurin osa haastatelluista on naisia, koska miesten määrä harventui jo 1930-luvulta lähtien ensin sortotoimien ja karkotusten, sitten sodankäynnin vuoksi. (Riionheimo 2007: 21, 41–44; Kokko 2007a: 68.)

Omaan tutkimusaineistooni otin litteroiduista teksteistä mukaan Tarton, Pärnun, Hatsina–Skuoritsan, Kupanitsan ja Toksovan alueen haastattelut. Aineisto on kerätty pääosin käsin poimimalla, koska haastatteluja ei nähtävästi koneiden vaihtumisen takia

Macistä PC:hen ole tallessa elektronisessa muodossa kuin Viron alueelta, mutta onneksi litteroidut tekstit on säilytetty paperiversioina. Tutkimukseeni valitsin ne 42 kielenopasta, jotka ovat käyttäneet yleistävää yksikön 2. persoonaa. Tutkimusaineistoni kielenoppaista vain seitsemän ei käyttänyt mainittua muotoa. Valittujen kielenoppaiden haastatteluista kertyi yhteensä 652 sivua (ajallisesti 35 t 20 min.), joista tapauksia löytyi 310 kappaletta 222 jaksossa. 310 esiintymää mainitussa sivumäärässä on kuitenkin tulos, joka vahvistaa, että yksikön 2. persoonan yleistävä käyttö on inkerinsuomeen vakiintunut ilmaisutyyppi, joskaan kovin tiheään se ei esiinny.

Litteraatiot ovat tarkkuudeltaan eritasoisia, koska litteroijia on ollut useita, mutta tarkkuuseroilla ei mielestäni ole tutkimuksen kannalta suurta merkitystä, sillä keskityn syntaktisiin ja semanttisiin seikkoihin. Koska tutkimusaineisto on litteroitua, puhekielistä tekstiä, sen välimerkitys poikkeaa kirjakielen välimerkityksestä. Tästä syystä olen poiminut esimerkit sopiviksi katsomistani kohdista, jotka eivät välttämättä ole pisteellä eroteltujen jaksosten kohdalla. Olen lisäksi yhtenäistänyt ja yksinkertaistanut transkriptiota mm. jättämällä pois liudennukset ja lisäämällä lauseiden alkuun isot alkukirjaimet. Esimerkkien alussa on kielenoppaan nimikirjaimet ja lopussa suluissa paikka, jossa nauhoitus on tehty, nauhoitenumero sekä sivunumero, josta kyseinen esimerkki löytyy litteroidusta tekstistä. Kielenoppaat ja nimien lyhenteet löytyvät aineslähteistä.

Koska yleistävän yksikön 2. persoonan käyttöä on tutkittu varsin vähän, minulla ei ollut aiheesta alustavia hypoteeseja. Toki esimerkiksi nollapersonan tutkimus on antanut joitain viitteitä siitä, mitä asioita 2. persoonasta kannattaisi tutkia, mutta olen lähtenyt liikkeelle täysin aineiston ehdoilla ja analysoinut sitä empiirisesti. Olen syventynyt materiaalista esille nouseviin yleisiin ja silmiinpistäviin seikkoihin ja tehnyt havainnoistani päätelmiä. Pääpaino tässä tutkielmassa on syntaktis-semanttisissa seikoissa. Koska yleistävä yksikön 2. persoona liittyy persoonan ilmaisemiseen ja epäsuoriin henkilöviittauksiin, olen keskittynyt teoriaosassa tähän puoleen asiasta. Olen lajitellut aineiston tapaukset sen mukaan, ovatko ne referenssiltään geneerisiä vai spesifisiä, ja tarkastelen niiden viittaussuhteita tarkemmin luvussa 5. Olen ryhmitellyt 2. persoonat myös käyttöyhteyden mukaan ja tarkastellut, millaisissa lauseissa niitä esiintyy ja missä tehtävissä ne ovat. Olen jakanut tapaukset kahtia myös sillä perusteella, onko niissä pronomini vai ei, koska halusin tietää, onko pronominitilillä ja pronominittomilla lauseilla jotain eroja. Olen lisäksi tarkastellut eri

pronominivariantteja ja niiden yleisyyttä sekä sitä, millaisten verbien ja aikamuotojen kanssa yleistävä yksikön 2. persoonassa esiintyy.

Tarkastelen yleistävää yksikön 2. persoonaa tekijän roolissa, ja aineistooni olen ottanut mukaan vain ne lauseet, joissa se edustaa joko nominatiivimuotoista tai nesessiivirakenteiden genetiivimuotoista subjektia. Tuomikoski (1971: 232) määrittelee tekijän tekemisen suorittajaksi, joka lauseessa edustuu usein kieliopillisena subjektina tai lauseenvastikkeessa genetiivisenä agenttina tai joka voi jäädä kokonaan ilmipanemattakin. Myös Hakulisen ja Karlssonin (1988) mukaan tekijä liittyy usein subjektin käsitteeseen. Semanttisesti määritelty subjekti eli tekijä vastaa valenssirooliltaan AGENTIIVIA, joka on tavallisesti toimintaan aktiivisesti osallistuva, inhimillistarkoitteinen substantiivi tai pronomini. Jos verbin rooleihin kuuluu AGENTIIVI, se esiintyy yleensä kieliopillisena subjektina. (Hakulinen & Karlsson 1988: 102–103, 158–159.) Kaikki verbit eivät edellytä välttämättä juuri tekijän roolia. Hakulinen (1972: 243) mainitseekin, että sama kieliopillinen funktio eli subjekti voi kätkeä alleen jopa viisi erilaista roolia. Olenkin ottanut tutkimukseeni mukaan mm. kokijan, olijan, tuntijan, vastaanottajan ja omistajan rooleissa olevan AGENTIIVIN.

Olen kyllä poiminut aineistosta kaikki yleistävät yksikön 2. persoonat, mutta muuna kuin tekijänä se esiintyy vain 12 kertaa (ks. liite 1), joten olen rajannut ne tutkimuksen ulkopuolelle. Muutaman sanan niistäkin voi silti sanoa. Ensinnäkin huomiota kiinnittää se, että niitä on yleensä käytetty habitiiviadverbiaaleina. Adessiivisijaisena ne ilmaisevat omistajaa, jossain tilassa olijaa tai kokijaa, ablatiivisijaisena sitä, jonka hallusta tai hallintapiiristä jokin siirtyy tai joka muuten esitetään jonkin menetyksen tai muun vastaavan tapahtuman kokijana ja allatiivisijaisena sitä, jonka haltuun tai hallintapiiriin jokin siirtyy tai joka muuten esitetään tapahtuman kokijana (ks. ISK § 986). Kaksi kertaa 2. persoonaa on käytetty myös objektina ja kerran genetiivimuotoisena omistajana. Laitinen (1995: 348) onkin todennut, että tekijän lisäksi geneerinen 2. persoona sopii hyvin esimerkiksi omistajaksi, mikä on nollalle usein mahdotonta. Toinen huomiota kiinnittävä seikka tästä tutkimuksesta pois jätetyissä muodoissa on se, että useimmiten niitä käytetään samassa yhteydessä, jossa 2. persoonaa on käytetty myös tekijänä. Edellä sanotun perusteella voi todeta, että yleistävä yksikön 2. persoona suosii subjektin tai tekijän roolia ja on harvinaisempi muissa asemissa. Nollasubjekttilauseen subjektihan puolestaan on usein ei-agenttiivinen (Laitinen 1992: 145).

Tutkielmassani tarkastelen siis, millaisissa lauserakenteissa valenssirooliltaan AGENTIIVINA eli tekijänä toimivaa yleistävää yksikön 2. persoonaa on käytetty ja miten sitä voidaan tulkita merkityksen ja viittaussuhteen kannalta. Tarkoitukseni on eritellä, mitkä syntaktiset, semanttiset tai pragmaattiset tekijät suosivat sen käyttöä ja mikä ohjaa valitsemaan juuri tämän muodon. Tutkimusote tutkielmassa on kvalitatiivinen, vaikka esitän myös kvantitatiivisia tuloksia, jotka tuovat esiin taajaan esiintyviä, prototyyppeisiä piirteitä. Tutkimuksen kannalta kiinnostavia ovat kuitenkin myös odotuksenvastaiset tai harvinaisemmat tapaukset.

1.3. Yleistävästä yksikön 2. persoonasta

Suomen geneeristä *sinä*-pronominin ja yksikön 2. persoonan käyttöä on pidetty yleisesti nuorena ilmiönä, ja sen on arveltu johtuvan englannin vaikutuksesta (esim. Luukka 1994: 231). Tätä uudempaa *sinä*-pronominin käyttöä on tosin havaittu esimerkiksi Helsingin puhekielestä jo 1970-luvulla nauhoitetuista näytteistä (Paunonen 1995: 273). Hakulinen ja Karlsson (1988: 253) mainitsevat, että tällaiseen geneeriseen eli ei-spesifiseen tarkoitukseen voi eri kielissä käyttää joko varsinaisia pronomineja (esim. englannissa *you* tai *we*) tai erityisiä geneerisiä pronomineja (englannissa *one*). Kitawaga ja Lehrer (1990) toteavat, että tällaiset impersonaaliset pronominit voivat viitata yhteen tai useampaan tekijään, mutta ei keneenkään tiettyyn. Ne sisältävät merkityksen 'one', 'anyone', 'someone', 'everyone'. Geneerinen *you* on tyyllillisesti vähemmän muodollinen kuin epädeiktinen *one* eikä sen tarvitse sisällyttää vastaanottajaa referenssiinsä eikä toisaalta puhuja ole siitä poissuljettu. Tällä tavoin käytetyt pronominit eivät siis ole deiktisiä eivätkä välttämättä referentiaalisia eli ne eivät viittaa puhujaan eivätkä vastaanottajaan. (Mts. 740–741.) Siewierskan (2004: 212) mukaan impersonaalinen yksikön 2. persoonan käyttö on erittäin yleistä Euroopan kielissä – ja monissa muissakin kielissä eri puolilla maailmaa, ja hän mainitsee näihin kieliin kuuluviksi myös mm. viron ja slaavilaiset kielet mutta ei suomea. Sen sijaan suomen kielelle on ominaista yksikön 3. persoonan impersonaalinen käyttö, mikä taas on maailman kielissä paljon harvinaisempaa. (Mp.)

Ns. *sinä*-passiivia on pidetty ärsyttävänä kielenpiirteenä, ja esimerkiksi Ojajärvi pitää rakennetta ”puhuvan minän imperialismina”, jolla ”puhuja katsoo voivansa kertoa, mitä ’sä’ haluaisi tehdä tai tuntea” (2000: 19). Seppänen (2000: 17) on pohtinut

syitä, miksi ns. sä-passiivi aiheuttaa niin paljon ärtymystä. Hänen mukaansa ärsyttäväksi koetaan ensinnäkin *sä*-sanana toistuminen ja ilmauksen leviäminen yhä henkilökohtaisempiin kokemuksiin. Toisaalta se voi tuntua päällekyvältä ja liiaksi kuulijan alueelle tunkeutuvalta. Siinä ainakin näennäisesti vedotaan puhelumppaniin, jolloin kuulija voi kokea valinnanvapautensa rajoitetuksi. Väärintulkinnatkin ovat mahdollisia, koska kuulija voi luulla olevansa viittauksen kohteena, vaikkei puhuja sitä tarkoittaisikaan. Kuirin (2000: 15) mukaan nykyisen yleistävän 2. persoonan käyttäminen on tapa kertoa omista tekemisistään ikään kuin siirtäen ne kuulijalle tarkoittamatta kuitenkaan kuulijaa. Puhuja ei välttämättä tarkoita itseäänkään, vaan nostaa asian ihmisten yhteiseksi. (Mp.)

Helsingin Sanomien Kieli-ikkunassa Riitta Eronen ottaa kantaa ilmiöön artikkelissa ”Kun sä käyt huoltoasemalla”. Eronen mukaan kyse ei ole uudesta ilmiöstä, vaan vanhasta kerronnan keinosta, jolla on saatu kuulija tai lukija eläytymään tarinaan. Jo Raamatussa on paljon ’sinuun’ eli puhuteltavaan vetoavaa kerrontaa. Passiivin ja geneerisen yksikön 3. persoonan rinnalla yleistävä 2. persoonan käyttö on levinnyt myös mm. mainos- ja käyttöohjekieleen. (HS 25.6.1996.) Seppänen (2000: 17–18) mukaan ilmaisutavalla on juuret myös suomalaisessa puhekielessä. Ilmiöstä on havaintoja jo 1800-luvulla ilmestyneissä tutkimuksissa. Esimerkiksi U.T. Sireliuksen tutkimuksessa vuodelta 1894 on esimerkkejä yksikön 2. persoonan käytöstä yleispersoonana Jääsken ja Kirvun murteissa. Seppänen on kiinnittänyt huomiota siihen, että vanhoja 1800-luvun esimerkkejä on pantu muistiin eniten juuri kannakselaisesta puheesta ja että niihin ei liity pronominitäydennystä vaan pelkkä yksikön 2. persoonan muodossa oleva verbi. Seppänen ei ollut löytänyt Suomen murteiden arkistostakaan kuin muutaman *sinä*-pronomillisen, omien sanojensa mukaan persoonattomaksi tulkittavan esimerkin, ja niistäkin suurin osa oli sananparsia, joista suurin osa oli Kannakselta. Seppänen esittääkin oletuksen, että yleistävä 2. persoona on tyypillisimmin esiintynyt ilman *sinä*-pronominia ja että ilmaustapa on enemmän itä- kuin länsisuomalainen. (Mp.) Myös Yli-Vakkurin (1986: 102–103) mukaan ilmaustapa on tyypillisesti itäsuomalainen, lähinnä kaakkoismurteinen piirre.

Laitisen (1995: 346–348) mukaan yksikön 2. persoona ei kuitenkaan asetu suomen persoonajärjestelmään nollan paikalle ongelmitta, koska se mm. mahdollistaa väärintulkinnan spesifiksi puhutteluksi, eivätkä nämä kaksi muotoa muutenkaan ole täysin päällekkäisiä. Geneeriselle yksikön 2. persoonalle on toisaalta tarvetta, koska nollan käytössä on semanttis-kieliopillisia rajoituksia, joista 2. persoonan avulla pääsee

eroon. Laitinen mainitsee, että mainitun tyyppinen yksikön 2. persoonan käyttö odottaa toistaiseksi huolellista analyysiä puheaineistosta. (Mp.) Subjektitonta yksikön 3. persoonaa ja passiivia on kyllä tutkittu paljon, mutta geneerisen yksikön 2. persoonan tutkimus on vähäistä, ja se on löytämässä lähteissä usein mainittu vain muutamien esimerkein ja yksikön 3. persoonan yhteydessä (ks. lukua 2.4). Paras ja keskeisin lähteeni onkin Hanna Jokelan gradu (2004), jossa aihetta on tarkasteltu vähän laajemmin ja myös kontekstin kannalta. Jokela on tutkielmassaan keskittynyt enemmän viron kieleen, mikä ei kuitenkaan ole huono asia, koska aineistoni inkerinsuomalaisten kieleen viro on vaikuttanut selvästi.

Tässä yhteydessä ei ole mahdollista pohtia tarkemmin, mistä yksikön 2. persoonan geneerinen käyttö on suomen kieleen tai inkerinsuomeen tullut, mutta joitakin ajatuksia siitä voi esittää. Henkilöihin viittaamisen tavat ovat vaikutteille alttiita ja voivat lainautua kielestä toiseen. Esimerkiksi suomen nykyistä *sinä*-pronominin geneeristä käyttöä pidetään englannin mukaisena. Nimenomaan pronomiillisen muodon käyttö katsotaan lainautuneeksi piirteeksi, koska murreaineistoista löytyy vanhoja esimerkkejä vain yksikön 2. persoonan verbimuotojen käytöstä yksikön 1. ja 3. persoonan muotojen asemesta. (esim. Luukka 1994: 231.) Voisi kuitenkin ajatella, että venäjän kielellä saattaisi olla vaikutusta vanhoihin itäsuomalaisiin ja kaakkoismurteisiin muotoihin ja tietysti siten myös inkerinsuomalaisten kielenkäyttöön. Venäjän kielessä persoonamuotoja voidaan käyttää ilman persoonapronominia yleistävässä merkityksessä, jolloin ei ole kyse kenestäkään määrätystä henkilöstä, vaan subjektina voi olla kuka tahansa. Verbin muotona on yksinkertainen futuuri, joka tällöin menettää tulevaisuuteen viittaavan merkityksensä ja saa usein modaalisen mahdollisuuden, mahdottomuuden tai välttämättömyyden merkityksen. (Russkaja grammatika I: 638.) Matti Kuusi (1977) on artikkelissaan ”Yksikön 2. persoona ims. sananlaskuston venäläistymisasteen mittarina todennut”, että ainakin venäläisissä sananlaskuissa yksikön 2. persoonan käyttö on erittäin yleistä. Vertailun vuoksi hän on kerännyt joitakin lukuja vepsän, karjalan ja suomen sananlaskujen yksikön 2. persoonan esiintymistä, mutta hän ei kuitenkaan vastaa siihen kysymykseen, onko venäjän kielellä ollut tähän vaikutusta, vaan jättää asian tulevien tutkijoiden ratkaistavaksi. Leinonen (1983: 159) puolestaan pitää tällaista geneeristä yksikön 2. persoonan käyttöä venäläisvaikutuksen tuloksena.

Toisaalta yksikön 2. persoonaa käytetään aivan yleisesti geneerisesti viron kielessäkin. Esimerkiksi Eesti keele grammatika (II: 227) mainitsee yksikön 2.

persoonan yhdeksi mahdollisista yleistävistä persoonista passiivin ja geneerisen yksikön 3. persoonan rinnalla. Jokelan (2004) tutkimuksen mukaan viron yksikön 2. persoona on nollasubjektin jälkeen yleisin suomen nollasubjektin vastine. Yksikön 2. ja 3. persoona ovatkin virossa geneerisessä käytössä lähempänä toisiaan ja ne ovat päällekkäisempiä ja rinnakkaisempia geneerisen persoonan ilmaisukeinoja kuin suomessa. Viron kielessä yksikön 2. persoona toimii luontevasti deiksiksensä ulkopuolella ainakin puhujaan itseensä viittaavana sekä referenssinsä suhteen selvästi yleistävänä ja geneerisenä. Ilmiö on tavallinen myös yleiskielessä. (Jokela 2004: 55–56, 63–64.) Näin ollen inkeriläiset, jotka ovat olleet paljon tekemisissä sekä venäläisten että virolaisten kanssa, ovat voineet saada vaikutteita yksikön 2. persoonan käytöstä molemmilta suunnilta. Yli-Vakkuri (1986: 104) toteaaakin aiheesta, että vieraiden kielten vaikutus sekä omaperäinen ilmaisutapa ovat ennemminkin langenneet yhteen kuin että ilmiö olisi peräisin vain vieraista kielistä.

Tutkielma etenee siten, että kerron ensin inkerinsuomesta ja sen sopivuudesta tutkimusaineistoksi. Luvun 2 teoriaosassa luon katsauksen siihen, mitä persoonan ilmaisemisesta, epäsuorista henkilöviittauksista, pronomineista sekä niiden käytöstä ja poisjätöstä on sanottu aiemmin. Esittelen myös henkilöviittauksiin liittyviä keskeisiä käsitteitä. Luvussa 3 tarkastelen, millaisia verbejä yleistävän yksikön 2. persoonan kanssa on käytetty ja millaisia tempuksia ja moduksia se suosii. Esittelen myös aineiston erilaiset pronominivariantit sekä kerron yleistävän yksikön 2. persoonan käyttöön liittyvästä affektista. Luku 4 on omistettu aineistosta löytyvien lausetyyppien ja niiden merkitystehtävien esittelemiselle. Luvussa 5 tarkastelen yleistävän yksikön 2. persoonan viittauskohteita ja luvussa 6 sitä, milloin sen yhteydessä käytetään pronominia. Luvussa 7 esitän päätelmiä saamistani tuloksista sekä niiden herättämiä ajatuksia.

1.4. Inkerinsuomi kielimuotona ja tutkimusaineistona

Inkerinsuomalaiset on siinä mielessä poikkeuksellinen ryhmä, että heillä on ollut paljon kielikontakteja muihin kieliin ja he ovat saaneet vaikutteita monesta paikasta, joten kielimuodon yhteydessä voisi puhua erilaisista sekaidiolekteista. Tapaukset ovat hyvin eriaisteisia: osa on säilyttänyt kotimurteensa melko hyvin, osa käyttää paljon suomen yleiskielen mukaisia muotoja, kun taas joidenkin puhujien kieli on niin vahvasti

virolaistunutta, että tavallisen suomalaisen on vaikea ymmärtää sitä. (Riionheimo 2007: 33, 42.)

Inkerinsuomi luetaan suomen kaakkoismurteisiin, mutta puhujien asuinalue ei ole koskaan kuulunut Suomen valtion alueeseen. Alun perin se on siis maahanmuuttajien kieltä, ja sen asema pitkään eristyksissä olleena, ulkosuomalaisena murteena on tuonut siihen monia omintakeisia piirteitä. (Kokko 2007b: 1.) Inkerinsuomi sai alkunsa 1600-luvulla Neva-joen ympäristössä, jossa asui tuolloin pääasiassa inkeroisia. Ruotsi ja Venäjä taistelivat alueesta 1500- ja 1600-luvuilla, jonka seurauksena inkeroiset pakenivat sodan jaloista sisemmäs Venäjälle ja Inkerinmaan kylät jäivät monin paikoin autioiksi. Kun Ruotsi sai alueen hallintaansa, se alkoi värvätä alueelle väkeä Suomesta. 1600-luvulla alue suomalaistui ja näiden muuttajien kielestä muodostui Inkerin murteisto eli inkerinsuomi. Muuttajat tulivat lähinnä Karjalankannakselta ja nykyisen Etelä-Savon alueelta, ja näistä syntyivät kaakkoismurteisten äyrämöisten ja puheenparreltaan savolaisempien savakkojen kansanryhmät. Kolmantena ryhmänä oli vielä erillinen Ala-Laukaan suomalaisiksi nimetty ryhmä, joka muutti Laukaanjoen alajuoksun tienoille Inkerinmaan länsiosiin lähelle nykyistä Viron rajaa. Nämä muuttajat tulivat alueelta, joka ulottuu Viipurin länsipuolisilta alueilta aina Kymenlaaksoon saakka sekä mahdollisesti Suomenlahden saarilta. (Kokko 2007b: 2.)

Kun Ruotsi myöhemmin menetti alueen Venäjälle, inkerinsuomalaiset jäivät asuinalueilleen ja alue venäläistyi. Suurin osa venäläisistä muutti kuitenkin 1700-luvulla perustettuun Pietarin kaupunkiin ja maaseutukylät jäivät suomalaisten ja inkeroisten asuttamiksi. Yhteydet Kannakselle olivat hyvät ja uusia suomalaisiakin muutti alueelle. 1890-luvulla suomalaisia asui Inkerinmaalla noin satatuhatta. 1900-luvun kuluessa inkerinsuomalaisen historiallinen tilanne muuttui radikaalisti ja mullisti myös inkerinsuomen kielitilanteen. Yhteydet Suomeen katkesivat 1920-luvulla, jolloin Suomen ja Neuvostoliiton raja sulkeutui. 1920- ja 1930-luvuilla inkerinsuomalaiset joutuivat etnisen sarron kohteeksi ja kokivat sekä karkotuksia että suoranaisia teloituksia. Inkerinsuomalaisia ja muita vähemmistöjä siirrettiin itään aina Siperiaan asti. Suomenkielinen sivistystoiminta ja uskonnollinen elämä lopetettiin kokonaan. 1941 Saksa hyökkäsi Neuvostoliittoon ja Inkerinmaasta tuli sotatoimialue. Alkoi lopullinen kansallinen hajaannus. Saksan miehittämälle alueelle jääneitä inkerinsuomalaisia siirrettiin töihin Saksaan ja nykyisen Puolan alueelle, kunnes Saksa ja Suomi solmivat sopimuksen suomensukuisten asukkaiden siirtämisestä Suomeen.

Leningradin piiritysrenkaan sisäpuolelle jääneet inkerinsuomalaiset evakuoitiin Sisä-Venäjälle ja Uralin taakse. (Kokko 2007b: 2–3, Riionheimo 2007: 18.)

Suomeen evakuidut inkerinsuomalaiset palautettiin Neuvostoliittoon, jossa heidät sijoitettiin uusille asuinalueille Sisä-Venäjälle. Osa Suomessa olleista pakeni Ruotsiin, jonne syntyi pieni inkeriläisyhteisö. Inkerinsuomalaiset eivät siis päässeet palaamaan kotiseudulleen. Ne, jotka sitä yrittivät, käännytettiin pois ja monet päätyivät Viroon, josta heidät kuitenkin karkotettiin myöhemmin. Jäädä saivat vain ne, jotka olivat löytäneet virolaisen puolison. 1950-luvulla monet inkerinsuomalaiset päätyivät Karjalan neuvostotasavaltaan, kun sinne värvättiin työntekijöitä. 1990-luvun alussa inkerinsuomalaiset olivat jakautuneet suurin piirtein tasan kolmelle alueelle: Viroon, Inkerinmaalle ja Karjalaan, ja jokaisella alueella heitä oli noin 20 000 eli yhteensä noin 60 000. (Kokko 2007b: 3.)

1990-luvulla sujuvasti inkerinsuomea puhuvia oli korkeintaan 30 000, ja heidän keski-ikänsä oli 70–75 vuotta. Tähän päivään mennessä inkerinsuomea puhuvien lukumäärä on vähentynyt suuresti. Lisäksi ne, jotka osaavat inkerinsuomen murretta, voivat käyttää sitä vain harvoin, koska sitä käytetään lähinnä perheensisäisenä kielenä niissä perheissä, joissa inkerinsuomea taitavia on enemmän kuin yksi. Monissa perheissä toinen vanhemmista on muunkielinen eikä inkerinsuomea ole välttämättä puhuttu tai opetettu lapsille lainkaan. (Kokko 2007b: 3–4.) Entisen Neuvostoliiton alueella asuvat inkeriläiset ovat vuosikymmenten sosiaalisen ja kulttuurisen paineen myötä päätyneet kielen ja kulttuurinvaihtoon niin suuressa määrin, että heidän murrettaan voi pitää uhanalaisena kielimuotona. Venäjän vaikutus on ollut vahva. Karjalassa kirjakielenä käytetty suomen yleiskieli on vaikuttanut kielenkäyttöön jonkin verran, ja Virossa inkerinsuomalaiset ovat sulautuneet enemmän virolaisiin kuin venäläisiin. Neuvostoliiton ulkopuolella asuva väestö on pitkälle sulautunut valtakulttuuriin ja vaihtanut valtakieleen. Suomen kielen on säilyttänyt lähinnä ennen sotia syntynyt ja lapsuutensa Inkerinmaalla viettänyt vanhin ikäryhmä, joka elää pääasiassa Inkerinmaan maaseudulla. Näistäkään ihmisistä tuskin on enää monta elossa. (Riionheimo 2007: 19.)

Nykyään inkerinsuomea ei voi enää pitää alueellisena eikä yhteisömurteena, koska puheyhteisö on niin hajanainen, eikä käyttöyhteyksiä juuri ole. Useissa tutkimuksissa on noussut esille yksilöiden välisen variaation valtava laajuus. Murteen yhteinen säännöstö on hämärtynyt puhujien kielitajussa eikä kielenkäyttäjillä ole sosiaalista painetta korjata puhettaan, kun kukaan ei tule korjaamaan. Kielessä esiintyvä

vaihtelu voi siis muodostua rajoittumattomaksi, ja sellaisena se johtaa siihen, että jokainen kielenpuhujasta voi muuttaa murretaan omaan suuntaansa ja tuoda siihen omat erikoisuutensa. Nämä uudennokset eivät kuitenkaan leviä puheyhteisössä eivätkä muutu kielenmuutoksiksi. Sen sijaan vaihtelu jää pysyväksi, muttei välttämättä säännölliseksi ilmiöksi puheeseen. Koska puheen ja normiston välillä ei ole toimivaa yhteyttä, inkerinsuomi ei ole enää toimiva kielijärjestelmä. (Kokko 2007b: 4; Riionheimo 2007: 22.)

Inkerinsuomen aineisto on pääasiassa monologia, ja haastattelut keskittyvät paljon kerrontaan ja menneen ajan muisteluun. Aineisto sisältää paljon myös kertomuksia, joille luonteenomainen piirre on henkilöiden toiminnan selostaminen. Tällaisiin murreaineistoihin liittyy kielentutkimuksen kannalta aina tiettyjä ongelmia, joita on tarkastellut mm. Lea Laitinen teoksessaan *Välttämättömyys ja persoona* (1992). Laitinen toteaa, että murrehaastattelujen tekstuaalisesti ja pragmaattisesti yksipuoliset diskurssiominaisuudet ovat olleet kritiikin kohteena mm. siksi, että murretekstit ovat yleensä monologeja eikä puhekumppaneiden suhde ole tasaveroinen. Haastattelujen teemat ovat etukäteen suunniteltuja ja puheenaiheet rajoitettuja, joten tekstit ovat muodostuneet lähinnä narratiivisiksi ja deskriptiivisiksi, koska ne kertovat menneen ajan tapahtumista ja kuvailevat entisajan elämäntapaa. Yhtenä murrehaastatteluiden erikoispiirteenä voi pitää myös sitä, että niissä keskitytään useammin esittämään yleisiä ilmiöitä kuin yksittäisiä tapahtumia, jolloin konteksti on usein geneerinen tai asiat esitetään habituaalisina. Tähän suuntaan johdattavat sekä haastattelijan kysymykset että haastattelutilanteen epäpersoonallinen luonne. Puhujan subjektiiviset arvot, asenteet ja pyrkimykset ovat kuitenkin läsnä myös narratiivisessa diskurssissa ja osaltaan ohjaavat sen muotoa. (Laitinen 1992: 31–32.)

Laitinen mainitsee myös, että murreteksteissä menneisyyden aihepiirien ja monologimuodon painottuminen johtavat monien kielellisten kategorioiden yhdensuuntaiseen painottumiseen. Niissä käytetään esimerkiksi enimmäkseen väitelauseita, kun taas kysymykset, ohjeet, toivomukset ja kuulijan reaktioita osoittavat palautteet kuuluvat haastattelijan rooliin. Jotkin olennaiset muodot voivat jäädä haastattelun provosoitujen esiintymien varaan siksi, ettei keruun diskurssi luo niille luontevia edellytyksiä. Tempusvalikoimassakin vallitsee yleensä imperfektin ylivoima ja myös persoonamuodot valikoituvat: kolmas persoona on tyypillisin persoona. Tyypillistä on myös, että yksikön 2. persoona viittaa erittäin harvoin käsillä olevan

puheaktin toiseen osapuoleen. Sen referenttinä on yleensä jonkin aiemman puheaktin osallinen menneen ajan kontekstissa. (Laitinen 1992: 35–36.)

Käytössäni ollut aineisto on tietysti edellä sanottuun viitaten yksipuolinen, ja edellä mainitut seikat ovat voineet vaikuttaa juuri tiettyjen muotojen esiintymiseen tai puuttumiseen. Dialogimaisempi teksti olisi voinut tuoda erilaisia tuloksia. Toisaalta Riionheimo (2007: 42–43) toteaa, että inkerinsuomalaisten kielitilanteessa teemahaastattelu osoittautui onnistuneeksi valinnaksi. Keskustelu suomalaisen haastattelijan kanssa on ollut välttämätön keino koota suomenkielistä aineistoa, sillä arkielämässään haastateltavat käyttävät useimmiten alueen valtakieltä (Inkerinmaalla venäjää ja Virossa viroa), jolloin aitojen suomenkielisten keskustelujen tallentaminen ei ole ollut mahdollista. Toisaalta elämäkerrallinen aihepiiri innosti monia haastateltavia puhumaan pitempään kuin muut aiheet ja tuotti usein pitkiäkin monologeja. Traagiset elämänvaiheet herättivät puhujissa usein vahvoja tunteita. Toisentyypisiin tutkimusmenetelmiin verrattuna haastatteluaineiston etuna on myös tallennetun puheen spontaanisuus. Haastatteluja ohjasivat spontaanimpaan ja vähemmän huoliteltuun suuntaan sekä keskustelunaiheet että haastattelutilanteen asiakeskeisyys ja informatiivinen luonne, jotka johtivat haastateltavia kiinnittämään enemmän huomiota puheensa sisältöön kuin itse puheeseen. (Mp.)

2. TEOREETTINEN TAUSTA

Persoonan ilmaiseminen ja henkilöviittaukset liittyvät kiinteästi vuorovaikutukseen ja tämän tutkielman aiheeseen, joten tässä luvussa luon katsauksen siihen, mitä niistä sekä subjektipronominin käytöstä ja poisjätöstä on aiemmin sanottu. Pronomineja tarkastelen siksi, että omassa aineistossani, niin kaakkoismurteinen kuin se onkin, on käytetty sekä pronominillisia että pronominittomia muotoja. Otan myös esille viittaamiseen liittyviä keskeisiä käsitteitä, ja tarkastelen, mitä yleistävän yksikön 2. persoonan käytöstä ja viittaussuhteista on aiemmissa tutkimuksissa selvinnyt.

2.1. Persoonan ilmaisemisesta

Ison suomen kieliopin (§ 106) mukaan persoona on kieliopillinen kategoria, joka perustuu referentiaalisten eli viittaavien NP:iden luokittamiseen puhetilanteen kannalta kolmia puhujaan, kuulijaan ja muihin. Helasvuo (2008: 187) toteaa, että näin määriteltynä persoonan kategoriaan kuuluisi vain nominaalisten ainesten mukaan määritelty persoona, vaikka esimerkiksi suomen kielessä persoonaa ilmennetään persoonapronominien lisäksi verbien persoonapäätteillä ja omistusliitteillä. Tuomikoski (1971: 232) rajoittaa sanan *persoona* käytön nimenomaan siihen kieliopilliseen kategoriaan, joka käsittää sekä yksikössä että monikossa kolme kieliopillista persoonaa ja joka suomessa ilmenee juuri edellä mainituilla kolmella tavalla. Kreikan kielessä käsitteellä persoona on tarkoitettu draamallista karakteria tai roolia. Lyonsin (1977: 638) mukaan roolin käsite on otettu kielioppeihin, koska puhetilanteet nähdään näytelminä, joissa puhuja näyttelee pääroolia, ensimmäistä persoonaa, ja kuulija tai kuulijat sivuroolia, toista persoonaa. Muut mahdolliset henkilöt esittävät vielä vähäisempää ja epäaktiivista roolia, kolmatta persoonaa. Myös mm. Yli-Vakkuri (1989: 54) toteaa, että persoonamuotojen kieliopilliset nimitykset kuvastavat itse asiassa puhetilanteen rooleja.

Vuorovaikutuksen ja henkilöviittausten kannalta pronominit ja persoonapäätteet ovat kiinnostava ryhmä. Perinteisten kielioppien mukaan persoonapronominit kuuluvat pronominien eli asemosanojen luokkaan ja niitä käytetään nominin asemesta (Luukka

1994: 232–233). Silversteinin (1973: 11) mukaan pronominit ovat referentiaalisia indeksejä. Niillä on konventionaalinen merkitys, joka täydentyy ja muuntuu puhetilanteessa (Etelämäki 2006: 14–16). Useimpien pronomien referenssi selviää tekstinsisäisten viittaussuhteiden kautta. Jos deiktisen ilmauksen referentti kuuluu materiaaliseen maailmaan, sitä käsitellään eksoforisena. Jos taas referentti onkin dialogissa tai puhujien ajatuksissa, se on endoforinen. Myös endoforisilla ilmauksilla on referentti ulkomaailmassa, mutta siihen ei viitata suoraan vaan korrelaattisanan kautta. (Halliday & Hasan 1976: 33; ks. myös Larjavaara 1990.) Luukan mukaan vain endoforisia pronomineja voidaan pitää substituutteina, ja suurin osa persoonapronomineista on luonteeltaan eksoforisia. Koska pronomineja on yleensä tutkittu vain kirjoitetussa tekstissä, endoforinen viittaus on määritelty tekstinsisäiseksi viittaussuhteeksi ja eksoforinen ulkoiseksi. Eksoforisten pronomien (*minä, sinä, me, te*) tarkoite selviää siis puhetilanteesta ja endoforisten (*hän, he*) ympäröivästä tekstistä. Puhutussa kielessä *hän* ja *he* ovat kuitenkin usein eksoforisia. Puhutun kielen pronomineja tutkittaessa joudutaankin pohtimaan uudelleen, mitä ulkoisuus ja sisäisyys tarkoittaa. (Luukka 1994: 232–233.)

Keskustelussa 'minän' ja 'sinän' tarkoite voi muuttua ja vaihdella, ja pronomien oikea tulkinta edellyttää aina puhetilanteen ja ennen kaikkea puheeseen osallistuvien tuntemista. Ensimmäistä ja toista persoonaa kutsutaan joskus myös puheaktipersoniksi. (Palmer 1976: 126; Laitinen 1992.) Erityisesti yksikön 1. persoonan pronomini on yksi kielen tiedostetuimpia piirteitä, ja murteenpuhujatkin mainitsevat sen usein murteensa ominaispiirteenä. Yksikön 2. persoonan pronomini on tässä suhteessa hyvin samanlainen osoitin. (Paunonen 1995: 163; Palander 2007: 11.) Helasvuon (2001: 43) mukaan 1. ja 2. persoonan pronominit ovat subjekteina keskeisimpiä, koska niiden kieliopillinen koodaus toteuttaa selvimmin subjektin roolia: ne erottelevat subjektin ja objektin roolin myös sijamuodon perusteella ja niissä subjektin ja verbin kongruenssi on eksplisiittisintä, sillä verbinmuodot ilmaisevat persoonan, vaikka pronomini jäisi pois.

Suomessa persoonan ilmaisemiseen käytetään persoonapronominien ohella myös omistusliitteitä ja persoonapäätteitä, jotka historiallisesti ovat syntyneet pronominiaineksen kopioitumisesta. Passiivin persoonapäätettä lukuun ottamatta verbin persoonapäätteen esiintyminen on kongruenssi-ilmiö, jossa predikaatti mukautuu subjektin persoonaan ja lukuun. Näitä kongruenssisuhteita on kutsuttu toistoreferenssiksi: samaan tarkoitteeseen viitataan lauseessa useammin kuin kerran.

Persoonapäätte on siis redundanttia ainesta ja logiikan kannalta turhaa. Norminmukaisen kirjakielen käytäntö onkin se, että pronomini pannaan ilmi ainoastaan silloin, kun se on lausepainollinen. (Hakulinen & Karlsson 1988: 256; ISK § 1262; L. Hakulinen 1979: 250, 552.) Toisaalta murteissa ja arkisessa puhekielessä kongruenssisuhteet voivat olla vivahteikkaampia ja poiketa kirjakielen säännöistä. Helasvuon (2001) mukaan toistoreferenssitulkinta antaa liian yksinkertaisen kuvan kongruenssiprosessista. Kongruenssissa ei ole kyse viittauksen kopioinnista tai toistamisesta, koska verbin persoonapäätteet ovat indeksikaalisia kuten persoonapronominitkin ja saavat merkityksensä puhetilanteesta. (Mts. 72–74.) Helasvuolla ja Laitisella (2006: 179–183) on myös esimerkkejä konteksteista, joissa syntyy merkitysero, jos subjektipronomini jätetään pois ja persoona ilmaistaan vain persoonapäätteellä.

Luukka (1994b) mainitsee, että fennistiikan alalla pronomineja on alettu tutkia enemmän vasta parina viime vuosikymmenenä. Aiemmin niitä tarkasteltiin etupäässä kielipillisenä ilmiönä ja niiden sosiaalinen ja vuorovaikutuksellinen merkitys jäi huomiotta. Myös historiallisen ja vertailevan kielentutkimuksen alalla pronomineja on pidetty epäkiinnostavana tutkimuskohteena, koska on katsottu, että pronominit eivät ole alttiina toisten kielten vaikutuksille. Muodolliselta kannalta tarkasteltuna pronominit eivät tarjoakaan uusia, kiinnostavia näköaloja. Kun pronomineja on alettu tarkastella pragmaattiselta ja vuorovaikutukselliselta kannalta, eteen on avautunut runsaasti kiinnostavia ongelmia, esimerkiksi miten puhuja voi korostaa tai häivyttää itseään, miten vastuuta vältetään, miten luodaan yhteys kuulijaan, miten näkökulmaa vaihdetaan. Monille kielen ilmiöille ja ilmaisutavoille voi löytyä motivaatio vuorovaikutuksesta. (Luukka 1994b: 228–231; ks. myös Kangasharju 1998: 408–410.) Myös pronominisubjektin yleisyyttä on tutkittu sekä kaunokirjallisuudessa että arkipuhekielessä ja tarkasteltu pronominisubjektin käytön ja poisjättämisen vaihtelun ehtoja (ks. esim. Heinonen 1995, Mauranen ja Tiittula 2005, Duvallon ja Chalvin 2004, Duvallon 2006, Lappalainen 2004 ja 2006, Väänänen 2010).

Pronominit ovatkin pragmaattisesti ja tekstuaalisesti vivahteikas kategoria. Niitä käytetään silloin, kun jokin tarkoite on jo muulla keinoin riittävän selvä kuulijalle, niin että siihen voidaan vain tällä semanttisesti jokin tyhjällä aineksella viitata. Usein otetaan samalla kantaa siihen, mikä on oma suhde puheenaolevaan henkilöön. Koska pronominit ovat semanttisesti suhteellisen riisuttuja, niille on kertynyt pragmaattisia ihmissuhdeulottuvuuksia. (Hakulinen 1988: 56.) Pronomineista nimenomaan persoonapronominit ovat sanoja, joihin kuulijan huomio helposti kiinnittyy ja joiden

avulla puhuja voi osittain säädellä kielimuotonsa yleisilmettä (Mielikäinen 1986: 169–170). Persoonapronomineista voi esimerkiksi yrittää päätellä keskustelukumppanin puhutavan virallisuutta tai puhujan alueellista taustaa, vaikka todellisuudessa yhä useammilla onkin käytössään useita vaihtoehtoisia pronomini- ja muotoja, joiden käyttö vaihtelee tilanteen mukaan ja jopa yhden keskustelun aikana. Ikä, muuttohistoria tai keskustelukumppani ei automaattisesti vaikuta kenenkään kielenkäyttöön. Erilaiset taustat voivat tarjota yksilöille erilaiset kielelliset resurssit, ja puhuja voi tehdä epäodotuksenmukaisiakin kielellisiä valintoja, joilla hän muokkaa meneillään olevaa vuorovaikutustilannetta. (Lappalainen 2004: 241–243.)

2.2. Keskeisiä käsitteitä

Henkilöviittauksia tutkittaessa keskeisiä käsitteitä ovat mm. referentiaalisuus, spesifisyys, epäspesifisyys, geneerisyys, definiittisyys ja indefiniittisyys (ks. esim. ISK 2004, Vilkuna 1992, Larjavaara 1990, koosteita aiheista esim. Jokela 2004: 8–10, Kilpiö 1999: 12–22).

Viittaussuhdetta sanotaan referenssiksi (Vilkuna 1992: 10). Suhteen osapuolena on toisaalta puhujan luoma ilmaus eli viittaus ja toisaalta tuon viittauksen kohde eli referentti. Referentit ovat mitä tahansa kohteita tai asiantiloja, jotka ovat identifioitavissa jonkin puhujan käyttämän sanan tai ilmauksen avulla. Käsite, joka toimii välittäjänä puhunnan (parole) ja yksikön ja referentin välillä on referenssi. Kielen (langue) tasolla vastaava termi on denotaatio (Lyons 1977: 174–176; Palmer 1976: 30.) Hawkinsin (1978: 165) lokalisaatio- eli paikannettavuusteorian mukaan referentti paikannetaan kuuluvaksi viitejoukkoon, joka voi olla muodoltaan myös epäkonkreettinen, kuten vaikkapa aiempi keskustelu. Olennaista on se, että kuulija pystyy tunnistamaan viitejoukon jatkuvasti muuttuvasta referenttiverkosta. Kuulija ei pysty tavoittamaan referenttiä, ellei hän tunnista viitejoukkoa. Selkeimmin referenssi tulee esille konkreettisissa tilanteissa. (Mp.) Monet määräiset viittaukset, kuten puhujan ja kuulijan persoonat eli 1. ja 2. persoona, ovat tilannesidonnaisia (Halliday 1994: 312). Tällaisissa deiktisissä tilanteissa puhuja voi osoittaa vaikka sormella tiettyä kohdetta, johon hän puheessaan viittaa.

Vilkuna (1980: 13) huomauttaa, että termiä referenssi voidaan käyttää kahdella tavalla: toisaalta silloin, kun nimenomaan erityinen tarkoite on puheena - toisaalta

tarkoittamaan "referenssityyppiä", joita ovat spesifinen, epäspesifinen ja geneerinen. Spesifisyydessä ja epäspesifisyydessä on kyse siitä, viitataan erityiseen tarkoitteeseen vai ei (mts. 115). Viittauksen spesifisyydessä on aste-eroja eli puhujan luomat referentin tavoitettavuusehdot voivat olla eriasteisia: mitä tarkemmin viittaus rajaa, sen tarkemman referentin se poimii (Hawkins 1978: 168). Spesifisyyteen ja epäspesifisyyteen liittyvissä indefiniittisyydessä ja definiittisyydessä on kysymys potentiaalisen tarkoitteen ainutkertaisuudesta eli sen tunnistettavuudesta kuulijalle (Vilkuna 1980: 115). Hawkins (1978: 167) pitää paikannettavuutta tärkeänä definiittisiä viittauksia määrittävänä tekijänä. Kuulijan on voitava liittää referentti johonkin viitejoukkoon kokonaan tai osittain. Definiittisissä viittauksissa kuulija paikantaa referentin oikeaan viitejoukkoonsa yksiyksisesti, mutta indefiniittisten ilmausten kohdalla paikannettavuus ei aina ole oleellista. (Mp.)

Luukka (1994b: 234–236) painottaa kontekstisidonnaista tulkintaa. Henkilöviittaus on definiittinen, jos se on puhetilanteessa definiittinen, ja indefiniittinen, jos viittauksen tarkoite ei täsmenny kontekstinkaan avulla. Definiittisyyden ilmaisemiseen voisikin ajatella olevan kaksi strategiaa: suora ja epäsuora. Suoria ilmauksia ovat ne, joissa henkilöön viitataan esimerkiksi kyseisen persoonan pronomiinilla, nimellä tai ryhmää kuvaavalla substantiivilla. Epäsuoran strategian mukaisesti puhuja tai kirjoittaja käyttääkin esimerkiksi passiivia ja geneerisiä ilmauksia, vaikka yhtä hyvin voisi viitata suoraan henkilöön. Epäsuoraksi viittauksen tekee se, että se esittää pragmaattisesti definiittisen subjektin muodollisesti indefiniittisenä; molemmat tapaukset ovat pohjimmiltaan definiittisiä, koska henkilötarkoite on kontekstista pääteltävissä. Indefiniittisinä ilmauksina Luukka pitää vain niitä ilmauksia, joiden viittauksen tarkoite ei täsmenny kontekstinkaan avulla. (Mp.) Laitinen (1995) kritisoi Luukan näkemystä, jossa persoonan merkitys näyttää supistuvan määräisyydeksi eli tarkoitteen ainutkertaisuudeksi kontekstissa, mitä ”muodollisesti epäpersoonallinen” viittaus vain ei suoraan välitä. Sen indefiniittisyys jää sekundaariksi kieliopin ongelmaksi. (Mts. 342.)

Kun puhutaan geneerisyydestä, viitataan yleensä joko ei-spesifisten NP:iden referentteihin tai aikasidoksettomuuteen. Geneeristen ja ei-geneeristen lauseiden erottaminen toisistaan ei kuitenkaan ole aina helppoa. Vain muutamissa kielissä on kieliopillisia keinoja osoittaa geneerisyys (Suojanen 1977: 40). Kyseessä ei useinkaan ole lausetason ilmiö, vaan on otettava huomioon koko konteksti. Geneeriseen tai ei-geneeriseen tulkintaan päädytäänkin paljolti pragmaattisen tiedon avulla. (Laitinen

1995: 337.) Vilkunan (1992: 105, 138) mukaan geneerisessä referenssissä on kyse epäspesifisyydestä ja geneerisyyttä voikin tällä perusteella pitää epäspesifisyyden alalajina.

Hakulinen ja Karlsson (1988: 132) pitävät geneeristen lauseiden tunnusmerkkinä ajattomuutta ja aspektittomuutta. Tällaiset lauseet eivät kuvaa tietyn hetken tapahtumia tai määrätoimintaa vaan ajankohdasta riippumatonta tilaa, tilannetta tai ominaisuuksia. Ne ilmaisevat noomisia eli lainomaisia asiaintiloja, ja niiden NP viittaa yleistävästi lajiin, ryhmään tai luokkaan. Tällöin NP voi olla yhtä hyvin yksikössä kuin monikossakin. (Mts. 105, 253–254.) Geneeriset predikaatit eivät ilmaise ajankohtaan sidoksissa olevia tapahtumia eikä lause-esiintymän totuus riipu geneerisissä tapauksissa yhdestä ajankohdasta. (Vilkuna 1992: 144, 148). Aikamuodoista aktiivin indikatiivin preesens kuitenkin toimii useissa kielissä geneerisyyden ilmaisijana, koska se ilmoittaa tekemistä ajankohtaan katsomatta ja on lisäksi tunnusmerkitön ja semanttisesti väljä (Hakulinen & Karlsson 1988: 247; Suojanen 1977: 40).

Suomen kielessä geneerisenä persoonana pidetään yleensä yksikön 3. persoonaa ilman persoonapronominia (esim. Hakulinen & Karlsson 1988: 253). Sitä käytetään yleisesti muiden yksikön persoonamuotojen sijasta, ja passiivimuodot ovat sen monikollinen vastine (esim. Yli-Vakkuri 1988: 91; KK 1994: 165). Geneerisestä yksikön 3. persoonasta passiivi eroaa myös siten, että ns. nollapersoonaa yleistää ilmaisten asian ketä tahansa yksilöä koskevana ehtona, kun taas passiivilause yleistää jonkin asian sellaisena, kuin se yleensä ihmisten keskuudessa tapahtuu (ISK § 1363). Geneerisyyden ilmaisemiseen on kuitenkin monia muitakin mahdollisuuksia. Voidaan käyttää esimerkiksi geneeristä nominaalilauseketta, jolla voidaan viitata paitsi yksittäiseen tarkoitteeseen myös koko yleiseen luokkaan (*Ihminen toimii eri ympäristöissä eri tavoilla.*) Nominaalilauseketta käytetään geneerisesti myös silloin, kun jokin toiminta, tila tai muu sellainen halutaan esittää lajityypillisenä käyttäytymisenä tai normina (*Eläinlääkärin on annettava kirjallinen selvitys eläimen omistajalle tai haltijalle sellaisista elintarviketuotantoon käytettävälle eläimelle antamistaan lääkkeistä, joille on määrätty varoaika.*). Näitä voidaan käyttää myös yleisissä luonnehdinnoissa. (ISK § 1407.) Geneeristen nominien lisäksi toimijan epämääräisyyttä voi ilmaista erilaisilla pronomineilla. Esimerkiksi interrogatiivi- ja kvanttoripronomit sopivat hyvin tähän tarkoitukseen (*Ketkä osaavat puhua espanjaa?/ Kaikki tietävät sen.*). Avoimeen joukkoon voidaan viitata myös sanallisesti käyttämällä esimerkiksi ilmaisua *kuka tahansa*.

Laitisen (1995: 347) mukaan yksikön 2. persoona saattaa mukautua geneerisen käytön tarpeisiin jopa paremmin kuin yksikön 3. persoona, koska siltä puuttuvat kokonaan nollapersoonan semanttiset rajoitukset. Geneeriseen yksikön 2. persoonaan voidaan mm. helpommin liittää agenttiivinen predikaatti, ja se sopii paremmin myös omistajaksi (mts. 339 ja 348). Helasvuo toteaa, että kun yksikön 2. persoona tulkitaan tarkoittamaan ketä tahansa ihmistä, lukeutuvat siihen sekä puhuja itse että puhuteltava. Tällöin tarjotaan avoin paikka, johon voidaan samastua ilmaistaessa yhteistä kokemusta tai tarjottaessa mahdollisuutta eläytyä toisen kokemukseen. Myös yksikön 1. persoonalla voidaan viitata puhujan lisäksi avoimesti kehen tahansa. Tämä avoin tulkinta on aina kontekstisidonnainen. Avoin minä tuo tekstiin toisen äänen viittaamalla puhujan sijasta avoimeen joukkoon. Avoimen minän valinta voi korostaa toiminnan yksilöllisyyttä tai sillä voidaan tarjota esimerkki, johon kuulijan on helppo samaistua. (Helasvuo 2008: 191–196.)

Monikon 1. persoonaakin voidaan käyttää geneerisesti (ks. esim. Luukka 1994a: 31), samoin monikon 3. persoonaa. Monikon 3. persoonalla ja epämääräistekijäisellä passiivilla on tekijän indefiniittisyyden suhteen yhtymäkohtia. Sitä voidaan käyttää samassa merkityksessä kuin passiivia (ks. esim. Penttilä 1963: 470; Yli-Vakkuri 1986: 84.) Myös Kangasmaa-Minn (1980: 61) mainitsee, että monikon 3. persoonan muotoa käytetään passiivin rinnalla ilmaisemassa monikollista epämääräisyyttä. Hän on verrannut keskenään lauseita *Pitivät tyttöä kauniina - Tyttöä pidettiin kauniina*. Kangasmaa-Minnin mukaan nämä muodot eroavat toisistaan siinä, että monikon 3. persoonan kyseessä ollessa yleensä tiedetään se piiri tai yhteisö, josta epämääräiset persoonat ovat löydettävissä, kun taas passiivi ei anna tästä viitteitä. (Mp.) Mielikäisen (1984: 168–169) mukaan tämän tyyppinen monikon 3. persoonan käyttö on yleisempää murteissa kuin puhekielessä ja se kuuluu erityisesti kerrontaan ja muisteluun. Mielikäinen toteaa, että yleiskielessä tällaisissa lauseissa käytettäisiin passiivia. (Mp.) Aiheesta on tekeillä tutkimus FinDiaSyn-hankkeessa (Forsberg, Vilkuna & Siirinen).

2.3. Epäsuorista henkilöviittauksista

Seppäsen (1989) mukaan pragmatiikan käsitteet ovat ohjanneet melko paljon kielenkäytön tutkimusta. Varsinkin Brownin ja Levinsonin kohteliaisuus- ja kasvoteoriaan perustuva julkaisu (1978) on inspiroinut monia. Kasvoteorian mukaan

negatiivinen kohteliaisuus perustuu välttämistrategioihin: jotta kasvoja ei uhattaisi, vältetään esim. *sinä-* ja *minä-*pronomineja. Etäisesti ja epähenkilökohtaisesti puhumalla voidaan suojella puhujan tai kuulijan kasvoja tai välttää vastuun ilmaisemista. Tällaista negatiivisten kasvojen suojelua ja taipumusta epäsuoriin ilmauksiin monet tutkijat ovat pitäneet suomen kielelle tyypillisenä piirteenä. On jopa ajateltu, että piirre on juurtunut syvälle itse kielen struktuuriin ja liittyy niin kiinteästi kielemme rakenteellisiin ominaisuuksiin, ettei suoran viittauksen puuttumiselle ole aina edes tarpeen etsiä mitään tilannekohtaista selitystä. (Seppänen 1989: 203–204.) Laitinen (1995) mainitsee, että tällaiset kasvoteoriaan liittyvät välttämisenäkemykset olivat Suomessa suosiossa varsinkin 1980- ja 1990-luvulla. Mm. suomen passiivista ja nollapersoonasta, ns. kadonneen henkilön rakenteista, alettiin puhua persoonan välttämisen tai minän häivyttämisen keinoina tai epäsuorana itseensä viittaamisen strategiana. Laitinen itse argumentoi tätä näkökantaa vastaan ja toteaa, että persoonan välttämisen teoria näyttää hyvin ikoniselta tulkinnalta. (Mts. 341–342.)

Mm. nollien kuvaus epäsuoraksi viittauskeinoksi pohjautuu siis pragmatiikan perinteeseen (Laitinen 1995: 342). Myös yleistävän yksikön 2. persoonan voi katsoa kuuluvan epäsuoriin viittauskeinoihin. Seppäsen mukaan suorien ja epäsuorien viittausten keskinäinen suhde on kuitenkin varsin monisäikeinen, eikä niiden käyttöä tai esiintymisympäristöä koskevia sääntöjä ole olemassa. Se, ovatko valinnat tietoisia vai tiedostamattomia, on myös epävarmaa. Avoin kysymys on lisäksi se, milloin epäsuoran viittausmuodon esiintymisessä on kyse suoran viittauksen välttämisestä. Suoran tai epäsuoran viittauskeinovalinta on kuitenkin sidoksissa tilanteeseen ja heijastaa keskustelun yleistä sävyä. (Seppänen 1989: 204–205.) Pällin (2003) mukaan eksplisiittisyys eli suora viittaaminen tarkoittaa sitä, että ilmauksen merkitys on kielellisessä asussa selvästi luettavissa eikä se vaihtelee esimerkiksi kontekstin mukaan. Implisiittisyys eli epäsuora viittaaminen puolestaan merkitsee neuvoteltavuutta tai kulttuurisiin merkityksiin perustuvuutta. Ilmauksen merkitys ei siis ole yksiselitteinen, kun se on implisiittinen. Persoonan esittäminen implisiittisesti on retorinen keino häivyttää tekijyyttä, sillä geneerisesti kuvattuina asiat vaikuttavat enemmän automaattisesti tapahtuneilta kuin aktiivisesti tehdyiltä. Epäsuoralle henkilöviittaukselle ei ole järkevää yrittää löytää jotain tiettyä merkitystä, mutta sillä kyllä tehdään erilaisia asioita. Joskus kysymys voi olla esimerkiksi vähättelystä, joskus epävarmuudesta, intentionaalisesta sanonnan värittämisestä tai huumorin lisäämisestä. Epäsuorassa viittauksessa kahden persoonan ensisijaisuus voi vaihdella ja viittaus voi laajeta

yksilöstä yleiseen keneen vain tai päinvastoin. Esimerkiksi aikamuoto, konteksti tai tekemisen luonne voivat ohjata viittauksen tulkintaa. (Mts. 68–70, 226.)

Pälli (2003: 67–68) mainitsee, että pragmaattiselta kannalta epäsuorassa viittauksessa on usein kyseessä viittaus tiettyyn yksilötoimijaan, puhujan 'minään', vaikka 'minää' ei tuotaisikaan kieliopillisesti esiin. Tällaista viittausta voidaan pitää puhujan valintana, koska 'minään' olisi voitu viitata myös suoraan yksikön ensimmäisen persoonan avulla. Vaikka puhuja ei pyrkisikään strategisesti häivyttämään itseään, epäsuoran persoonaviittauksen valintaa voi pitää merkityksellisenä. Kontekstista selviää, kenestä puhutaan mutta tämä esitystapa painottaa avointa indeksikaalisuutta: referenssi on kontekstuaalisesti konstruoitavissa, mutta avoin indeksikaalisuus avaa lukuisia samastumismahdollisuuksia. (Mp.) Kuirin (2000: 15) mukaan puhujalla voi olla syitä, joiden takia hän ei halua käyttää suoraa viittausta itseensä, vaan valitsee kiertoilmauksen. Tarve jättää tekijä epämääräiseksi on vetänyt puoleensa useamman ilmaisutavan ja vetänee koko ajan uusia. Nämä tavat eivät kuitenkaan ole ihan samanarvoisia eikä niitä aina voi vaihtaa toisiinsa. (Mp.) Esimerkiksi puhujan viittaava epäsuora henkilöviittaus voidaan saada aikaan mm. yksipersonaisella verbillä (*Täytyy tästä lähteä, nukuttaa.*), geneerisesti käytetyn verbin imperfektillä (*Lomalla sai nukkua tarpeeksi.*), passiivilla (esitelmässä: *Seuraavaksi käsitellään unihäiriöitä.*) tai persoonapronominilla (esitelmässä: *Me siirrymme käsittelemään unihäiriöitä.*). (Luukka 1994b: 236.) Tähän voisi lisätä vielä inkerinsuomen aineistosta esimerkin puhujan viittaavasta yleistävästä yksikön 2. persoonasta (EA: – – *sellain tultii ja sit myö tuas el-, etti Vennäimmäas ja joGa paiGaas, oi. et muista ennää Gaikkii niim peräjälkee unehutat jo.* [Toksova, JoYSKL 754 s. 4.]).

2.4. Yleistävän yksikön 2. persoonan käytöstä ja viittaussuhteista

Puhujalla on käytettävissään laaja erilaisten varianttien joukko, josta hän tietoisesti tai tiedostamattaan valitsee käyttötarkoitukseen, sosiaaliseen tilanteeseen, kontekstiin ja tyyliin parhaiten soveltuvan ilmauksen. Yleistävän yksikön 2. persoonan käyttö on yksi tapa ilmaista tekijä epäsuorasti. Lähteissä tämä käyttötapa on useimmiten esitelty nollapersoonan rinnalla. Esimerkiksi Ison suomen kieliopin (§ 1365) mukaan sitä käytetään nollapersoonan tapaan ja usein samassa yhteydessä nollapersoonan kanssa

etenkin puhutussa kielessä.² Laitinenkin (1995: 347) vertaa yksikön toisen persoonan käyttöä nollapersonaan, mutta toteaa, ettei sillä ole niin paljon semanttisia rajoituksia kuin nollapersonalla. Helasvuo (2008: 190) mainitsee, että käytettäessä yksikön toisen persoonan muotoja ”geneerisesti” jätetään viittauksen kohde avoimeksi samaan tapaan kuin nollapersonaa käytettäessä. Myös Seppänen (2000: 17) vertaa käyttötapoja toisiinsa ja erottaa geneerisen yksikön 2. persoonan samastumaan kutsuvan merkityksen nollapersonakonstruktiosta siinä, että puhekumppaniin vetoaminen on siinä eksplikoitua ja toisinaan kuulija voi kokea olevansa viittaamisen kohteena, vaikkei se olisikaan ollut puhujan tarkoitus. (Mp.)

Seppäsen (2000: 17) mukaan yksikön 2. persoonan käyttöyhteydet ovat varhaisista 1800-luvun murretiedoista päätellen olleet nykyiseen verrattuna rajallisia. Hänen mukaansa on todennäköistä, että vanhojen lähteiden murteisiin perustuvan pronominitoman geneerisen yksikön 2. persoonan viittauskohteena on ollut ennemminkin ’kuka tahansa’ kuin puhuja itse. (Mp.) Tätä huomiota tukisi mm. se, että U.T. Sireliuksen mukaan näissä tapauksissa on kyse siitä, että puhuja haluaa esittää kerrottavansa havainnollisesti ja käyttää toista persoonaa tarkoittamatta sillä ketään erityisesti. Tällä tavalla puhujan esittämä ajatus saa yleisemmän ja objektiivisemmän sävyn. (Sirelius 1894: 112.) Myös Setälä, jonka esimerkit ovat kirjallisuudesta, mainitsee, että yksikön 2. persoonaa voidaan käyttää määräämättömästä persoonasta puhuttaessa. Esimerkkinä hän käyttää mm. lausetta *Kun astut porstuaan, niin on kyökki oikealla ja kamari vasemmalla puolellasi*. (Setälä 1952: 96.)

Aarni Penttiläkin (1963: 463) on samalla kannalla. Hänen mukaansa lauseella *Kun kuljet tästä eteenpäin, on Mäkelä vasemmalla ja Leppäniemi oikealla kädelläsi* voidaan viitata suoraan kuulijaan, mutta varsinaisesti puhutaan kenestä tahansa. Penttilän mukaan subjektipersona on tällaisissa lauseissa ’jokainen joka kuulee ~ lukee asianomaisen ilmoituksen’, tai ’jokainen, joka voidaan kuvitella puhutelluksi’, toisin sanoen ’kuka hyvänsä’. (Mp.) Sadeniemi puolestaan pitää tällaista yksikön 2. persoonan käyttöä tai sinuttelua mm. saarnakielessä tyylikeinona, jossa pappi sinutellessaan ei tarkoita jokaista ihmistä erikseen vaan ketä tahansa, joka on kuulemassa. Muutoinkin hän

² Tarkistin asian myös omasta aineistostani, ja siinä 28,8 % yleistävistä yksikön 2. persoonista esiintyi samassa yhteydessä nollasubjektילהäiden kanssa. *Kun*-lauseiden yhteydessä nollapersonalauseiden osuus oli peräti 39 %. Kaikkein yleisimmin nollapersonaa oli käytetty *pitää*-verbin kanssa, mutta jonkin verran oli käytetty muitakin modaaliverbejä. Passiivina yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä oli käytetty 7,2 %:ssa tapauksista ja jonkin verran 2. persoonan läheisyydessä oli myös pronomineja *kuka* ja *jokainen* sekä sanaa *ihminen*.

toteaa, että ”Milloin puhuttelu ei kohdistu määrähenkilöön, vaan kehen hyvänsä kuulijaan tai lukijaan, voidaan haitatta sinutella.” (Sadeniemi 1968: 226.) Edellä mainitun tyyppisinä voi pitää myös erilaisia pelkästään verbin sisältäviä yksikön 2. persoonassa olevia käskyjä ja kehotuksia, jotka viittaavat yleisesti keneen tahansa. Mm. Aarni Penttilällä (1963: 463) on esimerkkejä näistä: kun paperin reunassa lukee *Käännä*, kehotuksen näkee joka kerta eri henkilö ja vastaanottaja ymmärtää sen itseensä kohdistuvaksi. Samoin jos ovesa lukee *Vedä*, viesti ei kohdistu kehenkään tiettyyn henkilöön vaan jokaiseen, joka näkee tekstin. Viestin kuulija tai näkijä tulkitsee itsensä viittauskohteeksi, koska lauseessa käytetään yksikön toista persoonaa ja imperatiivia. (Mp.)

Yksikön 2. persoonaa käytetään nykyäänkin varsin tavallisesti kirjoitetussa tekstissä, olipa sitten kyseessä kirjallisuus, ainekirjoitus, yleisönosaston mielipide, mainos tai vaikka lehtien tekstit. Lukijan suora puhuttelemineen onkin tehokas retorinen keino, jolla otetaan suora kontakti lukijaan. Isossa suomen kieliopissa on esitetty pronominittomia, keneen tahansa lukijaan viittaavia esimerkkejä kirjallisuudesta. ISK:n (§ 1365) mukaan kirjallisissa teksteissä pronominia ei välttämättä pannakaan ilmi (ja annetaan ymmärtää, että puhutussa kielessä pannaan). Tätä tukevaa aineistoa löytyy esimerkiksi Satu Laine-Patanalta (2005: 64–66), joka on tutkinut pro gradu -tutkielmassaan tekstejä, joissa lukion ensimmäisen vuoden opiskelijat pohdiskelevat omaa kirjoittamistaan. Kaikki hänen aineistonsa yleistävät yksikön 2. persoonat ovat pronominittomia ja niiden merkitys tuntuisi olevan nykykäytön mukainen (vrt. Seppänen 2000). Laine-Patana toteaa tutkimuksessaan, että pronominisubjektin puute saattaa olla nimenomaan kirjoitetun kielen ilmiö, koska puhutussa kielessä nykyinen malli on pronominillinen.³ (Mp.) Seuraava esimerkki on Laine-Patanan ainekirjoitusaineistosta:

Vuosien varrella kirjoittaminen on (0:lta) ehkä jäänyt vähemmälle. Ainakin aineiden, joiden kirjoittaminen (0:lta) on jäänyt siihen, mitä koulussa (0:n) tulee kirjoitettua. Ehkä se johtuu siitä, et nyky-yhteiskunnassa (0:lla) ei ole aikaa siihen. **Aamulla heräät, menet kouluun, tuut koulusta, teet läksyt, käyt lenkillä, nukkumaan ja taas samaa rataa, kunnes tulee loma.**
(F011654)

Laine-Patanan (2005: 63) mukaan yksikön 2. persoonan valinta ilmaisun subjektiksi aiheuttaa sellaisen vaikutelman kuin lauseessa sanottaisiin implisiittisesti: ”eikö olekin

³ Nykypuheessa käytetään kyllä sekä pronominillisia että pronominittomia variantteja. Pronominittomia esimerkkejä edustavat esimerkiksi seuraavat tuttavieni puheesta poimimani esimerkit: *Mitenpä ostat?* (kun ei ole rahaa) / *Aina sama juttu. Kun tulet töistä, kotona oottaa hirvittävä sotku.* Myös esimerkiksi Laitisella (1995: 346–347) on esimerkkejä molemmista käyttötavoista.

niin, että – – ”. Ei tarkoiteta, että puhuva minä ja puhuteltava sinä kokevat samalla tavalla, vaan pyydetään kuulijaa samastumaan, jolloin tämä voi kokeilla hänelle tarjottua näkökulmaa ja ymmärtää puhujaa. Laine-Patana esittelee samankaltaisia havaintoja myös saksan kielen geneerisestä yksikön 2. persoonasta (Bredel 2002): kun *du* on puhujaviitteinen, sen tavoitteena on herättää kuulijassa ymmärtämystä. Itseen viittaavana *du* voi saksassa esiintyä ilmaisuissa, jotka kuvaavat ihmisen toimintaa spesifissä mutta samanaikaisesti geneerisessä tilanteessa. Laine-Patanan mukaan kokemuksen tarjoaminen myös muille kokijoille ei tarkoita eron poistamista itsen ja muiden väliltä. Yhteisöön kuuluminen ja vuorovaikutuksessa oleminen ei tarkoita sitä, että kirjoittaja lakkaisi olemasta yksilö, vaan kaksi asiaa korostuu: ensinnäkin identiteetin diskursiivisuus ja sosiaalisuus, toiseksi se, että kirjoittajan identiteetille on keskeistä hänen osallisuutensa johonkin ryhmään. Kirjoittajille tekstien lukija edustaa yhteisöä ja ympäröivää sosiaalista todellisuutta. Yleistävää yksikön 2. persoonaa käyttämällä kirjoittajat kurkottavat lukijan puoleen ja pyytävät lukijaa ymmärtämään ja hyväksymään heidän näkemyksensä. (Mp.)

Yli-Vakkurin (1986: 104) mukaan yksikön 2. persoona lähentää puhujaa ja kuulijaa sekä havainnollistaa. Seppänen puolestaan arvelee nykysuomen yleistävän yksikön 2. persoonan käytöllä olevan merkityksenä sen, että puhuja ei tarkoita persoonalla ketään erityisesti, vaan puhujan subjektiivinen ajatus ja kokemus esitetään objektiivisemmin ja toisille avoimena, jolloin tarjotaan kuulijalle mahdollisuutta samastua. Geneeristä 3. persoonaa selvemmin 2. persoona kutsuu kuulijaa tunnistamaan itsensä geneerisen lauseen subjektista, ja ehkä juuri siksi se mahdollistaa väärintulkinnan spesifiksi puhutteluksi. (Seppänen 2000:17.) Kuiri (2000: 15) kuvailee, miten puhuja voi kertoa omista tekemisistään siirtäen ne *sinä*- tai *sä*-pronominia käyttämällä kuulijalle, jolloin asia nostetaan ”meidän ihmisten yhteiseksi”. Edellä sanotun kaltaisesti käytetään englannin *you*-pronominiakin: Kitawaga ja Lehrer (1990: 749) toteavat, että usein puhuja käyttää *sinä*-muotoa omista kokemuksistaan puhuessaan, mutta tällöin hän laskee itsensä kuuluvaksi suurempaan ihmisten luokkaan ja ajattelee kokemustensa olevan sillä tavalla yleispäteviä, että kuka tahansa voisi olla kokijana. Helasvuon ja Laitisen mukaan nykyisellä ns. *sinä*-passiivilla on avoin referenssi (Helasvuo & Laitinen 2006: 200–201). Helasvuon (2008: 187) mukaan sekä yksikön ensimmäisen että toisen persoonan muotoja voi käyttää siten, että niillä luodaan avoin viittaus eli ei siis viitatakaan puhujaan tai kuulijaan vaan avoimemmin ja tämä avoimuus on pääteltävissä kontekstista. Myös Isossa suomen kieliopissa todetaan,

että yksikön 2. persoonan esiintymän tulkitseminen yleistäväksi riippuu kontekstista, eikä aina ole selvää, tarkoitetaanko pelkästään puhuteltavaa vai yleistetäänkö. (ISK § 1365.)

Jokela (2004: 84) on sillä kannalla, että suomessa nykyinen puhekielen geneerinen yksikön 2. persoona on paremminkin puhuja- tai *me*-viitteinen kuin puhtaasti yleistävä. Viron kielessä puolestaan yksikön 2. persoonalla näyttää olevan kuulijaan viittaamisen lisäksi nollasubjektin kanssa vastaavat ja päällekkäiset tehtävät: se voi viitata puhtaasti geneeriseen tekijään ja toisaalta puhujaan. Virossa geneerinen yksikön 2. persoona on siis päällekkäisempi, rinnakkaisempi ja vaihtoehtoisempi geneerisen yksikön 3. persoonan kanssa kuin suomessa. Silloin kun lauseen puhuja viittaa itseensä ja korostaa omia kokemuksiaan sekä haluaa kuulijan eläytyvän kuulemaansa, vaikuttaa yksikön 2. persoona nollasubjektia tehokkaammalta ilmaisukeinolta. (Mp.) Suomen geneerisen nollasubjektin lisäksi yksikön 2. persoona sopii virossa myös geneerisen passiivin vastineeksi (Jokela 2004: 64). Mielestäni Jokela on todennut hyvin nollasubjektin ja geneerisen yksikön 2. persoonan viittaussuhteita tarkastellessaan, että lauseen subjektin geneerisyys ja spesifisyys eivät ole toistensa vastakohtia, vaan ne muodostavat jatkumon, ja puhuja ja kuulija ratkaisevat, mihin kohtaan jatkumoa sijoittavat itsensä tai ilmauksen. Puhuja voi tarkoittaa ensisijaisesti itseään, mutta sama yleistys voi koskea kaikkia muitakin tai ketä tahansa samassa asemassa olevaa sekä jotakuta, joka haluaa siihen itsensä kuvitella ja asettaa. Puhujalla ja kuulijalla on vapaus tulkita. (Jokela 2004: 84–85.)

2.5. Subjektipronominin käytöstä ja poisjätöstä

Kuten jo johdannossa mainitsin, vanhan kaakkoismurteisen yleistävän 2. persoonan on sanottu eroavan nykypuheessa suositusta ns. sä-passiivista siinä, että verbinmuotoa on käytetty ilman pronominia. Inkerinsuomen aineistokin poikkeaa vanhoista murrenäytteistä, koska 23,9 % aineiston lauseista on pronominillisia. Suurin osa (76,1 %) lauseista on kuitenkin pronominitomia. Tässä luvussa luon lyhyen katsauksen aiempaan subjektipronominien ilmipanoa ja poisjättöä koskevaan tutkimukseen. Aihetta on tutkittu yllättävän vähän, ja vasta viime vuosina aiheesta on ilmestynyt tutkimuksia (esim. Duvallon 2006, Lappalainen 2006, Helasvuo & Laitinen 2006, Väänänen 2010).

Pronominisubjektin käyttö on paljon yleisempää puhutussa kuin kirjoitetussa kielessä. Kirjoitetussa kielessä persoonapronominien liiallista käyttöä on kitketty 1800-luvulta lähtien, koska sitä on pidetty vieraiden kielten vaikutuksena. (Laitinen 2006: 36.) Varsinkin keskusteluissa ja haastatteluissa pronominisubjektin käyttö on selvästi yleisempää kuin kaunokirjallisuuskorpuksissa, jotka sijoittuvat puhutun ja kirjoitetun kielen välimaastoon. Ero ei ole kuitenkaan laadullinen vaan määrällinen, koska molemmissa esiintyy sekä ilmisubjektillisiä että pelkästään predikaattiverbillisiä tapauksia. Lisäksi on muistettava, että kirjoitettua ja puhuttua kieltä on monenlaista. Puh kielessä pronominisubjektin poisjätto on kuitenkin aikaisemman tutkimuksen valossa tunnusmerkkinen. (Lappalainen 2006: 38–39).

Myös Helasvuo (2001) toteaa, että kirjoitetussa suomessa yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan pronominin pois jättäminen on tavallisempi vaihtoehto kuin ilmisubjekti, mutta puhutussa kielessä pronominin pois jättäminen on melko harvinaista. Keskustelussa selvän subjektin puuttuminen on tavallisempaa kolmannessa persoonassa kuin yksikön ensimmäisessä ja toisessa persoonassa. (Mts. 66.) Tarja Riitta Heinonen, joka on tutkinut subjektipronominin esiintymisehtoja, mainitsee, että puhekieli suosii 1. ja 2. persoonan pronomineja jopa siinä määrin, että ne vaikuttavat pakollisilta. Pronominin poisjätto on poikkeuksellista ja se täytyy jotenkin motivoida. (Heinonen 1995: 47.)

Puhekielen käytäntö siis poikkeaa huomattavasti kirjoitetun kielen normista. Kirjoitetussa yleiskielessä pronominisubjekti on katsottu tarpeelliseksi vain hyvin painollisissa yhteyksissä, esimerkiksi silloin, kun subjektipersoonaa kontrastoidaan johonkin toiseen mahdolliseen subjektiehdokkaaseen. (Paunonen 2001: 154–156.) Puh kielessä pronominin käyttö ei rajoitu painollisiin yhteyksiin. Esimerkiksi yksikön 1. persoonan verbimuodoista yli 80 % voi olla pronominillisia. (Lappalainen 2004: 81.) Hakulisen (2002: 4) mukaan pronominit muodostavat vapaassa keskustelussa tavallisimman NP:n (48 %) ja puheessa pelkkä persoonamuotoinen verbi on aika harvinainen.

Duvallonin (2005: 204) mukaan pronominin poisjättötapauksia on kahdenlaisia: pronominin pois jättäminen voi liittyä tilanteeseen tai puhujakohtaiseen vaihteluun, ts. yleiskielisyyden tavoitteluun tai sen asteeseen, tai se voi selittyä kielen rakenteellisista seikoista käsin. Duvallonin mainitsemia rakenteellisia seikkoja eli pronominin poisjätölle otollisia konteksteja ovat (a) kompleksiset rakenneyksiköt, joiden sisällä subjektipersoonaa on tuotu esiin jonkin toisen verbin yhteydessä (vierusparirakenteet ja

samasubjektisten verbien rinnastus), (b) lausumat, joiden modaalisuus suuntautuu puhuteltavaan (direktiivit, optatiivit ja kysymykset) ja (c) kiteytyneet ilmaukset. (Duvallon 2005: 205–214.) Heinosen (1995: 61–62) mukaan varsinkin kieltoverbi ja adverbiaalilla alkavat lauseet ovat syntaktisia ympäristöjä, joissa pronomini jää usein pois.

Duvallon huomauttaa, että pronominisubjektin käytössä on persoonakohtaisia eroja, joita esiintyy myös yksikön 1. ja 2. persoonan välillä. Hän mainitsee, että pronominin poisjätto on suhteellisesti yleisempää yksikön toisessa kuin yksikön ensimmäisessä persoonassa. Duvallon toteaa myös, että ensimmäinen ja toinen persoona eroavat sen suhteen, mitkä ovat yleisimmät pronominisubjektin poisjätön kontekstit, mutta ei erittele niitä tarkemmin. Esimerkeistä voisi tietysti päätellä jotain. (Duvallon 2005: 205.)

Lappalainen (2006a) on tutkinut pronominisubjektin poisjättoa Kelan asiointikeskusteluissa ja hän mainitsee joitakin kielen rakenteeseen liittyviä konteksteja, joissa pronominin poisjätto on tyypillistä. Säännönmukaisinta se on direktiiveissä ja niistä imperatiivimuodoissa. Institutionaalisissa tilanteissa pronominittomia ovat myös indikatiivimuotoiset ohjeet ja neuvot, koska pronominisubjekti jyrkentäisi direktiivin sävyä. Arkikeskusteluissa pronominin käyttö voi näissä tapauksissa kuitenkin olla täysin luontevaa. Kolmantena tyyppinä Lappalainen esittelee interrogatiivimuotoiset pyynnöt, joissa pronominisubjektin puuttuminen erottaa ne aidoista kysymyksistä. Myöskään vaihtoehtokysymyksiin annetuissa vastauksissa, vastakysymyksissä, limittäisrakenteissa ja kahden rinnasteisen finiittiverbin yhteydessä pronominia ei yleensä ole. (Mts. 40–42.)

Lappalainen on pannut merkille, että varsinkin tarkistuskysymyksissä pronominisubjektin esiintyminen liittyy sanajärjestykseen. Kun lauseen esikenttä on tyhjä, lausumassa esiintyy pronominisubjekti. Kun esikenttään sijoittuu objekti, predikatiivi tai jokin muu täydennys, pronominisubjektia ei esiinny ja lauseen teemapaikka on tyhjä. Kun verbin täydennys on nostettu esikenttään, sanajärjestys nostaa lausuman reeman erityisen painolliseksi, minkä voisi ajatella häivyttävän subjektin taka-alalle. Subjekti on kuitenkin läsnä verbitaivutuksen kautta. Pronominisubjektin esiintyminen liittyy siis siihen, mitä osaa lausumassa halutaan painottaa. Se että keskiöön nousee muu kuin toiminnan suorittaja, korostaa itse toimintaa eikä sen suorittajaa (Lappalainen 2006: 59–64.) Myös Väänänen (2010) mukaan esikentän esiintyminen voi motivoida subjektipronominin poisjäämistä, koska

kaksi substantiivilauseketta ennen verbiä on melko raskas rakenne. Siten puhetta olisi helpompi prosessoida, jos toinen NP, tässä tapauksessa esikentän NP:tä neutraalimpi subjektipronomini, jää pois. (Mts. 58.)

Lappalaisen mukaan virkailijat usein orientoituvat asiointikeskusteluissa kirjoitetun yleiskielen normeihin, jolloin pronominisubjektien käyttö on vähäisempää. Pronominittomilla muodoilla on myös mahdollista häivyttää sinuttelun ja teitittelyn rajaa tilanteissa, joissa puhuttelumuodon valinta on ongelmallista. Lappalaisen tutkimuksen mukaan pronominittomuus kytkeytyy useimmissa tapauksissa meneillään olevaan toimintaan ja vuorovaikutuskontekstiin. Pronominisubjekti voi puuttua esimerkiksi silloin, kun virkailija esittää oman toimintansa asiakkaan kannalta marginaaliseksi. Näissä tapauksissa virkailija useimmiten työskentelee tietokoneen ääressä ja raportoi samalla asiakkaalle, mitä hän on tekemässä. Tällöin subjektin koodaus näkyvämmän tai näkymättömämmän on keino ohjata tulkintaa oman toiminnan relevanssista. Tietämättömyyden osoittamiseen voi käyttää sekä pronominittomia että pronominillisia kieltolauseita, joissa virkailija ilmaisee, ettei tiedä tai muista jotain seikkaa. Kun subjekti käy ilmi vain predikaattiverbistä, se on vähemmän kohosteisesti esillä, ja tämän voi tulkita liittyvän virkailijan ongelmalliseen asemaan tilanteessa ja olevan näin hyvinkin funktionaalista. Toisaalta pronominia voi käyttää, jos tietämättömyydelle on hyvä perustelu tai sitä voi käyttää kontrastina sille, että vaikka hän ei tiedä, joku muu kyllä tietää. (Lappalainen 2006: 45–52.)

Tässä yhteydessä voisi mainita vielä yhden, Jokelan (2004) esittelemän tutkimuksen. Pool (1999: 77–79) on tutkinut vironkielisessä draamatekstissä ja keskustelussa käytettyjen geneeristen ja yksikön 1. persoonaan viittaavien yksikön 2. persoonan pronominiin *sina/sa* esiintymistä. Aineistossa selvästi yleisin oli pronominiton muoto, kun taas pitkä *sina*-muoto puuttui siitä kokonaan. Lyhyttä muotoa esiintyi ainoastaan lausepainottomassa asemassa. Pronomini voikin olla lausepainollisessa asemassa vain ensisijaisessa käytössään eli kuulijaan viittaamassa. (Jokela 2004: 60.) Myös Jokelan omassa aineistossa vastaavassa tehtävässä käytettiin vain lyhyttä *sa*-muotoa. (Mp.) Tästä voisi päätellä, että yleistävä yksikön 2. persoona suosii nimenomaan pronominittomia muotoja, eikä niille siis välttämättä tarvitsisi olla mitään erityistä syytä. Ennemminkin voi ajatella, että pronominiton muoto on vakiintunut avoimen referenssin ilmaisemiseen. Ongelmaksi jääkin se, miksi inkerinsuomen aineistossa (ja myös Poolin ja Jokelan aineistoissa) on käytetty pronominillisiakin muotoja.

3. YLEISTÄVÄN YKSIKÖN 2. PERSOONAN SYNTAKTIS-SEMANTTISTA TARKASTELUA

Tässä luvussa esittelen ensin lyhyesti, millaisia verbejä yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä on käytetty. En paneudu niihin tarkemmin vaan luon vain kokoavan katsauksen, jonkinlaisen yleiskuvan. Sen jälkeen teen lyhyen katsauksen käytettyihin aikamuotoihin ja moduksiin sekä tarkastelen aineistossa esiintyviä pronomineja.

3.1. Verbeistä

Verbejä voidaan ryhmitellä eri tavoin, mutta otan tässä esille vain muutaman jakotavan. Esimerkiksi Hakulinen ja Karlsson (1988: 232–233) erottavat viisi syntaktis-semanttista verbiryhmää: modaaliset verbit, implikatiiviset verbit, ei-implikatiiviset verbit, olo- ja liikeverbit ja aistihavaintoverbit. Verbit voidaan myös jakaa esimerkiksi kuvaamiensa tilanteiden perusteella konkreettisiin, mentaalisiin ja abstrakteihin. Merkitykseltään konkreettiset verbit ilmaisevat havaittavia tiloja, toimintoja ja tekoja kuten oleskelua, liikettä, valmistamista ja tuhoamista. Mentaaliset verbit taas kuvaavat mielen sisäisiä tiloja, tekoja ja toimintoja. Mentaaliset verbit voidaan jakaa tunnetta, havaintoa ja tiedontilaa ilmaiseviin. Kommunikaatioverbeillä on sekä mentaalisten että konkreettisten verbien piirteitä. Abstraktit verbit puolestaan suhteuttavat asiaintiloja keskenään pikemmin kuin kuvaavat niitä. Abstrakteja ovat esim. modaaliset verbit ja toisaalta sellaiset asioiden suhteita ilmaisevat verbit kuin *aiheutua*, *johtua* ja *korreloida*. Konkreettisen, mentaalisen ja abstraktin välillä ei ole selvää rajaa, etenkin kun verbit voivat metaforisesti laajentaa käyttöalaansa konkreettisesta abstraktiin päin. (ISK § 445.) Tutkimuksessani olen jakanut yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä käytetyt verbit ISK:n mukaan kolmeen pääryhmään eli mentaalisiin, konkreettisiin ja abstrakteihin.

Mentaaliset eli ihmisen psyykkiseen toimintaan liittyvät verbit ovat ajatteluun, muistamiseen, tuntemiseen, havaitsemiseen ja puhumiseen liittyviä verbejä. Olen jakanut mentaaliset verbit kolmeen alaryhmään (suluissa on mainittu esiintymien määrät aineistossa), joita ovat seuraavat:

Kommunikaatioverbit (13): *sanoa* 7, *puhua* 2, *kysyä* 2, *puhella*, *torua*

Aistihavaintoverbit (7): *katsoa* 3, *kuulla*, *kuunnella*, *huomata*, *nähdä*

Kognitiiviset verbit (52): *tahtoa* 17, *ymmärtää* 5, *unohtaa* 5, *osata* 5, *tietää* 5, *ajatella* 3, *saada selvää* 3, *kärsiä* 2, *muistaa* 3, *haluta* 4, *oppia* 2, *tuntea* 2, *kestää*, *ehtiä*, *meinata*, *yrittää*

Konkreettista toimintaa kuvaavat verbit olen jakanut kahteen ryhmään:

Olo- ja liikeverbit (94): *olla* 27, *mennä* 23, *tulla* 17, *lähteä* 10, *käydä* 4, *elää* 3, *jäädiä yksin* 3, *juosta* 2, *kävellä*, *vieriä*, *nousta*, *pudota*, *odottaa*

Toimintoja ja tekoja kuvaavat verbit (81): *ottaa* 12, *saada* 9, *panna* 7, *syödä* 5, *antaa* 4, *pitää* (*kunnossa/ yhteyttä/ jotakin* 2), *tehdä* 4, *viskata* 3, *tuoda* 2, *maksaa* 2, *vetää* 2, *varastaa* 2, *kantaa* 2, *sattua* 2, *käydä* (*alkuun 2/ pitkälle*), *juottaa*, *myydä*, *ostaa*, *kuoria*, *kirjoittaa*, *lukea*, *kasvattaa*, *nostaa*, *rikkoa*, *löytää*, *pelata*, *viedä*, *jättää*, *avata*, *kestää*, *auttaa*, *herätä*, *saada* (= *päästä*), *laittaa*, *panna* (*jalkaan*), *pistää* (*pois*)

Abstrakteja verbejä ovat modaaliset verbit ja muut abstraktit verbit:

Modaaliset verbit (31): *saada* 18, *voida* 4, *päästä* 4, *pitää* 2, *täytyä*, *huolia* (= *tarvita*)

Muut abstraktit verbit (9): *käydä* (= *alkaa*) 7, *alkaa*, *sattua*

Taulukkoon 1 olen vielä koonnut edellä mainittujen verbiryhmien esiintymisosuudet aineistossa.

Taulukko 1. Eri verbiryhmien esiintymien osuudet.

Konkreettinen toiminta	<i>Olo- ja liikeverbit</i>	32,7 %	60,8 %
	<i>Toiminta ja teot</i>	28,1 %	
Mentaaliset verbit	Kognitiiviset verbit	18,1 %	25 %
	Kommunikaatioverbit	4,5 %	
	Aistihavaintoverbit	2,4 %	
Abstraktit verbit	Modaaliset verbit	11,1 %	14,2 %
	Muut abstraktit verbit	3,1 %	

Taulukosta voi nähdä, että yleistävä yksikön 2. persoona suosii konkreettista toimintaa kuvaavia verbejä, sillä peräti 60,8 % sen yhteydessä käytetyistä verbeistä kuuluu tähän ryhmään. Olo- ja liikeverbejä sekä toimintaa ja tekoja kuvaavia verbejä on käytetty lähes yhtä paljon. Mentaaalisia verbejä aineistossa on 25 %, ja niistä suurin osa (18,1 %) on kognitiivisia. Abstrakteja verbejä on yhteensä 14,2 %. Modaaliverbien osuus kaikista verbeistä on vain 11,1 %, mikä on yllättävää. Jos ajatellaan nollasubjekttilausetta, sen predikaattiverbeiksi on todettu kaikkein parhaiten sopivan

juuri modaaliverbien (esim. Hakulinen & Karttunen 1973: 160; Laitinen 1995), ja monissa nollapersoonatutkimuksissa modaaliverbeillä on suurin edustus (ks. esim. Jokela 2004, Kuparinen 2009). Myös nesessiivirakenteiden määrä, vain kolme varsinaista tapausta ja yksi venäjän mallin mukainen (1,7 % kaikista verbeistä), on todella pieni. Laitisen (1992: 16) mukaan nesessiivirakenteissa nollasubjektin osuus on keskeinen, koska nykyaineistojen perusteella se on näiden rakenteiden yleisin subjekti. Yleistävä yksikön 2. persoona ei tunnu tässä aineistossa suosivan näitä rakenteita.

Ehkä konkreettista toimintaa kuvaavien verbien suuri määrä ainakin osittain selittyy sillä, että inkerinsuomen aineiston yleistävien yksikön 2. persoonien subjekteista suurin osa on nimenomaan tekijän roolissa, kun taas tekijä ei ole nollan tavallisin semanttinen rooli. Johdannossa mainittiin, että nollasubjekti on yleensä ei-agentiivinen, ja siihen liittyen voi lisätä, että Laitisen (1995: 339–340) mukaan nollalla voi olla agentiivinen predikaatti *jos-*, *kun-* ja *vaikka-*lauseissa sekä subjektina tai attribuuttina olevissa *että-*lauseissa. Pajusen (1988: 282) mukaan agentiivisuuspiirteinä voidaan pitää elollisuutta, kontrollia, tietoisuutta, vastuullisuutta, tahdonalaisuutta ja intentionaalisuutta, tarkoituksellisuutta, harkintaa ja toiminnallisuutta. Luetelluista piirteistä toiminnallisuus on ehkä selvimmin yhteydessä agentin rooliin. (Mp.) Roolisemanttisesti nolla on subjektina enemmän kokija, vastaanottaja ja tilanmuutoksen patientti, ja sen predikaateiksi sopivat tilanmuutosta, kokemusta ja vastaanottamista kuvaavat verbit, joiden ilmaisema tapahtuma ei koskaan ole täysin subjektin tarkoitteen itsensä kontrolloitavissa. Näihin verbeihin sisältyy joko mahdollisuuden tai välttämättömyyden implikaatio. (Laitinen 1995: 340.)

Yleistävän yksikön 2. persoonan predikaattiverbeistä ei ole tehty tutkimuksia, joten vertailuaineistoa ei ole, mutta on kiinnostavaa verrata niitä esimerkiksi nollapersoonan yhteydessä käytettyihin verbeihin, koska usein nämä kaksi rinnastetaan toisiinsa ja niistä puhutaan samassa yhteydessä. Käytän tässä vertailuaineistona kolmea nollapersoonaa koskevaa pro gradu -tutkielmaa. Jokelan (2004) aineistossa, jonka suomi–viro-aineisto on poimittu aikakauslehdistä ja Turun yliopiston Lauseopin arkiston SCLOMB-korpuksesta ja viro–suomi-aineisto Andrus Kivirähkin teoksesta *Rehepapp* sekä sen suomennoksesta *Riihiukko*, yleisimmät suomenkieliset nollasubjekttilauseen predikaattiverbit ovat *voida* (59), *saada* (43), *pitää* (34), *saattaa* (14), *kannattaa* (11), *täytyä* (10), *tarvita* (10), *nähdä* (9), *joutua* (7), *huomata* (6), *tietää* (5), *päästä* (5), *arvata* (4) ja *olla* (4). Muut aineiston verbit esiintyvät kolme kertaa tai vähemmän. (Jokela 2004: 25). Pere (2000) on tarkastellut generistä nollasubjekttilauseita

aineistonaan Lauseopin arkiston yleiskielen lauseet. Peren aineistossa suurimmat esiintymät ovat seuraavilla verbeillä: *voida* (179), *saada* (69), *saattaa* (10), *tietää* (8) *uskaltaa* (7), *luulla* (7), *huomata* (7), *olla* (6) ja *jaksaa* (6). (Jokela 2004: 25.) Kuparisen (2009: 79) lounaismurteisessa puhekielen aineistossa eniten on käytetty verbejä *saada*, *täytyä*, *päästä*, *tarvita*, *voida*, *joutua*, *pitää*. Näissä kolmessa tutkimuksessa modaaliverbit näyttävät muodostavan enemmistön predikaattiverbeistä. Oma aineistoni poikkeaa näistä suurelta osin, sillä 11 eniten käytettyä verbiä ovat *olla* (27), *mennä* (23), *saada* (18), *tulla* (17), *tahtoa* (17), *ottaa* (12), *lähteä* (10), *saada* (ei mod.) (9), *käydä* (= alkaa) 7 + *alkaa* = (8), *sanoa* (7) ja *panna* (7).

Saada näyttää olevan ainoa kaikissa aineistoissa yleinen verbi, mutta muuten oman aineistoni verbit eroavat nollapersoonan yhteydessä käytetyistä yleisimmistä verbeistä. Peren aineistossa on tosin käytetty *olla*-verbiä 6 kertaa, mutta se on esimerkiksi *voida*- ja *saada*-verbeihin verrattuna marginaalisen vähän ja toisaalta *olla*-verbi on oman aineistoni yleisin verbi, mikä on mielestäni merkittävä ero. *Olla*-verbin suuri edustus on hieman yllättävää, kuten myös se, että sitä on käytetty vain ns. kopulalauseissa. Ison suomen kieliopin (§ 444) mukaan *olla* ja *ei* ovat suomen kielen yleisimmät sanat, ja Saukkonen (1979: 7) toteaa *olla*-verbin yleisimmäksi sanaksi kaikissa tekstilajeissa. On myös huomattava, että esimerkiksi virossa nollasubjektirakenne ei ole mahdollinen lauseissa, joissa predikaattiverbinä on *olema*. Suomessa *olla*-verbi on nollasubjektin predikaattina mahdollinen mm. ehtoa ilmaisevassa *jos*-lauseessa. (Jokela 2004: 56.)

Olla-verbi voi esiintyä paitsi apuverbinä myös pääverbinä monenlaisissa lauseissa. Intransitiivisena sisältöverbinä sitä käytetään merkityksessä 'oleskella'. Lisäksi *olla* kantaa tempusta, modusta ja persoonaa monenlaisissa rakenteissa. Yksi tällainen rakenne on kopulalause, jossa verbiin liittyy predikaatiivi tai adverbiaali. Predikaatiivi ja adverbiaali muodostavat *olla*-verbin kanssa lauseen predikaatin. (ISK § 456.) Aineiston kaikki *olla*-verbit esiintyvät siis vain kopulalauseissa, joista on alla esimerkkejä.

- (1) AV: Ja, ja eikä siell_ole paraikaakaa meil mitte mitäki, ko sä lähet sinne siis siin katsotakse niimmuoti **jot sitä olet vieras** ja hyö om paikaiset. (Tartto, JoYSKL 431 s. 8)
- (2) SK: Siellä tehtii työtä. Siellä asuimme. Nii, lapset, paljon on nähty. Paljom piti tehtä työtä. No kun olimma nuorempia ni se ei ollut nii raskas. **Nyt kun olet vanha** ni, nyt jo, kaikki juohtuu mielee ja. (Kupanitsa, JoYSKL 782 s. 4)

- (3) EH: I sit ko mie menin naimisii, nii meil annettii viel kesälkii norma [tässä 'tietty työmäärä, joka piti tehdä']. **Siel ko kirutukses olet** ['olla kirjoilla'], ne pittää män(nä) viel kesälki sa- sahhaamaa. Sit kolhoosa kuiteski alko. Sit mie oliv vuuven kolhoosas. (Kupanitsa, JoYSKL 766 s. 3)
- (4) MS: No mikä tääl on parempi?
HP: No tääl, tunnet niin ko **et sie olet, mie olen kotonna**. Minä sain jo vahvasti, astua omalla maalla. (Toksova, JoYSKL 745 s. 16)
- (5) HN: Kyl minä eesti, Eestiissä kun tuli, täällä vuoDen elettyä ni kyl mää eestin kielenkii tunnen niinku tieDän paljon niitä. Ja siihen tottu, tottukii **kun Eestissä olit, sen ajan ni**. Eestiläisen, siin talossa ja. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 683 s. 9)

Inkerinsuomen aineistossa *saada*-verbejä on yhteensä 28, jos verbi-idiomeissa käytetyt *saada*-verbit lasketaan mukaan. Niitä on siis yksi enemmän kuin *olla*-verbejä, mutta *saada*-verbiä on käytetty useassa eri merkityksessä: modaaliverbinä apuverbin ominaisuudessa 18 kertaa, pääverbinä esimerkiksi antamisen vastakohtana 9 kertaa ja verbi-idiomeissa 3 kertaa. Seuraavassa on esimerkit jokaisesta:

- (6) EP: A kyläläisiil ei anneettu ennää passiloi Leninkratis. Ajettii Leninkratist pois. Kyläläisiil, no, suomalaisii. Ni i sit tämä, a kyläs ei ollutkaa passiloi a **Leninkratis et sua ellää ilman passita**. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 677A s. 2)
- (7) HR: Minkälaista se elämä nyt on tääl, Viros?
SM: **No nythä sää saat eläkkeen** eläkkeet eletääj ja, eläke ei ole suur eläk om pien, tääl mittä hyvvä o. No tietenki toime tullo ei siin mittä ol. (Pärnu, JoYSKL 656 s. 8)
- (8) JH: On, mutta paljonhan siinä on, yhteistäkkii.
HN: On yhteistä paljon kyl. **Niinku että saatko selvää et saatko arun arun ja**. En viitsi ja semmoost, semmoosta. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 683 s. 9)

Haastattelun aihe on tietysti vaikuttanut siihen, millaisia predikaattiverbejä kielenoppaat käyttävät. Esimerkiksi se, että predikaattiverbeissä on niin paljon liikkumiseen liittyviä *mennä*-, *tulla*- ja *lähteä*-verbejä, johtuu siitä, että suurin osa haastateltavista kertoo, miten heidät on karkotettu milloin minnekin, välillä on ehkä palattu kotiin ja taas jouduttu lähtemään pois. Myös monet muut verbit voi johtaa suoraan keskustelun aiheesta johtuviksi, kun kerrotaan niistä ankeista olosuhteista ja tapahtumista, joita haastateltavat ovat joutuneet kokemaan. Jos haastateltavilta olisi kysely vaikka entisajan maatilan töistä, verbit olisivat varmasti ainakin osittain toisenlaisia. Toisaalta voi miettiä myös sitä, olisiko yleistävää yksikön 2. persoonaa käytetty kerrottaessa maatilan töistä.

Suurin osa verbeistä on yksiosaisia, mutta abstrakteista verbeistä kaikki esiintyvät odotetusti infinitiivitäydennyksen kanssa, jolloin ne muodostavat

kompleksisia verbikonstruktioita, jotka muodostavat verbin kanssa kaksi- tai useampiverbisen predikaatin. Näitä kutsutaan verbiketjuiksi. Verbiketjussa on yleensä A-infinitiivin perusmuoto mutta eräiden verbien yhteydessä voi olla myös *mA*-infinitiivi. (ISK § 496–497); Hakulinen & Karlsson 1988: 230–235.) Aineiston modaalisia verbiketjuja ovat *saada* (*mennä 3/ puhua 3 lelää 2/ kävellä/ syödä/ nukkua/ jonottaa/ ostaa/ meinata/ heittää pois*), *osata* (*puhua 3/ sanoa/ kasvattaa*) ja *voida* (*ostaa 2/ tehdä/ kohota*). Nesessiivisiä ovat *pitää* (*olla/ tietää/ mennä*), *täytyä* (*jättää*) ja *huolia* (*maksaa*).

Muista abstrakteista verbeistä muodostettuja verbiketjuja ovat *käydä* (*kuulustelemaan 2/ tekemään 2/ maksamaan/ haastamaan*), *alkaa* (*käydä*) ja *sattua* (*puhumaan*). Myös kognitioverbeistä on muodostettu verbiketjuja: *tahtoa* (*laatia 2/ mennä/ syödä/ ostaa*), *oppia* (*syömään*) ja *yrittää* (*lukea*). Yksi verbiketju on muodostettu aistihavaintoverbistäkin eli *nähdä* (*tulla*). Verbiketjuja aineistossa on 53.

Kaksiosaisia ovat myös infinitiivirakenteet, joissa tila- ja liikeverbeihin liittyy adverbiaalitäydennys. Tällainen verbiliitto on vakiintunut rakenne, joka koostuu apu- ja pääverbistä ja toimii lauseessa yksinkertaisen predikaattiverbin tavoin. Apuverbinä on useimmiten *olla*, joissakin verbiliitoissa *tulla* tai muu verbi; pääverbinä on infiniittinen verbinmuoto tai muu verbikantainen muodoste. Verbit muodostavat yhdistelmän, jonka kokonaismerkitys ei ole osista pääteltävissä. (ISK § 451.) Inkerinsuomen aineiston kahdessa verbiliittotapauksessa on molemmissa *mA*-infinitiivitäydennys ja ne liittyvät olo- ja liikeverbeihin: *olla* (*kitkemässä*), *lähteä* (*makaamaan*).

Moniosaisiin predikaatteihin kuuluvat myös verbistä ja sen laajennuksesta koostuvat idiomit sekä verbin ja partikkelin muodostamat idiomaattiset sanaliitot. Aineistossa on näitä edustavat seuraavat tapaukset: *saada* (*selvää 3/ tyrmää*), *käydä* (*alkuun 2/ pitkälleen*), *pitää* (*kunnossal yhteyttä*), *panna* (*jalkaan*) ja *pistaa* (*pois*).

3.2. Tempuksista ja moduksista

Tempus on deiktinen kategoria, joka osoittaa, missä suhteessa puheena olevan tilanteen ajankohta on puhetilanteen ajankohtaan (ISK § 111). Taulukosta 2 näkyy tempusten jakauma aineistossa. Taulukossa on eroteltu pronominilliset (P+) ja pronominittomat (P-) lauseet.

Taulukko 2. Tempukset inkerinsuomen aineistossa.

	<i>Preesens</i>	<i>Imperfekti</i>	<i>Perfekti</i>	Yht.
P+	76,7 %	23,3 %		74
P-	74 %	25,2 %	0,8 %	236
Yht.	231 (74,5 %)	77 (24,8 %)	2 (0,7 %)	310 (100 %)

Preesens on aineistossa selvästi yleisin tempus: predikaattiverbeistä suurin osa, 74,5 %, on preesensissä, 24,8 % imperfektissä ja perfektiä on käytetty vain kaksi kertaa (0,7 %). Kuten taulukosta näkyy, preesensia ja imperfektiä on käytetty prosentuaalisesti melkein saman verran sekä pronominillisissa että pronominittomissa muodoissa. En ole taulukoinut tähän tempuksia eri rakenteista, mutta pelkkää preesensmuotoa on käytetty vain imperatiiveissa. Retoriset kysymykset ovat yhtä lukuun ottamatta myös preesensissä. Kieltoomutoiset lauseet, joita on yhteensä 55, suosivat myös preesensia, sillä niistä vain 4 on imperfektissä. Kaikissa muissa rakenteissa on käytetty sekä preesensia että imperfektiä.

Tunnusmerkittömänä vähärajoituksisin preesens on tempusjärjestelmässä yleistempus samaan tapaan kuin kolmas persoona on persoonajärjestelmän yleispersoona. Luonnehdinta preesensistä nykyajan tempuksena sopii vain osaan sen käytöistä. Erilaisilla ajan adverbiaaleilla tai muilla kontekstissa olevilla ilmauksilla preesensmuodon sisältävä lause voidaan merkitä juuri puhehetken aikaiseksi, tulevaksi tai menneeksi. Menemättömän ajan preesensmuodon sisältävä lause voi olla geneerinenkin, joko lainomainen yleispätevänä esitetty lause tai habituaalinen ilmaus. (ISK § 1527.) Preesensin avulla voi viitata myös aiemmin tapahtuneeseen. Mennyt tapahtuma voidaan rekonstruoida kuulijalle draaman keinoin, ja tällaista preesensin käyttöä kutsutaan dramaattiseksi preesensiksi. Puhuja tarkastelee mennyttä tilannetta ikään kuin silminnäkijänä tai kuin olisi läsnä tuossa menneessä. Mennyt tilanne esitetään enemättömänä eli se ”dramatisoidaan”. Dramaattista preesensia onkin usein

kuvattu eräänlaisena metaforana, joka pohjaa preesensin puhehetkisyyteen: sitä käyttäessään puhuja tahtoo herättää kuulijassaan mielikuvan, että kerrottu tapahtuu parhaillaan hänen silmiensä edessä. Ellei preesensia olisi upotettu menneen aikamuodon kehikseen, sen elävyyttä lisäävä teho ei olisi niin korostunut. (ISK § 1529; Ikola 1949: 80; Laitinen 1998: 82–84.)

Yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä käytetyistä preesensmuodoista 19,8 % on puhehetken aikaisia tapauksia, 28,1 % geneerisiä lauseita ja 52,1 % dramaattista preesensia. Usein geneerisyys ja puhehetken aikainen preesens tai dramaattinen preesens lankeavat myös yhteen. Esimerkissä 9 on geneerinen ja puhehetken aikainen preesens samassa. Geneerisen ja dramaattisen preesensin yhteenliittymä on mm. esimerkissä 10.

- (9) JM: No pitää heinää käyvä tekemää. A mist (kukaki tiet) heijä-, heinämuata. **Mist sitä suat?** ja (– –) Kaikki pitää (– –) var- ostaa ja varastaa. (Kupanitsa, JoYSKL 775 s. 19)

Esimerkissä 9 puhuja selittää, että nyt hän ei käy kovin usein kirkossa, kun on lehmä, jolle pitää tehdä heinää. Nollapersoonalla puhuja viittaa ensin itseensä, mutta siirtyy indefiniittipronominia *kukaki* käyttämällä puhumaan geneerisesti. Yksikön 2. persoonassa oleva retorinen kysymys implikoi, että heinäpeltoa ei saa mistään, ja sitä seuraava nollapersoonaa tarkentaa, ettei ainakaan ilmaiseksi tai varastamatta. Esimerkistä näkyy hyvin se aiemmin mainitsemani asia, että yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä *pitää*-verbi on yleensä nollapersoonassa, eli 2. persoonaa käytetään harvoin nesessiivirakenteissa.

Koska dramaattinen preesens on aineistossa niin yleinen, esittelen sitä tässä hieman laajemmin kuin muita aikamuotoja. Vaikka imperfektiä pidetään kerronnan tunnusmerkittömänä tempuksena (esim. Helasvuo 1991: 78; KK 1994: 115), kertojan ei tarvitse pitää tempusta samana koko kertomuksen ajan. Vaihtamalla tempusta kertomukseen saadaan vaihtelua ja sävyjä. Preesensin käyttäminen kertomuksen juonilauseissa poikkeaa kertomuksen prototyypistä. Preesensia käyttämällä puhuja rikkoo odotuksenmukaisen kertomistavan ja kiinnittää siten kuulijan huomion. Dramaattinen preesens eli ns. kertomapreesens on tunnettu jo Setälän kieliopista lähtien suomen kieliopissa. Sen tunnusomaisin tehtävä on siirtää puhetilanteen osanottajat kerrottavien tapahtumien silminnäkijöiksi. Tapahtumien keskelle siirtyminen on mahdollista, koska kertoja siirtää kerrontahetken samanaikaiseksi kuvaamansa menneen ajan tapahtuman kanssa (Wiik: 1976: 138.)

Dramaattinen preesens tunnetaan laajalti narratiivisen tekstin keinona sekä kirjallisessa että suullisessa kerronnassa, mutta toisaalta kertomusten preesensin käytössä on eroja eri yksilöiden, murteiden ja kielten välillä (Laitinen 1998: 82; Ikola 1964: 88.) Dramaattinen preesens voi toimia retorisena keinona keskellä imperfektimuotoista kerrontaa. Sillä etualaistetaan eli merkitään kohosteiseksi jokin kertomuksen tärkeä käänne- tai huippukohta (ISK § 1472, 1529) tai sillä voi nostaa esille jotain relevanttia menneestä ajasta. Usein preesensjaksossa näyttää tapahtuvan jotain yllättävää tai muuten epäodotuksenmukaista, tai siinä voi olla kertomuksen kliimaksi. (Laitinen 1998: 96.) Sen käytöllä voidaan elävöittää kertomusta ja lisätä sen dramaattista voimaa (Helasvuo 1991: 78). Toisinaan sitä käytetään vain tyylikeinona. Usein sitä käytetään ilmaisemaan puhujan asenteita tai tunteita, ja kertoja voi eläytyä sen kautta kertomuksen maailmaan. (Laitinen 1998: 84–85.) Yli-Vakkurin (1986: 152) mukaan dramaattisella preesensillä on affektinen funktio, koska sen avulla lukija tai kuulija pääsee keskelle tapahtumia. Yli-Vakkuri (1986: 229) mainitsee myös, että dramaattisella preesensillä voi olla jokin Hakulisen ja Karlssonin retorisille kysymyksille antamista affektiivisistä merkityksistä (ihmetys, hämäännys, suuttumus, paheksunta tms.).

Esittelen seuraavaksi hieman tarkemmin Laitisen (1998) tutkimusta, koska se liittyy mielenkiintoisella tavalla omaan tutkimukseeni. Laitisen tutkimusaineiston dramaattisen preesensin tapauksista suurin osa kuuluu kertomuksiin puhujan omista merkittävistä kokemuksista, aivan kuten on laita inkerinsuomalaisissakin tapauksissa. Tällaiset ovat yleensä harvinaisia murrenauhoitteissa, koska niissä on useimmiten teemana menneen ajan elämäntapa ja niissä puhutaan yleensä toistuvista ja tavanomaisista tapahtumista. Laitisen aineistossa dramaattisen preesensin käyttö näyttää olevan tavallista yleisempää juuri kaakossa (Raudussa, Moloskovitsassa ja Markkovassa) ja toisaalta koillisessa (Suomussalmella, Sallassa ja Savukoskella). (Laitinen 1998: 87–89.)

Laitisen (1998: 95) mukaan dramaattinen preesens kuuluu siis lähinnä ainutkertaisten tapahtumien kerrontaan, mutta muutamia poikkeuksiakin hän on löytänyt, ja ne kaikki ovat inkerinsuomesta, jossa dramaattinen preesens näyttää Laitisen mukaan olevan muutenkin yleinen. Laitisen löytämissä esimerkeissä on myös kyseessä puhujan oma historia, josta nostetaan esille tietty merkittävä vaihe, mutta kyse on samalla myös tietystä elämänvaiheesta usein toistuneista tilanteista, joista puhuja esittää jonkinlaisen tyyppitapauksen. Preesensmuotoisten predikaattiverbien

tapahtumahetki on esimerkeissä moninkertainen (mp.), kuten seuraava Laitisen esittelemä inkerinsuomalainen esimerkki osoittaa:

Ja sil mie jouvui naimisiihe. Voi kui siel ol hauska olla. Nouset ylleä, kuin mänet ulos voa ne, venakko sattuu vastoa, no et_ossaa sannoo mitteä. Sanom päiveä, ne ei sano mitteä. Siin ol miul asja ennen Go minä opi. Vot, kui vällee se nuor ihmene neät oppii. (Sofia Sihvonen, Markkova SKN 34:6)

Huomattavaa esimerkissä on lisäksi se, että se on nimenomaan yleistävässä yksikön 2. persoonassa. Dramaattisen preesensin ja yleistävän yksikön 2. persoonan liitto näyttäisi siis olevan yleinen inkerinsuomessa.

Omassa tutkimusaineistossani dramaattista preesensia käytetään aivan vastaavalla tavalla, ja olen nimennyt tapaukset toimintaa kuvaaviksi jaksoiksi (ks. lukua 4.1.1.3). Niissä on nimenomaan kyse usein toistuneista tilanteista, joissa predikaattiverbien tapahtumahetki on moninkertainen. Omassa aineistossani on tosin kerran käytetty imperfektiäkin vastaavassa tarkoituksessa, mutta persoonamuotona on yleistävä yksikön 2. persoona. Tarkastelen tässä yhtä esimerkkiä (10) Laitisen (1998) mainitsemien dramaattisen preesensin piirteiden valossa. Tarkastelen esimerkkiä tarkemmin edellä mainitussa luvussa.

- (10) MJ: Mie va peräst sit ajatteli mitev va mie jaksoin sellail jot, ko siel eij olt mittää ruokaa paljom mittää **otat keral mitä vähäseen. Aamusil varail lähet, aamusit** [?'aamiaista']et syö. **Sen vähän vällee syöt, nim miten sie sit koko päivän siel olit.** No siihen aikaa ol vaik, **no kanammunnaa otat ja maitoo jos putelin ja leipää palasen.** Koko päivänä **sit jo sielt tulet kottii väsyksis nälkäisen** ja mie en tiijäkkä. Vot sellast ol. **Ja siihen aikaa mitel lie sitä et ajatellut** miten se ihminen niim paljon, voip tehä, sellasella ruual. Ja se pit kantaa sitä pihkaa, sellasii suuri pytylöi siin on putski, no (– –). ni jos on hyväst niis putkilois, **ni jaat sen suuren sem pytyn kannat täynnäin sitä pihkaa päivääs.** (Toksova, JoYSKL 757B s. 2)

Esimerkissä 10 on monia Laitisen luettelemia dramaattisen preesensin piirteitä. Ensinnäkin dramaattisen preesensin predikaatit ovat usein subjektittomia, ja ilmisubjektin poissaolo tällaisissa kertomuksissa on aineistossa yleistä. Perinteisesti näitä rakenteita on kuvattu syntaktisina ellipseinä, mutta poissaolokin on tietynlaista läsnäoloa. Lisäksi dramaattinen preesens keskittyy spontaanissa nauhoitetussa kerronnassa verbeihin, jotka ilmaisevat jonkin olion toimintaa, liikettä, prosesseja, tiloja tai ominaisuuksia. (Laitinen 1998: 119.) Muita dramaattisen preesensin piirteitä esimerkissä on mm. se, että kertoja kehystää tapahtumia imperfektissä olevalla ajatteluverbillä (*Mie va peräst sit ajatteli*) (ks. Laitinen 1998: 125). Kuvatun tilanteen

spatiotemporaaaliset adverbit eivät jäljittele tapahtumatilanteen deiktistä näkökulmaa (*siel ei tääl*), sillä dramaattisen preesensin jaksoihin kuuluu muistutus kerrotun tapahtuman ajan ja paikan etäisyydestä (mts. 102–103). Koko kertomusta harvoin esitetään dramaattisessa preesensissä, kuten ei tässäkään. Tavallisin on rakenne, jossa preesens sijoittuu juonijakson keskelle. Tempuksen vaihdos osoittaa kertomuksen episodien rajakohtia eli tapahtumat, niiden näyttämö tai henkilöt vaihtuvat samassa kohti kuin tempuskin. Kun kertomuksessa on paljon preesensia, kertomus on elokuvallinen ja aikamuotojen vaihtelu synnyttää kertomukseen aaltomaisen liikkeen. Tempuksen vaihto saattaa etualaistaa ja ikään kuin zoomata paremmin näkyville sen, mitä kertoja haluaa kuulijoiden tilanteesta näkevän. (Mts. 90–91, 102–104, 107.) Myös esimerkiksi asyndeettinen ilman *ja*-sanaa tehty verbien rinnastus (*ni jaat sen suuren sem pytyn kannat täynnäin sitä pihkaa*) on yleistä dramaattisen preesensin konteksteissa ja varsinkin inkerinsuomessa (Laitinen 1998: 125–128). Edellä sanotun perusteella voi todeta, että esimerkki 10 edustaa hyvin yhtä dramaattisen preesensin käyttöyhteyttä.

Dramaattista preesensia on tietysti käytetty muissakin yhteyksissä, ja yksi niistä on tausta- ja lisätiedon antaminen, kuten esimerkissä 11. Lisää vastaavia esimerkkejä on luvussa 4. Nämäkään eivät siis ole varsinaista kertomusta eteenpäin vieviä jaksoja. Ne kuitenkin kiinnittävät kuulijan huomion sekä aikamuodollaan että persoonaviittauksellaan ja samalla etualaistavat kertomuksesta jonkin puhujan haluaman kohdan. Niiden tarkoituksena on saada kuulija ymmärtämään jonkin asian taustat tai jokin asia paremmin.

- (11) LP: Valtion sää-, säännös oli jot, voitte, mennä oma kotiseudulle, a, työkohta [’työpaikka’] ei la-, laskenut pois, että ei antanut lopputili. **Ja sis, sä ei saa ju** [’-hAn’] **mihinkän, sis työlle ku sul ei ole, entisest työ-, -kohast lopputili.** Ja sis, sis saimme, sel, sil taval sis se syksy ol, syksyl ol jo, se ol neljäkymment, kuus, viimane laeva tul sielt pohjaj Jäämerem puolt. (Pärnu, JoYSKL 719 s. 4)

Esimerkki 11 on aineistossa tyypillinen taustatietoa antava, ja tässä vielä samanaikaisesti sekä seurausta että syytä ilmaiseva dramaattisessa preesensissä oleva lause. Ilmauksesta välittyy myös puhujan paheksuva asenne, mikä aiheutuu dramaattisesta preesensistä, persoonamuodosta, kieltomuodosta ja kieltohakuisesta sanasta *mihinkään*. Lihavoitu lause kertoo, mitä seurasi, jos ei saanut lopputiliä työpaikasta: ei voinut päästä töihin mihinkään muualle. Sama lause kertoo myös syyn siihen, miksi puhuja ja muut hänen työpaikallaan olleet karkotetut ihmiset eivät

päässeet lähtemään kotiseudulle ennen kuin syksyllä, vaikka siihen olisi ollut mahdollisuus jo aiemmin.

Imperfektiä, joka siis ilmaisee puhehetken kannalta mennyttä aikaa, on käytetty vain 24,8 %:ssa tapauksista, mikä on yllättävää siinä mielessä, että aineiston haastatteluissa kerrotaan pääasiassa menneistä tapahtumista ja ne sisältävät muutenkin paljon kertomuksia. Imperfektiihän käytetään tyypillisesti narratiivisissa tekstilajeissa kuten kertomuksissa ja uutisraporteissa, joissa kerrotaan tietyistä peräkkäisistä, puhehetken kannalta menneistä tilanteista. (ISK § 1531). Kertomuksissa imperfektimuodon tulkinta on todennäköisimmin temporaalinen, kun sen toissijaiset ja affektiset funktiot näyttävät kuuluvan enimmäkseen menemättömän ajan konteksteihin, useimmiten keskusteluihin ja muihin interaktionaalisiin tilanteisiin. (Laitinen 1992: 37.) Esittelen tässä yhteydessä imperfektistä vain yhden esimerkin, koska vastaavia on esillä runsaasti tutkielman muissa luvuissa.

- (12) SyM: – – kuusen oksista talossa vot siel myö sis, makasim. no mitä siel oli nyt makkamista, **monen rötkön (sä) toit sielt kotont panit sinne ala** ja, ja kaik ja sellain myö siis siel olimmo. (Pärnu, JoYSKL 735 s. 4)

Esimerkissä objektialkuinen lihavoitu lause selittää minkälaiset olot puhujalla oli sota-aikana, kun asuttiin kuusen oksien alla ja maattiin rötköjen päällä. Lause selventää, minkälaisissa oloissa jouduttiin elämään ja nukkumaan. Sekä konteksti että ilmaus itse ovat affektisia. Objektin voi tässä ajatella sekä kontrastiiviseksi (ei ollut sänkyjä tai edes patjoja) että emfaattiseksi (rötkö on negatiivissävyinen ilmaus).

Perfektiiä aineistossa on käytetty vain kaksi kertaa, ja esittelen molemmat tapaukset tässä yhteydessä niiden vähäisen määrän takia. Laitisen (1998: 84) mukaan perfekti ilmaisee monissa kielissä joko aikamerkityksensä lisäksi tai sen vaihtoehtona, että kerrottu on puhetilanteessa relevanttia tai perustuu pelkästään puhujan päättelyyn tai kuulopuheeseen. (Ks. myös Kuiri 1984: 225–233). Apuverbin preesensmuodosta johtuu, että perfektin ilmaiseman menneenkin tilanteen sisältö tulkitaan merkitykselliseksi, relevantiksi viittaushetken ja puhehetken kannalta. Päättynytkin tilanne esitetään ikään kuin mennyt olisi läsnä nykyisyydessä. Perfektiiä käytetään toisaalta kuvaamaan päättynyttä tilannetta, jolloin tulkinnassa painottuu tilanteen vaikutus tai tulos ja toisaalta ilmaisemaan aiemmin alkanutta, mutta käynnissä olevaa tilannetta, jolloin kyseessä on jatkuvuuden perfekti. (ISK § 1534.) Puhehetkellä

jatkumisen tulkinta tarjoutuu helposti, jos toiminta on sellaista, että se jatkuu ajassa prosessinomaisesti ilman selvää lopputulosta (Seppänen 1997: 3).

Perfekti voi toimia keinona, jonka avulla puhuja merkitsee lausumansa perusteluksi esitetyle väitteelle tai kannanotolle. Jos perfektissä oleva verbi ilmaisee joko konkreettista tai ihmisen tajunnassa tapahtuvaa muutosta, perfektin ilmaiseman puhehetken relevanssin perustaksi tarjoutuu helposti se, että muutoksen seuraukset tuntuvat puhehetkellä. Niinpä perfekti voidaan nähdä paitsi seurausta ilmaisevaksi myös osaksi tätä selitysprosessia. Sen avulla lausumaa tarjotaan relevanttina jatkona edellä esitetyle, ei uutena aiheena. (Seppänen 1997: 2, 7–9.) Perfektistäkin löytyy sekä pronominiton että pronominillinen versio:

- (13) KK: No, ei, ei se elake suuri ollut, no nyt sitä aina vähä kerrallaa lisättiin nyt se, kolme sattaa markkaa, niin ku, Suome rahas mie suan. Ni, tuota, aha, **ko et ole sitä herkkuja ole oppinut syömää ni**, kyllä se siihe leipää riittää. (Toksova, JoYSKL 752 s. 3)
- (14) AV: Nyt se, serkku on kuollut no lapset hänel viel, on, elossa ja, lapsellapset. No vot, ja sit käivät etsimää ja sitten tuli niin ko nytki (– –) jot, jot tuota, ilman asjat oli vankittut ja nyt, nyt ko on kuollut nyt hän on vapastettu. No eihä se nyt ennää tule, kas, kas se ole vanki vai mis (– –) **ko sie olet kuollut ni ethän sie sitä ennää ihmistä takasi, mitenkää sua**. Ja, se on jopa menettänt entens, nii jot sitä sellasta sekasotkuu sitä ol ja, ja mene tie mitä viel tulloo nyttenkii, ei sitä tiijä. (Tartto, JoYSKL 431s. 6–7)

Molemmat aineistosta löytyneet tapaukset edustavat kausaalista *kun - niin*-tyyppiä, ja ne voi tulkita aiemmin alkaneiksi, mutta edelleen käynnissä oleviksi tilanteiksi. *Kun*-lauseet toimivat syinä tai perusteina jäljessä tuleville väitteille. Esimerkissä 13 puhuja perustelee eläkkeen riittävyttä ruokaan sillä, ettei hän ole oppinut syömään herkkuja. Seppäsen (1997: 5–11) mukaan mentaalista muutosta ilmaisevat verbit kuten *oppia* saavat usein puhtaasti eksperientiaalisen tulkinnan, koska niiden ilmaisema tulos hahmottuu helposti ominaisuudeksi, jonka agentti on saanut menneiden kokemusten kautta. Muiden muutosta ilmaisevien verbien kuin mentaalisten tulkinta on helpommin resultatiivinen kuin eksperientiaalinen. (Mp.) Esimerkki on affektinen, koska siinä on kielto, lause on verbiloppuinen ja sen voi tulkita tarkoittavan, ettei puhujalla ole ollut mahdollisuuttakaan oppia syömään herkkuja. Myös itse puheenaihe, eläkkeen suuruus (tai oikeammin pienuus), on monelle aineiston haastateltavalle erittäin affektinen asia. Esimerkin 14 voikin tulkita resultatiiviseksi, koska siinä on kyse menneen ja päättyneen tilanteen vaikutuksesta myöhempään tilanteeseen. Kertoja puhuu serkustaan, joka etsi kadonnutta miestään. Mies oli vangittu ja vapautui vasta serkun kuoleman jälkeen eli serkku ei saanut enää miestään takaisin. Esimerkissä on erikoista se, että *sie*-pronominit

viittaavat eri henkilöihin: kun *joku* on kuollut, niin eihän *joku muu* voi saada enää sitä [kuollutta] ihmistä takaisin. Myös tämä esimerkki sisältää affektin, sillä siinäkin on päälauseessa käytetty kieltoa, se on verbiloppuinen ja siinä on käytetty kieltohakuisia sanoja. Myös konteksti on affektinen.

Modus vaikuttaa tempuksen esiintymismahdollisuuksiin siten, että vapain ja laajin tempusvalintojen määrä on indikatiivissa, jossa esiintyvät kaikki tempukset. Muut modukset voivat olla vain preesensissä ja perfektissä. (Hakulinen & Karlsson 1988: 245.) Modukset eli tapaluokat ilmaisevat suhtautumista tekemisen, tapahtumisen tai olemisen laatuun. Indikatiivi on eräänlainen yleismodus, joka ei yleensä ilmaise mitään erityissävyä, vaan esittää tekemisen tai olemisen todellisena, kun taas konditionaali ilmaisee, että tekemistä pidetään todenvastaisena, epätodennäköisenä tai mahdollisesti toivottuna. Perusimperatiivi puolestaan ilmaisee tekemisen ja olemisen käskettynä tai toivottuna. (Häkkinen 1995: 132; Ikola 1992: 57–58.) Taulukosta 3 näkyy modusten jakautuminen pronomiillisten ja pronomittomien muotojen kesken koko aineistossa. Aineiston lauseista 94 % on indikatiivissa, 4,8 % imperatiivissa ja 1,2 % konditionaalissa.

Taulukko 3. Modukset inkerinsuomen aineistossa.

	<i>Indikatiivi</i>	<i>Imperatiivi</i>	<i>Konditionaali</i>	Yht.
P+	18,2 %	0,3 %	0,9 %	74
P–	75,8 %	4,5 %	0,3 %	236
Yht.	291 (94 %)	15 (4,8 %)	4 (1,2 %)	310 (100 %)

En esitle tässä yhteydessä indikatiiveja tai imperatiiveja, koska indikatiiveista on esimerkkejä sekä tässä että muissa tämän tutkielman luvuissa, ja imperatiivilauseille on oma lukunsa. Otan tässä esille vain aineiston kaikki neljä konditionaalilauseita, mutta en tarkastele niitä lähemmin, koska niitä on tarkasteltu muissa luvuissa.

- (15) AA: Sit meil ol sitäviisi jot sit mö käim, ja sit ol jot, ei anneta, kyläneuwostosta, ei anneta millastakka paperi **et sä piäsesit Lenenkraati työhö**. Sul piäp olema, kuhu sä olet sissäkirjutettu, a sitä dokumentti ei anneta meil. Ja Leninkraati työhö ei oteta. (Pärnu, JoYSKL 451 s. 4)
- (16) AK: – – sitten oliki, vaikeuksia mennä, eteenpäin oppimaan kun ei, kaikki tuli venäjäksi ja, **ja sinä, venättä vielä puhua et, osais** se oli, sillä oliki, näitä vaikeukseita. (Tartto, JoYSKL 430 s. 5)

- (17) HR: Ei meil olt mihim männä. Ei meil olt, ei meil olt rahhaa ei meil olt vuateita, ei meil mittää olt. **Mihi sinne oisit mänt.** Myö mäntii sit tähän, Pskovskii ooplast metsätöihi metsää sahaamaa. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 656 s. 4)
- (18) AA: No, mihi nyt? Takasi Siperi et ennä lähe, eikä sull ole ennää raha **niim paljo et sa si-, sinne Siperi (saisit).** No a sit minul olki se, setämpoika, oli Päriverere souhoosissiin, noh, Are vallas viel. (Pärnu, JoYSKL 452 s. 18)

3.3. Pronominivariantit

Inkerinsuomen aineistossa on 236 (76,1 %) pronominitonta ja 74 (23,9 %) pronominillista lausetta. Pronominittomat muodot ovat siis selvästi enemmistönä. Erilaisia pronominivariantteja on käytössä viisi: *sie* 37 (52,1 %), *sä* 21 (29,6 %), *sinä* 9 (12,7 %), *sää* 2 (2,8 %), *sa* 2 (2,8 %). Suomen mukaiset muodot ovat selvänä enemmistönä. Puhujakohtaisista eroista ei voi sanoa mitään luotettavaa, koska useimmat käyttävät yksikön 2. persoonan pronominia vain muutamia kertoja (jotkut eivät ollenkaan) ja toisaalta samallakin puhujalla voi olla käytössään useita eri variantteja. Lisäksi varianttien määrä olisi erilainen, jos mukana olisivat kaikki *sinä*-pronominin esiintymät eivätkä vain yleistävän yksikön 2. persoonan tapaukset.⁴ Verbien persoonapäätteet eivät kuitenkaan vaihtelee, sillä sekä pronominillisten että pronominittomien muotojen yhteydessä on paria poikkeusta lukuun ottamatta (esimerkit 29 ja 49) käytetty persoonapäätettä *-t*. Esimerkin 49 tosin voi tulkita imperatiiviksikin.

Yleisin pronominivariantti on odotuksenmukaisesti *sie* (ks. Kettunen 1940, kartta 112). Toiseksi eniten on käytetty pikapuhemuotoa *sä*. Sekään ei ole ollut vanhastaan tuntematon kansankielessä: Kettusen mukaan (kartta 112) levikkialue suomen murteissa on varsin laaja. Myös Muoto-opin arkiston kokoelmiin perustuvat havainnot viittaavat *sä*-muotojen kansanomaisuuteen (Mielikäinen 1980: 135–136). Nykyisin *sä*-pronominia on totuttu pitämään Helsingin puhekielen ominaispiirteenä,

⁴ Olen aiemmin tutkinut tähänkin aineistoon kuuluvasta Tarton alueen korpuksesta varsinaisia yksikön 2. persoonan viittauksia, joita niitäkin oli melko vähän, vain 72, koska kyseessä on haastattelu eikä oikea dialogi. Tarton aineistossa viitataan kerran haastattelijaan ja loput tapaukset ovat toisen henkilön puheen referointia. Edellä mainituista 32 oli pronominillisia, 14 pronominittomia ja 26 imperatiiveja. Erilaisia pronominivariantteja oli käytössä viisi (*sinä* 16, *sie* 12, *sina* 2, *sä* 1, *sa* 1), ja suomen mukaiset muodot olivat niissäkin selvänä enemmistönä. Näissä varsinaisissa yksikön 2. persoonan viittauksissa pronominillisia muotoja on käytetty paljon enemmän kuin yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä.

mutta sitä tavataan muuallakin. Inkerinsuomalaisten käyttämät *sä*-muodot voivat siis olla vanhaakin perua. Toisaalta monet haastateltavista ovat jossain elämänsä vaiheessa olleet Suomessa ja muoto on voinut tarttua sieltä, ja radiolla ja televisiolla voi myös olla vaikutusta asiaan. Puhujilla voi myös olla kontakteja *sä*-muotoa käyttäviin ihmisiin. Viron kielen lyhyt *sa*-pronominikin on voinut osaltaan vaikuttaa *sä*-muodon yleisyyteen. Viron kirjakielihän eroaa suomesta siinä, että persoonapronomineista on käytössä kaksi muotoa, pitkä ja lyhyt: *minalma*, *sinalsa*, *temalta*, *meie/me*, *teie/te*, *nemad/nad* (esim. Remes 1982: 104–105). Suomessa lyhentyneet muodot (*mä*, *sä*) kuuluvat vain puhekieleen. Pajusalun mukaan pitkät ja lyhyet muodot on katsottu viron omaperäiseksi piirteeksi, ja niillä molemmilla on oma syntaktis-semanttinen tehtävänsä. Tehtävien määrittely ei kuitenkaan ole yksinkertaista. Yleinen sääntö on, että pitkää muotoa käytetään lausepainollisessa, lyhyttä lausepainottomassa asemassa. Pitkä muoto signaloi, että se referentti, johon pronominilla viitataan, on jollakin tavalla jonkin muun referentin vastakohtana tai muuten jotenkin rematisoidussa asemassa. Joidenkin tutkijoiden (esim. Palmeos 1981, Vsevirov 1983) mielestä pitkän ja lyhyen muodon käytössä ei ole selvärajaisia sääntöjä, mutta on muistettava, että vaikka pitkiä muotoja saa käyttää myös lausepainottomassa asemassa, ei lyhyitä muotoja kuitenkaan saa käyttää lausepainollisessa asemassa. Joissakin sijoissa vain yksi pronominimuoto on mahdollinen, joskus taas toinen muodoista on harvinainen. (Pajusalu 1995: 81, 83–84.)

Yleiskielen mukainen pronominivariantti *sinä* on Kettusen kartan 112 mukaan käytössä laajalla alueella suomen murteissa, mutta ei erityisesti kaakkoismurteissa. Sitä on kuitenkin käytetty kolmanneksi eniten. Osittain sen esiintymistiheys voi johtua siitä, että puhujat pyrkivät tietoisesti käyttämään yleiskielistä puhetapaa tai jotkin edellä *sä*-pronominin yhteydessä mainituista syistä voivat vaikuttaa sen valintaan. Haastattelijakin saattaa vaikuttaa asiaan, koska haastateltava voi pyrkiä mukauttamaan puhetapaansa haastattelijan kielenkäytön suuntaan. Puhekumppanin ei-murteelliset pronominiavalinnat saattavat saada haastateltavankin käyttämään poikkeavia variantteja. Riionheimo (2007: 22–23) mainitsee, että useissa tutkimuksissa on havaittu, että suomen yleiskieli on selvästi vaikuttanut monen inkerinsuomalaisen kielenkäyttöön, vaikka heiltä puuttuivatkin pitkään sodan jälkeen suorat kontaktit Suomessa puhuttuun suomeen ja suomenkielisiin instituutioihin. Yleiskielistymisen juuret ovatkin todennäköisesti suomen kirjakielen vahvassa prestiisissä 1900-luvun Inkerinmaalla, jossa luterilainen kirkko, koululaitos, lehdistö ja kirjallisuus käyttivät Suomessa luotua kirjakieltä. Inkerinsuomalaisten joukossa vanhin sukupolvi onkin usein yleiskielisempi

kuin 1930–40-luvulla syntyneet. Sodanjälkeisinä vuosina kirjoitettu kieli (usein uskonnollinen kirjallisuus) on ollut omien lähisukulaisten lisäksi monilla ainoa kosketuskohta suomen kieleen. Joillakin on ollut myös mahdollisuus kuunnella Suomen radion lähetyksiä. (Mp.)

Toisaalta tässäkin aineistossa nousi esille se jo alaviitteessä 3 mainitsemani seikka, että suorissa referaateissa *sinä*-pronomini on paljon yleisempi kuin yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä. Tähän vaikuttaa tietysti se, että yleistävä yksikön 2. persoona on muutenkin yleensä pronominiton, mutta vaikutusta saattaisi olla myös sillä, että virossa pitkää muotoa käytetään nimenomaan painollisessa asemassa ja viittaamassa puhuteltavaan, kun taas yleistävä yksikön 2. persoona ei koskaan viittaa ainakaan pelkästään puhuteltavaan tai usein jopa ei ollenkaan puhuteltavaan. Toisaalta kiintoisa yksityiskohta haastatteluissa on, että monet haastateltavista käyttävät haastattelun alussa *sinä*-muotoja myös puhutellessaan jotakin läsnä olevaa henkilöä, mutta haastattelun edetessä, alkukankeuden vähetessä ja puhujan innostuessa murteelliset muodot alkavat tulla esille. Tarkka analyysikaan ei silti välttämättä anna vastausta siihen, miksi on valittu juuri tietty pronominivariantti.

Pitkää *sää*-muotoa on käytetty vain kaksi kertaa, ja niissä pitkä vokaaliaines saattaa johtua ääntämyksen epävarmuudesta ja puhujan epäröinnistä. Myöskään virolaiset *sina* ja *sa* eivät ole suosittuja, vaikka viroon persoonapronominin muistuttavatkin suomen persoonapronomineja. *Sa*-pronominia on sentään käytetty kaksi kertaa. Inkerinsuomen aineistokin siis osoittaa, että pronominit eivät helposti lainaudu kielestä toiseen, ja ne säilyvät hyvin, vaikka olisivatkin hyvin samanlaisia. Varmaan puhujat käyttävät virolaisia muotoja viroa puhuessaan, mutta yllättävän hyvin suomen pronominit ovat säilyttäneet asemansa, vaikka lähes kaikki haastateltavat ovat asuneet jossain elämänsä vaiheessa Virossa ja osa asuu vieläkin.

Aineiston pronominillisissa päälauseissa on myös kolme nesessiivirakennetta, joissa on genetiivimuotoinen subjektipronomini. Nesessiivirakenteellahan tarkoitetaan verbikonstruktiota, jossa nesessiiviseen predikaattiin on liittynyt A-infinitiivin perusmuoto ja joka voi saada genetiivisubjektin. Tavanomainen nesessiivirakenne on tyyppiä *Hänen piti valehdella. Ihmisen täytyy syödä.* (ISK § 505.) Kovin yleinen tämä rakenne ei siis ole, jos vertaa vaikka nollapersoonaan, joka on yksi sen tavallisimmista esiintymisympäristöistä. Esittelen tässä kaikki löytämäni nesessiiviesimerkit niiden vähäisen määrän takia. Kaikissa esimerkeissä annetaan jonkinlaista tausta- tai lisätietoa

ja ne liittyvät negatiivissävyisiin tapahtumiin. Tarkastelen esimerkkejä tarkemmin väitelauseiden yhteydessä.

- (19) EIL: Verot etsiit köyhiilt. Meil on toiseel viisii eij ole niinko, koko mualimaas meil jos sä olet isäntä, sit sä oletki köyhä. **siun ei huoli sitä maksaa toista kolmatta.** Valtijo sinnuu hoitaa ja. (Toksova, JoYSKL 668 s. 15)
- (20) EIL: A ol miärätty jot piDäs sen ammattikoulun kolme vuotta pittää olla työs jot et sua männä mihinkää. **Mihim miärejääät siel sium pittää olla kolm vuotta.** (Toksova, JoYSKL 668 s. 4)
- (21) EE: Mutta meill oli semmone, kaksykymt, Puola tyttö oli ja, nelkymt vuotta mies oli nuijan kans, ja sitä valko-, valko-, -sokerijuurikast vai mite mi sanon, se, siin oli istutettu paljon. **A siun täyty jättä yks, tänne, se, no, väli.** Täyty jättä yhen, kun om paljon hän ei kasva. On isot kas-, ja, kui sä et osant kasva sis, myöten tuas nuija sait. (Pärnu, JoYSKL 720 s. 1)

Nesessiivirakennetta on käytetty kerran myös *jos*-lauseessa, mutta siinä se on venäjän mallin mukainen 'jos *sinulle* pitää tietää'. Tarkastelen lausetta tarkemmin *jos*-lauseiden yhteydessä.

- (22) KK: Ja he etsivät ja sitten.
AA: Ja he etsivät ja välli, no kysyttii, jot, "kust se morsie on?" no kust kyläst ja, tahotti tietä ka sitä viel, ja kuhu tä lähe-, mänep ja. No muituki ku sä raha annoit **jos siul piäp tietä ka.** (Pärnu, JoYSKL 752 s. 26)

3.4. Affektista

Ennen kuin siirryn tarkastelemaan erilaisia lausetyyppejä ja niiden puhefunktioita, täytyy mainita, että affektiivisuus ja emfaasi nousivat aineistossa erityisesti esille. Teoksessa Kieli ja sen kieliopit on mainittu, että affektiivista viestintää varten on kehittynyt kieliopillinen sekundaarijärjestelmä, affektiivinen kielioppi, joka perustuu siihen, että kielen rakennesääntöjä (normaalikieliopin normeja) rikotaan. Kieliopin manipulointi on erityisesti kansanomaisen puheen tehokeino, ja poikkeavaan käyttöön liittyy jokin vihjemerkitys, jolla ilmaistaan esimerkiksi puhujan asennetta tai kohteliaisuutta. (KK 1994: 120–123.) Myös Ison suomen kieliopin mukaan affektiset ilmaukset ovat sellaisia konventionaalistuneita konstruktioita ja muita kielenaineksia, joilla puhuja voi osoittaa suhtautumistaan tai asennoitumistaan puheenalaiseen asiaan tai puhekumppaniinsa. Konstruktioit eivät välttämättä ole erikoistuneet vain jonkin tietyn tunnetilan tai asenteen osoittamiseen, vaan toimivat paljon yleisemmällä tasolla esim.

joko myönteisessä tai kielteisessä käytössä. Samalla keinolla voidaan ilmentää erilaista, jopa keskenään päinvastaistakin asennoitumista, esim. kauhisteleva tai ihasteleva *Mikä ilma!* Yhteistä kaikille tilannekohtaisille tulkinnoille on, että ilmaukseen sisältyy jokin puhujan asennoitumista osoittava elementti, joka ohjaa vastaanottajan tulkintaa. Affekti voi ilmetä paitsi tietynlaisissa morfosyntaktisissa rakenteissa myös tietyissä sanaryhmissä, joihin se on leksikaalistunut, mutta toisaalta affektisessa tehtävässä käytettäviä keinoja on kielen kaikilla tasoilla. Affektiivisiksi katsottavat keinot tuovat lauseisiin ja lausumiin lisämerkityksiä ja implikaatioita. (ISK § 1707–1709.)

Lähes kaikkiin aineiston yleistävän 2. persoonan ilmauksiin liittyy tavalla tai toisella affekti, joten en käy kaikkia esimerkkejä läpi affektin kannalta, vaan esittelen tässä lyhyesti, mitä affektin ilmaisukeinoja aineistossa on käytetty. Aineistossa yleistävää yksikön 2. persoonaa on ensinnäkin lähes poikkeuksetta käytetty affektisessa kontekstissa, yleensä kielteisessä, ja monesti on vielä kysymyksessä arkaluontoisten asioiden esittäminen. Kontekstin esiin tuomiseksi ja lukijaa helpottaakseni olen selittänyt taustoja monista esimerkeistä, koska kielimuoto voi sekakielisyyden takia olla melko vieras ja pitkät esimerkit siksi raskaita lukea. Yhtenä affektin keinona voi pitää jo pelkästään yleistävän yksikön 2. persoonan käyttöäkin. Sen voi lukea edellä mainitun affektiivisen kieliopin piiriin kuuluvaksi, koska käyttötapa on yllättävä ja epäodotuksenmukainen, eikä 2. persoonaa käytetä normaalissa tehtävässään viittamassa puhuteltavaan. Lisäksi sitä käytetään usein silloin, kun puhuja haluaa ilmaista asennettaan esittämänsä asiaan. Yleistävä yksikön 2. persoona antaa ilmaukselle myös aivan toisenlaisen vivahteen kuin esimerkiksi nollapersoonaa. Kun kuulijan huomio herätetään 2. persoonan muodolla ja hänelle selviää, ettei hän olekaan viittauksen kohteena, vaan *sinä* onkin esimerkiksi puhujaviitteinen ja sen tavoitteena on herättää kuulijassa ymmärtämystä, ilmaus saa emfaattisen sävyn.

Yleistävää yksikön 2. persoonaa on käytetty monenlaisissa lausetyypeissä, mutta mainitsen tässä niistä erikseen retoriset kysymykset ja imperatiivilauseet, jotka jo itsessään ovat affektiivisia. Aineistossa on myös käytetty yllättävän paljon kieltomuotoja. Peräti 17,7 % kaikista lauseista on kieltomuotoisia, mutta kiellot ovat kasautuneet suurimmaksi osaksi väitelauseisiin ja *että-ljotta*-lauseisiin. Muissa lausetyypeissä kieltomuodot ovat normaalien lukemien rajoissa. Pronominillisista väitelauseista 29,2 % ja pronominittomista 25,5 % on kieltomuotoisia, ja *että*-lauseissa kielteisiä muotoja on 28,6 %. Hakulisen tutkimuksen perusteella tulos ei ehkä sittenkään ole niin yllättävä paitsi prosenttimäärien osalta. Hakulinen on tarkastellut kieltolauseiden osuutta

tekstissä ja se liikkuu 10 %:n molemmin puolin (vrt. myös esim. Savijärvi 1977). Tähän lukemaan pääsevät modaalisisista lausetyypeistä väitelause ja joko/tai-kysymys. Pää- ja sivulauseiden välillä ei ole yleisesti ottaen eroja, mutta eri sivulauseissa kiellon määrä vaihtelee selvästi. Peräti 16,5 % *että*-lauseista on kielteisiä, kun taas epäsuorissa kysymyslauseissa kielteisiä on vain 2,6 %. (Hakulinen ym. 2010: 112–113.) Kiellon yhteydessä on käytetty myös jonkin verran kieltoa vahvistavia sanoja.

Sanajärjestys, varsinkin verbialkuisuus ja -loppuisuus sekä sananvalinnat (mm. sävyartikkelit, modaaliverbit, erilaiset liioittelevat kvanttoriadverbit, deskriptiiviset sanat ja murteelliset muodot) ovat myös keinoja, joilla puhujat ovat osoittaneet suhtautumistaan tai asennoitumistaan asiaan. Myös toisto tuo ilmaukseen affektisen funktion. Dramaattisen preesensin runsas käyttö kuuluu myös affektin keinoihin, kiinnittää huomiota ja nostaa lausumat kohosteisesti esille. Yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä olevien subjektittomien 3. persoonaisen nesessiiviverbien käytönkin voisi katsoa kuuluvan affektiin. Laitinen (1992: 237–238) on maininnut, että dynaamiset nesessiiviverbit ja sisäisen pakon ilmaukset sopivat affektisten kontekstien emfaattisiksi, ihmettelyä tai päivittelyä ilmaiseviksi verbeiksi. Nesessiiviverbeistä varsinkin *pitää*-verbiä käytetään affektisissa yhteyksissä myös silloin, kun päivitellään infinitiivin edustaman asiaintilan kohtalomaisuutta ja samalla sen ainutlaatuisuutta. Affektisesti käytetty *pitää* kuuluu lähinnä intensifioijiin. (Mp.)

4. MODAALISET LAUSETYYPIT JA PUHEFUNKTIOT

Yleistävän yksikön 2. persoonan käytöstä tai esiintymisympäristöistä ei ole paljonkaan tutkittua tietoa, joten tässä luvussa tarkastelen, minkälaisia käyttöyhteyksiä sillä on inkerinsuomen aineistossa. Nollapersoonasta on selvitetty mm. sitä, minkälaisissa lauseissa se on mahdollinen (ks. esim. Hakulinen & Karttunen 1973; Laitinen 1995; ISK), ja siksi halusin tarkastella yleistävää yksikön 2. persoonaa samasta näkökulmasta. Toisaalta itselläni on sellainen tuntuma, että nykypuheessa yleistävää yksikön 2. persoonaa käytetään varsinkin *jos*- ja *kun*-lauseissa, ja senkin takia halusin tutkia, millaisissa lauseissa kaakkoismurteista 2. persoonaa käytetään. Halusin myös tietää, onko sitä käytetty joissain tietyissä puhefunktioissa. Tässä luvussa tarkastelen yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä käytettyjä pää- ja sivulauseita sekä niiden merkityksiä ja puhefunktioita. Päälauseista käsitelen ensin väitelauseita, sitten retorisia kysymyksiä ja imperatiivilauseita. Niistä siirryn sivulauseisiin, joista esittelen ensin ns. adverbiaalilauseita⁵ (aineiston *kun*-lauseet, konjunktioittomat sivulauseet⁶ sekä *jos*- ja *vaikka*-lauseet) ja sen jälkeen *että*-lauseita, alisteisia kysymyslauseita ja relatiivilauseita.

4.1. Päälauseet

Hakulinen ja Karlsson (1988: 276) erottavat neljä modaalista lausetyyppiä: väite- eli deklaratiiivilause, kysymys- eli interrogatiivilause, käsky- eli imperatiivilause sekä huudahdus- eli eksklamatiivilause. Vilkuna (1996: 16–17) esittää samanlaisen jaon, mutta toteaa sen olevan erittäin epätydyttävän: korrelaatio lauseen muoto-ominaisuuksien ja sen tehtävän kanssa on löyhä. Ongelmaksi lauseen prototyyppisen muodon ja tehtävän vastaavuuden tai vastaamattomuuden lisäksi muodostuu se, että on

⁵ Adverbiaalilauseiksi kutsutaan adverbiaalikonjunktioilla *koska*, *kun*, *jos*, *ellei*, *jollei*, *mikäli*, *vaikka*, *joskin*, *jos kohta*, *jotta*, *että* (merkityksessä 'jotta') alkavia lauseita. Konjunktioellinen adverbiaalilause voi olla hallitsevaan lauseeseen integroitunut restriktiivinen määräite tai toista lausetta kommentoiva epärestriktiivinen lisäys. Tyypillisesti se on hallitsevan lauseen alisteinen osa, joka esittää hallitsevan lauseen ilmaisemalle asiailalle pätemisen rajat tai tulkinnan kehykset. (ISK § 1112–1114.)

⁶ Konjunktioittomista sivulauseista puuttuu konjunktio, mutta esittelen ne adverbiaalilauseiden yhteydessä ja *kun*-lauseiden jälkeen, koska niihin kaikkiin voisi lisätä *kun*-konjunktion (joskus myös *jos* voi olla sopiva) ja ne toimivat samoissa merkitystehtävissä kuin *kun*-lauseet.

äärimmäisen vaikeaa tyhjentävästi määritellä, mitä kaikkia tekoja ihmiset kielellä loppujen lopuksi tekevät. Lausetyypit tarjoavatkin vain lähtökohdan lausumien merkitysten tulkintaan. (Mp.) Lausetyyppien ja puhefunktioiden vastaavuuksien ongelmallisuutta on pohtinut myös Forsberg (1998: 59–62).

Suojanen (1985) toteaa, että puhefunktion käsitettä käytetään monessa merkityksessä ja luokituksia on useita; toisaalta voidaan liikkua hyvin korkealla abstraktiotasolla, mikä johtaa mitänsanomattomaan analyysiin, toisaalta liiallinen yksityiskohtaisuus voi puolestaan johtaa selitysvoimattomaan taksonomiaan. Esimerkkejä voi olla vaikea sijoittaa luontevasti ja tarkasti olemassa oleviin ryhmiin, joiden määrittelyssä jo sinänsä olisi toivomisen varaa. Suojanen itse esittelee melko yleispäteväenä pitämänsä luokittelun. (Suojanen 1985: 84–85.) Tässä tutkielmassa ei kuitenkaan nojauduta siihen. Toisaalta täytyy muistaa, että luokittelujen kohteena ovat olleet pääasiassa päälauseet, koska sivulauseilla ei ole varsinaisia puhefunktioita, mutta tässä tutkielmassa sivulauseet ovat yhtä lailla tarkastelun kohteena, koska niilläkin on lauseen kannalta aina jokin merkitys.

Aineistossa on yhteensä 310 yleistävän yksikön 2. persoonan sisältävää lausetta, joista 180 on päälauseita ja 130 sivulauseita. Taulukosta 4 voi nähdä, minkälaisia päälauseita aineistossa on ja minkä verran.

Taulukko 4. Päälauseet.

	<i>Väitelause</i>	<i>Retor. kysymys</i>	<i>Imperatiivilause</i>	Yht.
P+	24	17	1	42 (23,3 %)
P–	109	15	14	138 (76,7 %)
Yht. (% päälauseista)	134 (74 %)	32 (17,7 %)	15 (8,3 %)	180 (100 %)
% kaikista lauseista	43,2 %	10,3 %	4,8 %	58,4 %

Taulukosta 4 näkyy, että hieman yli puolet eli 58,4 % kaikista aineiston lauseista on päälauseita. Päälauseista on pronominittomia 76,7 % ja pronominillisia 23,3 %. Väitelauseet muodostavat enemmistön sekä päälauseista (74 %) että kaikista aineiston lauseista (43,2 %). Retorisia kysymyksiä on 10,3 % ja imperatiivilauseita 4,8 % kaikista aineiston lauseista. Liitteessä 2 on lisäksi taulukko 7, josta voi helposti yhdellä silmäyksellä nähdä kaikkien aineiston pää- ja sivulauseiden määrät suhteessa toisiinsa.

4.1.1. Väitelauseet

Esittelen seuraavaksi aineiston väitelauseita ja niiden tyypillisimpiä puhefunktioita ja käyttöympäristöjä. Suurin osa (74 %) aineiston päälauseista on muodoltaan väitelauseita. Väitelauseella eli deklarativilauseella ei ole yhtä prototyyppistä tehtävää kuten muilla lausetyypeillä, ja sen puhefunktio käy ilmi viime kädessä asiayhteydestä (ISK § 887). Inkerinsuomen aineiston yleistävässä yksikön 2. persoonassa olevista väitelauseista 68,9 % toimii yhdyslauseen osana ja näistä enemmistö erityisesti jälkiasemaisena eli pää- tai sivulauseen jäljessä. Hakulisen ym. (2010: 108) mukaan onkin oletettavaa, että kertovissa teksteissä olisi runsaammin sivulauseita päälauseen edellä, koska sivulauseet ovat useammin temporaalisia kuin tiedottavassa tekstissä. Tässä aineistossa jälkiasemaiset väitelauseet ilmaisevat tavallisimmin jonkin seuraussuhteen, esimerkiksi *kun/jos – niin/sitten*. Yhdyslauseen alkuosana olevia väitelauseita aineistossa on vain yksi. Itsenäisiä päälauseita väitelauseista on 31,1 %.

Useimmat väitelauseista eivät ole merkitykseltään toimintaa eteenpäin vieviä, vaan ne antavat esimerkiksi tausta- tai lisätietoa jostain edellä mainitusta asiasta tai toimivat lisäyksenkaltaisina osina. Usein niissä kerrotaan esimerkiksi seuraus, syy tai selitys johonkin asiaan tai toimintaan. Toisaalta väitelauseita käytetään toimintaakin kuvaamassa, mutta vain tietynlaisissa toimintaa kuvaavissa jaksoissa, ja ne ovat yhtä poikkeusta lukuun ottamatta pronominittomia. Väitelauseita käytetään myös vastauksina retorisiin tai haastattelijan esittämiin kysymyksiin. Olen tarkastellut vielä erikseen *itse*-sanana sisältäviä lauseita.

4.1.1.1. Seurauksen ja syyn ilmaiseminen

Otan ensin esille aineistossa kaikkein tavallisimman eli seuraussuhdetta ilmaisevan väitelausetyypin. Nämä eivät ole kerrontaa eteenpäin vieviä ilmauksia, vaan antavat taustatietoa asioista. Kuten jo edellä mainitsin, useimmat niistä esiintyvät yhdyslauseen jälkiosana, jolloin niiden edellä on joko *kun-* tai *jos-*lause ja päälauseen alussa on lähes aina *ni*, *sit* tai *ni sit*. Puhutussa kielessä lauseiden rajalla oleva *ni(in)* on pikemminkin sääntö kuin poikkeus adverbiaalikonjunktiolla alkavaa lausetta seuraavassa päälauseessa. *Ni(in)* toimii lauseiden rajan merkkinä ja luo lauseiden välille rakenteellista paralleelisuutta. Se esiintyy tässä paikassa riippumatta siitä, onko

adverbiaalilause restriktiivinen vai epärestriktiivinen. (ISK § 1120.) Lauseiden rajalla oleva *sit(ten)* ilmaisee ajallista peräkkäisyyttä ja sitoo lauseen osaksi edeltävää tekstiä. Toisaalta se siis ilmaisee temporaalista kiinnekohtaa, toisaalta toimii kuin konnektiivi, koska se tyypillisesti sijaitsee lauseen alussa. Isossa suomen kieliopissa on mainittu, että etenkin *jos-* ja *kun-*lauseen jäljessä päälause voi alkaa anaforisella adverbilla *silloin* tai *sitten*. Myös yhdistelmät *niin silloin ~ sitten ~ silti* ovat mahdollisia. (ISK § 1120.) Koska tämä on niin tavallinen yleistävän 2. persoonan esiintymisympäristö, annan useita esimerkkejä sekä *jos-* että *kun-*lauseiden jäljessä olevista väitelauseista. Olen myös alleviivannut tässä luvussa olevista muista esimerkeistä *jos/kun – niin/sitten -* rakenteet sen yleisyyden havainnollistamiseksi.

Esimerkeissä 23–25 seurausta ilmaisevia väitelauseita:

- (23) KS: Sis oli niin että, sis me tekimme keitimme niitä perunoita ku me tagasi, ja, tagasi aloimma tulla. Jaa ja joba yö käes. Aga päivä valkes ei julgent tulla ku satut politseile sis olet, karanttiinis (Pärnu, JoYSKL 713 s. 31)
- (24) EA: – – talvel käveltiin, tätä myöte ol lunta, sit leviet sukset olliit tälläst annettu. Ollii tiält, suksem piält ko putosit, ni sit et piäst toisel puol, mäntiin, e, toisinnaa mie en tii eiks meil ol niitä suksii (mi ennää muista) vai mikä, mänin eetta, muit- jalat ei täyttäneet pohjaa, (Toksova, JoYSKL 754 s. 6)
- (25) EH: Mie just tahoin sanno jot, suomen kirkos pitäski olla ihan suomeks (– –).
EL: Jaa, a ku,. Ja sit on sellasta jot ko kiertäät ni sit et ymmärrä et, sitä eikä toista se männöö sekasii kaik. (Toksova, JoYSKL 668 s. 10)

Esimerkissä 23 puhuja on kertonut, että inkerinsuomalaiset karkotettiin sota-aikana kotiseudultaan. Kun he alkoivat tulla takaisin kotiin, piti varoa törmäämistä poliiseihin, koska muuten joutui putkaan. Nollapersoonaa esimerkissä on käytetty modaalisen verbin *julgeda* ('uskaltaa') kanssa. Esimerkissä 24 kerrotaan, miten pakkotyöleiriläiset, puhuja mukaan lukien, kuorivat puita erittäin lumisena talvena. Työntekijöille oli annettu sukset, ja väitelause esittää, mitä seurasi, jos tippui suksilta syvään hankeen. Esimerkissä 25 paheksutaan, miten haastateltavien kirkossa käy eri kieliä puhuvia kiertäviä pappeja ja puhujia, mikä johtaa haastateltavien mukaan siihen, että tulee ymmärtämisvaikeuksia.

Vastaavanlaisia seurauksen esittäviä väitelauseita on myös esimerkeissä 26–28:

- (26) EE: – – ja se kuorma täyty olla nin ku (– –) tällain, ja tällain, tällain täyty olla se ki-, se täyty tulla sen isännän kotin, et se oli nin kaunis. Jos ei kaunis ollut, sait jälle tuas pieksä. [‘saada selkään’] (Pärnu, JoYSKL 720 s. 4)

- (27) KK: Ja jos se toppahousut toppahousut panniit jalkaa ni se, keväällä vasta sait ne heittää pois ei siellä ilman toppahousutta voinut olla. (Toksova, JoYSKL 752 s. 14)
- (28) KK: Järkeä eij ollut silloin piässä. Ja se pit piässä, tytöks. Ja, pit, sit ko pääsit tytöks sit sait männä jo tantsuloille ja, a muuten se sannoot aina ”Pienet tytöt”. A sit ko käyt rippikoulun ni sit olliit jo suur tyttö, vaik olliit kuim pien. (Toksova, JoYSKL 752 s. 11)

Esimerkki 26 on siinä mielessä poikkeuksellinen, että siinä on käytetty pelkästään sanajärjestystä lauseen rajan merkinä. Edellä on käytetty nollapersoonaa, kun puhutaan, mitä täytyi tehdä, mutta yksikön 2. persoonaa käytetään lauseessa, joka kertoo, mitä seurasi, jos heinäkuorma oli huonosti tehty: sai selkään. Esimerkissä 27 puhuja on kuvaillut miten kylmä talvi pakkotyöleirillä oli. Hieman liioitellen hän toteaa, että jos laittoi toppahousut jalkaan, ne sai heittää vasta keväällä pois. Sen jälkeen käytetään taas nollapersoonaa, kun kerrotaan, miten ei voinut olla. Esimerkissä 28 haastateltava kertoo, miten hän jätti opintonsa kesken, koska hänellä ei ollut tarpeeksi järkeä ja oli kiire päästä tytöksi eli pitämään hauskaa nuorison yhteisissä riennoissa. Taas modaalisen *pitää*-verbin yhteydessä on käytetty nollapersoonaa ja siitä on siirrytty 2. persoonaan, kun käytetään *kun – sitten* -rakennetta. Ensimmäinen lihavoitu väitelause kertoo, mitä tytöksi pääsemisestä seurasi eli pääsi tanssimaan, ja toinen lihavoitu väitelause ilmaisee, mitä seurasi, kun oli käynyt rippikoulun: sitten oli jo iso tyttö.

Esimerkin 27 *jos*-lauseessa olevan *panniit*-muodon voi tulkita yksikön 2. persoonaksi, koska seuraavassa esimerkissä 28 sama haastateltava käyttää ilmausta *olliit*, joka on myös muodostaan huolimatta selvästi tulkittavissa yksikön 2. persoonaksi. Kerron hieman muodon taustaa, vaikka tämän tutkimuksen tarkoitus ei olekaan paneutua morfologisiin seikkoihin. Riionheimon (2007) mukaan imperfektin *i*-tunnus esiintyy inkerinsuomessa muuten lyhyenä, mutta monikon 3. persoonassa pitkä *i* on valtaedustuksena verbeillä, joiden vartalovokaali on kadonnut *i*:n edeltä (esim. *ottiit*, *keittiit*). Muissa persoonissa pitkä *i* on harvinainen, ja sitä esiintyy lähinnä yksikön 1. ja 3. persoonien sekä monikon 1. persoonan yhteydessä. Riionheimo on löytänyt kielennäyteaineistostakin joitain esimerkkejä pitkän *i*:n esiintymisestä muissa kuin monikon 3. persoonassa, mutta yksikön 2. persoonan muotoja oli mainittu vain yksi (*haasteliit* [Ruoppila 1955]). Silloin, kun imperfektin tunnus on pitkä, on vartalon konsonantti usein geminoitunut. Imperfektissä yleisgeminaatio on rajoittunut alun perin monikon 3. persoonan muotoihin, ja muissa persoonissa geminaatiota on esiintynyt

silloin, kun muodossa on ollut pitkä *i* (esim. *ollii* 'oli', *männii* 'meni'). Koska imperfektin tunnus on silloin tällöin esiintynyt yksikön 3. persoonassakin pitkänä, on fonologisehtoinen geminaatio voinut toteutua automaattisesti pitkän vokaalin edellä. Ja koska yksikön 3. persoonan muodot ovat eräänlaisia paradigman perusmuotoja, geminaatallisen vartalon yleistäminen niistä muihin yksikön persooniin on luonnollinen kehityslinja. (Mts. 88, 241, 245–246.) Esimerkkien 27 ja 28 kaltaiset yksikön 2. persoonat ovat siis harvinaisia, joten ilmaisutapaa voi pitää tämän puhujan idiolektiin kuuluvana poikkeuksena. Riionheimo onkin todennut (mts. 22), että yksi keskeinen, tutkimuksesta toiseen toistuva havainto inkerinsuomen kielimuodossa on yksilöiden välisen variaation valtava laajuus.

Samantyyppiset, seuraussuhdetta ilmaisevat ja *sitten*-alkuiset väitelauseet ovat tavallisia sellaisissakin yhteyksissä, joissa ei ole edellä sivulausetta. Monet niistä voi tulkita myös rinnasteisiksi päälauseiksi.

- (29) LP: valtion sää-, säännös oli jot, voitte, mennä oma kotiseudulle, a, työkohta ei la-, laskenut pois, että ei antanut lopputili. **Ja sis, sä ei saa ju mihinkän, sis työlle ku sul ei ole, entisest työ-, -kohast lopputili.** Ja sis, sis saimme, sel, sil taval sis se syksy ol, syksyl ol jo, se ol neljäkymment, kuus, viimane laeva tul sielt pohjaj Jäämerem puolt. (Pärnu, JoYSKL 719 s. 4)
- (30) EIL: Joo, ja kuustoist vuotta. Kesäl ko, pallin kans ko pelajaat ni sit ko tulet pit, makkama. Ja sellane ol jos, työhön et tule, myöhästyit sinne viistoist minuuttii sit puol vuotta tyrmää suat. Sitä ei sua ol.
IS: Oliko niin ankarat määräykset?
EiL: Joo joo joo.
EH: Niin ol.
EiL: Ja työst jos mänet pois, EnnemBää, työst mänet pois ennempää viistoist minuuttii, samal viisi. Puol vuotta tyrmää, vaim puol vuotta **sit käyt kaksikymment prosenttii palkaast maksamaa,** valtijoal. No siin olin kolm vuotta, työs, siDä työtä tekemäs. (Toksova, JoYSKL 749 s. 4)
- (31) EA: – – toisinnaa mie en tii eiks meil ol niitä suksii (mi ennää muista) vai mikä, mänin eetta, mui- jalat ei täyttäneet pohjaa, (ja) **sit käit lummee pitkällee ja vierit tälleen toisel puul ja tuas (--)** kuorit sen **Guoren,** vot, (tälläst) leeviät sukset raskaat niihen Gans (– –)... (Toksova, JoYSKL 754 s. 6)
- (32) EA: Mie käim paimenes, lampaita (– –) (vieraita) lamBaita, kevvääl pit jo, eetta, syksyl m- lampaat kii kaik **sit vast piäsit kouluu** et ei niin ko männööt jo ensimmäine päivi syyskuuta. A sit ko panniit elokkaat liävää sit piäsit kouluu vast [naurahtaa]. Ja kevvääl taas, eetta, aikase jo pit lopettaa se (se ol) se kouluskäymine sellast. (Toksova, JoYSKL 754 s. 9)

Esimerkissä 29 on aineiston ainoa yhdyslauseen alkuosana esiintyvä päälause, joka oli jo esillä taustatietoa antavan dramaattisen preesensin yhteydessä luvussa 3.2. Esimerkissä on inkongruenssitapaus, joka voi olla viron vaikutusta. Päälause täsmentää edellä olevaa lausetta ja kertoo, mitä seurasi, kun työpaikasta ei annettu lopputiliä:

kukaan, joka ei ollut saanut lopputiliä, ei voinut saada uutta työpaikkaa jostain muualta. Toisaalta päälauseen jäljessä oleva *kun*-lause toistaa edellä sanotun asian. Esimerkki sekä ilmaisee seurauksen että selittää toiminnan taustoja. Myös seuraavassa esimerkissä 30 on käytetty dramaattista preesensia samalla tavalla jaksossa, jossa annetaan taustatietoa menneen ajan tapahtumista. Ensimmäinen on kerrottu, että joutui puoleksi vuodeksi vankilaan, jos myöhästyi töistä 15 minuuttia tai lähti 15 minuuttia ennen työajan päättymistä pois. Lihavoitu lause kertoo, mitä seurauksia edellä mainitut teot aiheuttivat vielä vankilan jälkeenkin. Esimerkki 31 on jatkoa aiemmin esitellylle esimerkille 27. Puhuja kertoo, että jos metsätöissä ei ollut jostain syystä suksia mukana, liikkuminen oli vaikeaa, koska lunta oli niin paljon, etteivät jalat yletyneet maahan. Tästä seurasi se, että piti liikkua vierimällä. Tässä lause esittää seurauksen, mutta siinä kuvataan myös toimintaa (vrt. lukua 4.1.1.3). Tavallisempaa näissä on käyttää dramaattista preesensia ja 2. persoonaa, mutta 2. persoonaa on käytetty toiminnan kuvaukseen myös imperfektissä. Molemmat aikamuodot luovat kuulijan eteen elokuvamaisen esityksen, mutta dramaattisissa preesensissa oleva kuvaus on ehkä voimakkaampi kuin imperfektissä esitetty kuvaus. Esimerkissä 32 kerrotaan, ettei haastateltavan nuoruudessa menty kouluun tietynä päivänä kuten nykyään. Puhuja joutui lapsena käymään paimenessa, ja kouluun pääsi vasta sitten kun lampaat oli syksyllä laitettu navettaan. Ilmaus antaa ymmärtää, että ehkä puhuja olisi mennyt mielellään kouluun jo aiemmin. Temporaalinen fokuspartikkeli *vasta*, joka merkitsee 'ei ennen kuin', lisää tätä vaikutelmaa. Tässäkin esimerkissä *pitää*-verbin kanssa on käytetty nollapersoonaa, mutta kun esitetään seuraus jostakin, käytetään 2. persoonaa.

Seurauksen esittäviä lauseita löytyy myös muunlaisista päälauseista. Tähän ryhmään kuuluvat lauseet alkavat usein adverbialilla ja ovat kieltomuotoisia.

- (33) SS: – – on talo nyt siel. (niin on) tie-, tieraha niin kallista **nyt et piäse mihinkää**. Nyt pitää istua. Ei, ei piäse hautausmualle, äitit vanha, ovat siellä Skuoritsa hautausmualla, hauDattu siskot ja äiti isä ja, eikä piäse. Eikä tänne I- Iljesii tännekii mis om mies ja poika i tännekääm piäse. Kuv viel poika kävi viel autol ottamas toisen kerra, viel olin kotona, kävin, a nyt ei. (Kupanitsa, JoYSKL 787 s. 8)
- (34) HP: – – me jouvuimme Siperiaa, mummo siellä kuoli, a eno, joutui Tseljäpinskiin hänet ottivat trudarmeijaa hän kuoli, siellä Tseljäpinskiissa. Vot kaikki ovat hauvattu **kenenkän hauvalle et pääse**. (Toksova, JoYSKL 745 s. 4)
- (35) HP: – – sikoja minä aina piin nyt on, minull on vuosi, kun en ole, pitänyt sikkaa tähän asti minä aina pijin sikaa, jot aina, kaikellaista ruokaa jäi. A nyt on liian kallis, ruoka on, kallis ostaa ja, sika pieni on kallis ostaa. **Elakor rahal et voi mitenkään sitä**. (Toksova, JoYSKL 745 s. 12)

- (36) EiL: No, siel om monel annettu et näil, piällikköil jot heil on annettu jot hyö ovat köyhät hein ei huol maksaa verot. Verot etsiit köyhiilt. Meil on toiseel viisii eij ole niinko, koko muallimaas meil jos sä olet isäntä, sit sä oletki köyhä. siun ei huoli sitä maksaa toista kolmatta. Valtijo sinnuu hoitaa ja. (Toksova, JoYSKL 749 s. 15)

Esimerkissä 33 puhuja on edellä kertonut, että hänellä on peritty talo Skuoritsassa Petrovan kylässä. Puhuja toteaa, että matkustaminen on niin kallista, ettei nyt pääse mihinkään. Samaa asiaa toistellaan sen jälkeen käyttämällä nollapersoonaa. Tässä ensin käytetty 2. persoona tuntuu tehokkaammalta kuin nollapersoonat, jotka tavallaan antavat esimerkkejä siitä, mitä kaikkea *nyt et piäse mihinkää* tarkoittaa. Myös esimerkissä 34 on kysymys samaan aihepiiriin liittyvästä asiasta: koska mummo ja eno on haudattu niin kauas, heidän haudoillaan ei pääse käymään. Esimerkissä 35 harmitellaan nollapersoonaa käyttäen ruoan kalleutta ja sitä, että pieni sikakin on kallis ostaa. 2. persoonaan vaihdetaan, kun kerrotaan, mitä siitä seuraa: eläkeläisen rahoilla ei voi enää ostaa sikaa. Esimerkissä 36 puhuja kertoo katkerana, miten rikkaiden ei tarvitse maksaa veroja. Haastateltava puhuu ironisesti ja ivallisesti 'köyhistä isännistä', joita valtio hoitaa, ja saa tällä tavoin selvästi ilmaistua oman mielipiteensä asiasta. Nesessiivirakenne kertoo tässä sen, mitä seuraa, jos on "köyhä isäntä". Verbi *huolia* ilmaisee jonkinlaista välttämättömyyttä (Laitinen 1992: 28) ja tässä tapauksessa sitä, että ei tarvitse tehdä jotain.

Seurauksen ilmaisevat väitelauseet lauseet ovat aineistossa kaikkein yleisimpiä, mutta yleistävää yksikön 2. persoonaa on käytetty väitelauseissa myös silloin, kun kerrotaan syy johonkin. Tässä yhteydessä voi myös mainita, että *kun*-lauseissa (ks. lukua 4.2.1.2) ja *jos*-lauseissa (ks. lukua 4.2.3) syytä ilmaisevia lauseita löytyy runsaasti, mikä kertoo, että yleistävä yksikön 2. persoona on aika tyypillinen tässäkin funktiossa käytetyissä lauseissa.

- (37) EiL: Myö oIdii siin aina rannal ei metsääl **kesäl sinne metsää et piäse** niitä ol itikkoja niitä hienoi. Jos mänet metsää niin ne syövät siulta et silmiikää avvoa auk. A joje rannal siin aina tuuloo. (Toksova, JoYSKL 749 s. 3)
- (38) RV: Suomeks ja. Ketä tiijän et ono suomalaisii (- -) ain männöö suomeks **tahot ain luajit suomeks. Oma kiel on ain, vot tahot luatia omaa kieltä** ja ko olin Viroskii toisen ker ko, no ol sielkii inkeriläisii paljo Viros om paljo, sit ku sait tietää suomeks ni sit puhuttiikii suomeks vua. (Kupanitsa, JoYSKL 784A s. 3)
- (39) MM: Neljä munnaa ja viis munnaa ol jo- joka päivä ain. Mie tulin, kottii ja ai, ka-varkaat oli käylee, eij ole yhtäkä kannaa, kaik kanat varas-. Noo, oma munat tapas, (ne-nellii va viis),.
JM: No no ei sitä munnii ko, **kymmene tykkii** ['kappaletta'] **päiväs et syö.** (Kupanitsa, JoYSKL 775 s. 24)

Esimerkissä 37 puhuja kertoo lihavoidussa lauseessa syyn siihen, miksi oltiin aina rannalla eikä metsässä: kesällä ei voinut mennä metsään. Esimerkissä 38 puhuja perustelee, miksi hän puhuu aina suomea suomalaisten kanssa: koska hän haluaa puhua suomea aina kun mahdollista. Esimerkissä 39 kerrotaan, miksi omien kanojen neljä tai viisi munaa riittivät puhujalle ja hänen vaimolleen: koska kukaan ei syö kymmentä munaa päivässä. Tässä puhuja on ensin aloittanut nollapersoonalla, mutta vaihtanut kesken kaiken 2. persoonaan.

4.1.1.2. Selvennykset

Väitelauseita on käytetty yleisesti myös silloin, kun selvennetään tai täsmennetään jotain edellä sanottua.

- (40) MV: A mamma sit ko tul miun perästän sinne nii sit hiä ol, komenDantil likkaan. Joka Guukous pit käyvä merkkiimäs jot sie olet siin jot sie mihinkää et mänt. **Karkusiil sie et mänt.** Joka Guukous pit käyvä merkkiimäs. (Toksova, JoYSKL 760 s. 5)
- (41) EiL: Ja sit kahev vuuvem piäst ko lopetin sen koulun, pittää männä työhön, a työhön, kuustoist vuotta ei ole viel. No miten jot työhön. A ol miärätty jot piDäs sen ammattikoulun kolme vuotta pittää olla työs jot et sua männä mihinkää. **Mihim miärejääät siel sium pittää olla kolm vuotta.** (Toksova, JoYSKL 749 s. 4)
- (42) HR: Kumpaas työ sitte ossaatte paremmiv virroo vai venäjää?
SM: En tiiä. Kumpaa, huonost venäjää ja honost vi- virroo. **Tietenki ymmärrät kaik a, niin ku et ossa, oiken hyvin vastarääkkita** vai mite se sanotaa? (Pärnu, JoYSKL 656 s. 8)

Esimerkin 40 itsenäisessä päälauseessa on kyse lisäyksenkaltaisesta selvennyksestä, joka tarkentaa edellä sanottua ja liittyy siihen tiiviisti. Lauseenalkuinen adverbiaali antaa vastauksen siihen, mihin ei voinut mennä. Esimerkissä käytetään toistoa lisäämässä sanotun painokkuutta. Esimerkissä on käytetty myös nollapersoonaa, kun kerrotaan, mitä piti tehdä. Esimerkissä 41 puhuja kertoo, miten hänen oli pakko mennä nuorena töihin eikä hänen annettu muuttaa pois paikkakunnalta, koska ammattikoulun jälkeen oli pakko olla kolme vuotta töissä. Nesessiivirakenteen sisältävä, 2. persoonassa oleva lause selventää edellä olevaa *jotta*-lausetta, joka sekin on yksikön 2. persoonassa. Myös tässä esimerkissä on käytetty toistoa ja 2. persoonan lisäksi myös nollapersoonalla on ilmaistu, mitä piti tehdä. Esimerkissä 42 puhuja selventää, mitä hän

tarkoittaa sillä, että osaa huonosti viroa ja venäjää: hän kyllä ymmärtää, mutta ei osaa puhua. Väitelauseen alussa oleva *tietenki* implikoi, että jotain hän kuitenkin osaa.

Selvennyksiä ovat myös esimerkit 43–46:

- (43) ELa: En tietä miten ne naiset siel jaksavat sellain. A täällä ain ain ono puuhaa **käyt työssä** Leena kävvy siellä koulus ja kävvy musiikkikouluussa. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 684 s. 10)
- (44) SS: Ja ne saksalaiset jotk olivat meiDän kylässä ne olliit kaikki vankiks, joutuneet. Ja ne mei-, jälleen nähtiin heitä sittej jo, siellä. Ja he joutuivat kaikki vankiksi. Ja kolme vuot olivat Meitän kylässä. Ja. Virossa me käytii, junan katolla, toisen kerran. **Nouset junan katolle i istut siellä** ja, katolla. Takasin jo säkkien kanssa ko tultiin jauhoja ko tuotiin (– –), (Kupanitsa, JoYSKL 787 s. 14)
- (45) EIL: – – no mutta olin, semmonen nöyrä, kuuliaine mitä kysytti ain tekni tälle lautadehdassa, ja sis antoit mulle sen, ku täällä oli, **Suomessa saat osta vaikka mit-, monta autoo, aka meil ei saant täällä.** Sis minä olij jonossa ja, no annetti mulle se auto, ja tämä huone. (Toksova, JoYSKL 720 s. 8)
- (46) IS: Oliko omas kyläs oli se koulu vai?
EA: No se ol seitsemän kilometrii pit käyvä jalkasiin, no mitä se meil pienil **seitsemän kilometrii juokset (heti) aamusil sin ja iltasil takasi. Sen Gät niin Go lustikseis** ei sitä ei eetta, ei se tuntunt miltää se seitsemän kilometrii. (Toksova, JoYSKL 754 s. 8)

Esimerkissä 43 puhuja ihmettelee, miten Suomeen muuttaneet inkerinsuomalaiset saavat aikansa kulumaan, kun ei ole työtä, ja vertaa, miten hänellä riittää aina tekemistä kotona Virossa. Yksikön 2. persoonassa olevalla ilmauksella hän täsmentää, mitä tekemistä hänellä itsellään esimerkiksi on ja jatkaa sitten luettelemalla tyttärensä tekemisiä. Esimerkissä 44 selvennetään junan katolla matkustamista kertomalla, miten se tapahtui. Samalla lause kuvaa myös toimintaa, ja dramaattisella preesensillä luodaan puhujan ja kuulijan eteen kuva tapahtumasta. Esimerkissä 45 lihavoitu lause kertoo, miksi auton saaminen oli puhujalle niin erikoinen tapahtuma. Puhuja oli halunnut autoa jo pitkään, mutta sen saaminen oli hyvin vaikeaa ja piti odottaa. Puhuja haluaa suomalaisen haastattelijan ymmärtävän, että kysymys ei ollut jokapäiväisestä asiasta, vaan auton saaminen Virossa oli melkoinen onnenpotku siihen aikaan. Eräänlaisena selvennyksenä voisi pitää myös esimerkkiä 46, jossa väitelausetta on käytetty kehuskelemiseen. Puhuja kertoo ensin nollapersoonaa käyttäen, miten seitsemän kilometrin koulumatka piti tehdä jalkaisin. Puhuja vähättelee ensin moista matkaa (*no mitä se meil pienil*) ja dramaattista preesensia ja 2. persoonaa käyttämällä kuvaa toimintaa ikään kuin luoden kuulijan eteen kuvan aamuin illoin juoksevista lapsista. Samalla lause selventää, miten koulumatka käytännössä tapahtui. Sitten puhuja siirtyy taas käyttämään imperfektiä ja kehuskelee matkanteon olleen suorastaan lystiä ja

ilmaisee lausumalla siis asennetta. Seuraava nollalause vielä vakuuttelee, ettei se tuntunut miltään. Matkan pituuden toistelu ja sanajärjestys fokusoivat koulumatkan pituuden ja tuovat sen huomion kohteeksi siten, että kuulijan pitäisi tajuta tuntea hieman ihailua ja kunnioitusta suoritusta kohtaan.

4.1.1.3. Toiminnan kuvaus

Yleistävää yksikön 2. persoonaa on käytetty myös toimintaa kuvaavissa jaksoissa, joista on jo edellä ollut muutamia lyhyehköjä esimerkkejä. Toimintaa kuvaavilla jaksoilla tarkoitan tässä tilanteita, jotka kerrotaan tapahtumien sarjana, jossa toimintaketjut kuvaavat usein jotain tapahtumakokonaisuutta tai peräkkäisiä tapahtumia, jotka kerrotaan melkein luettelomaisesti. Jaksoissa on elokuvamainen vaikutelma, eli puhuja ja kuulija voivat melkeinpä nähdä tapahtumat silmiensä edessä. Jaksoissa on käytetty sekä verbi-, adverbialli- että objektialkuisia lauseita, mutta yleisesti ottaen toimintaa kuvaavissa funktiossa käytetyt yksikön 2. persoonat ovat enemmistöltään verbialkuisia. Yleistä on myös se, että lauseet ovat lyhyitä ja tämä luo kertomukseen oman poljennon ja rytmin. Yhtä esimerkkiä (50) lukuun ottamatta toiminnan kuvaukset ovat pronominitomia. Olen lihavoanut esimerkeistä kaikki yksikön 2. persoonat.

Esimerkissä 47 puhutaan ajasta, jolloin kaupasta sai tavaraa vain kortilla, mutta Viron kaupoissa ei ollut paljon ostettavaa.

- (47) KP: Kyllä meil oli sillon kun oli se, korttiannokset. Suomees oli, kun on kortti, **menet kauppaa sen korttin., Voit ostaa sil kortiilla.** Mutta meil eij ole kaupaassa. Kortti on, kaupaas eij olem, ostaa mitä. Se kortti jää vaan **sen viskaat pois** kun sitä eij ole. **Sitä sait jonottaa, niim paljon** ettem mä tieDä. **Menet yhteen kauppaan,** siel oj jono, **kirjotat sen numeron. Ettet unohta.** Toiseessa kaupaassa taas on toisen, sen jonon numero. Se on käsi kirjoiteettu kaik niitä numeroita täyteen. **Mistä kaupaasta sä saat?** (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 673A s. 1)

Taustaa luodessaan puhuja käyttää ensin imperfektiä ja viittaa generisesti virolaisiin ja suomalaisiin. Toimintaa kuvaavissa väitelauseissa taas on käytetty pronominitonta yleistävää yksikön 2. persoonaa ja dramaattista preesensia. Muutenkin kaupassa käynnistä kerrotaan preesensissä, mutta muut kuin 2. persoonassa olevat lauseet eivät ole toimintaa eteenpäin vieviä, vaan antavat taustatietoa. Taustatiedon antamiseen on myös käytetty 2. persoonassa olevia sivulauseita. *Että*-lause perustelee, miksi jonotusnumero piti kirjoittaa muistiin, ja ennemmin päälauseettomaksi alisteiseksi

kysymyslauseeksi kuin retoriseksi kysymykseksi tulkittava *Mistä kaupaasta sä saat selittää edellä sanottua: numeroista (tai niitä sisältävästä paperista) näkee, mistä kaupasta saa mitäkin. Välissä on kuitenkin yksi imperfektissä oleva, jonottamisen liiallisuuteen kohdistuva ja asennetta ilmaiseva *sitä*-sanalla alkava väitelause, joka on 2. persoonassa. Aikamuoto siis vaihtuu, kun ilmaistaan asennetta.*

Myös esimerkissä 48, jossa puhuja kertoo itsestään ja karkotusajastaan pakkotyöleirillä, 2. persoonan aikamuodot vaihtelevat samalla tavalla.

- (48) MJ: Mie va peräst sit ajatteli mitev va mie jaksoin sellail jot, ko siel eij olt mittää ruokaa paljom mittää **otat keral mitä vähäseen. Aamusil varail lähet, aamusit et syö. Sen vähän vällee syöt, nim miten sie sit koko päivän siel olit.** No siihen aikaa ol vaik, **no kanammunnaa otat ja maitoo jos putelin ja leipää palasen.** Koko päivänä **sit jo sielt tulet kottii väsyksis nälkäisen** ja mie en tiijäkkä. Vot sellast ol. **Ja siihen aikaa mitel lie sitä et ajatellut** miten se ihminen niim paljon, voip tehdä, sellasella ruual. Ja se pit kantaa sitä pihkaa, sellasii suurii pyttylöi siin on putski, no (– –). Ni jos on hyväst niis putkilois, ni jaat sen suuren sem pytyn kannat täynnäin sitä pihkaa päivääs. (Toksova, JoYSKL 757B s. 2)

Esimerkki oli jo aiemmin esillä dramaattisen preesensin yhteydessä luvussa 3.2. Esimerkki on samantyyppinen kuin edellinenkin, mutta tässä muut kuin 2. persoonat ovat imperfektissä, kun esimerkissä 47 ne olivat preesensissä. Jälleen toimintaa kuvaavat lauseet ovat dramaattisessa preesensissä ja pronominitomia, mutta kun 2. persoonalla ilmaistaan omaa mielipidettä ja asennetta (*miten sie sit koko päivän siel olit; Ja siihen aikaa mitel lie sitä et ajatellut*), siirrytään imperfektiin ja käytetään pronominia ja *sitä*-sanaa. Tässä tosin *sitä* ei ole selvä partikkeli, vaan sen voi tulkita objektiksikin. Huomattakoon myös, että tässäkin esimerkissä nollapersoonaa on käytetty, kun kerrotaan mitä piti tehdä.

Myös seuraavassa esimerkissä 49 toimintaa kuvaavat lauseet ovat pronominitomia ja asennetta ilmaisevat pronominillisia, mutta aikamuodot menevätkin päinvastoin.

- (49) IS: A mite sitä kallaa pyyettii siel Venäjammaal?
JV: Ai, käsin ne ihan, talven aikam pantii verkot al, sinne jiän alee, a kesäl nuotan kans, nuot- nuotat olliit suuret kakssattaa viiskym kolmsattaa metri pitkä nuotta, kymmene henkii (– –) ni ku siin. **Viskasit sen veit pois, viskasit ain vejit pois,** työ ol ei olt helppoo, no niin Go verkkoloihen Gas eij olt vaikeaa työtä, **sinne mänit, panit ne verkot** ensiks ruajettii, työtä tehtiin ja (– – –) kala ol, se ko on lähtö ni lähtöö kos ei lähe ni ei sitä olekaa siel. **vaik sie piä sata verkkoon** i ei siel mittää ole. nu pakkasel kaniesna, siel ol oikeim pakkane, tuulte tuul- tuuloo kovast ja Bakkane, paljain Gäsime pit verkosta ottaa Galat pois. **a minkä sie tiet,** a kesäaika pittää sitä nuottaa vettä se or raskasta, eij olt kenkii, ei olt millasiikaa, ilmat ovat kylmät, märkän GoGo ajan, no ei mittää, a sit kala läks ain huonommast huonommaks joGa vuos. **minkäs sie tiet.** sellail, mie k- em mie kalastan, mie olin sillon kesenkasvun, em mie näitä verkkoloi... (Toksova, JoYSKL 760 s. 8)

Esimerkissä 49 puhutaan geneerisesti kalastamisesta. Tässä toimintaa kuvaavat yleistävät yksikön 2. persoonan muodot ovatkin poikkeuksellisesti imperfektissä ja preesensia puolestaan on käytetty asennetta ilmaisevissa retorisisissa kysymyksissä ja konsessiivisessa, samantekevyyttä ilmaisevassa *vaikka*-lauseessa. Muissa kuin 2. persoonassa on käytetty sekä imperfektiä että preesensia. Nollapersoonaa on jälleen käytetty *pitää*-verbin yhteydessä.

Seuraava esimerkki 50 on aineiston ainoa toimintaa kuvaava jakso, jossa toimintaa kuvaavissa lauseissa on käytetty myös pronominia.

- (50) SK: Daa, juhannuksen, juhannuksen, poltettii,. Hypättii sitä, noo, juostii, kuka toisen tapajaa, parissa, **sinä juokset**, sinum poika otetaa, sinulta, **sinä jäät yksin. No, sit jäät taas yksin. Taas tulet sinne, lyhtee panemaa**, ja, ja nyt ens laulet-. [laulaa] (Kupanitsa, JoYSKL 782 s. 9)

Tässäkin on ensin puhuttu geneerisesti ja imperfektissä juhannukseen liittyvistä tavoista ja sitten siirrytty dramaattista preesensia käyttämällä kertomaan tarkemmin, miten erästä leikkiä leikittiin. On vaikea sanoa, mikä on saanut puhujan valitsemaan tässä pronominillisen muodon, mutta voihan olla niinkin, että puhuja on käyttänyt pronominia viittamassa kuulijaan, jos hän on tarkoittanut antaa kuulijalle ohjeita leikin kulusta merkityksessä 'mitä sinun [kuulija] tulee tehdä, että osaat leikkiä tätä leikkiä'. Toisaalta jos lauseet on tarkoitettu ohjeiksi, ne ovat melko epämääräisiä, joten kuulijaan viittaaminen on siinä mielessä epätodennäköistä.

Toimintaa kuvaavat lauseet ovat siis lähes aina pronominittomia väitelauseita. Ehkä yksi syy lauseiden pronominittomuuteen voi olla siinä, että se voi omalla tavallaan vertautua finiittiverbin rinnastukseen, jossa tekijä voidaan panna ilmi jo aluksi kuvattaessa tarkoitteen peräkkäisiä toimia, mutta sitä ei enää toisteta, koska tarkoite on tuotu epämääräisesti esiin jo tapahtumaketjun alussa. Näissä tosin tekijä on yleensä geneerinen, mutta alussa on aina annettu jonkinlainen vihje siitä, mistä joukosta tekijät löytyvät. Toinen mielenkiintoinen seikka on se, että jos toimintaa kuvaavat lauseet ovat preesensissä, asennetta on ilmaistu imperfektillä, mutta jos toiminta on imperfektissä, asenne on ilmaistu preesensillä. Esimerkeistä näkyy, että aikamuodon vaihtuessa näkökulma vaihtuu. Kolmas huomiota kiinnittävä, mutta hieman epäselvä seikka on se, että näiden toimintaa kuvaavien jaksujen asennetta ilmaisevissa 2. persoonan lauseissa on käytetty pronominia tai *sitä*-sanaa. Tästä ei kuitenkaan voi tehdä erityisiä johtopäätöksiä, koska joskus *sitä* voidaan tulkita objektiksikin (esimerkki 48).

4.1.1.4. Vastaukset kysymyksiin

Myös haastattelijan esittämiin kysymyksiin vastattaessa käytetään yksikön 2. persoonassa olevia väitelauseita, mutta vastaus voi toisaalta alkaa myös sivulauseella kuten esimerkissä 54. Näille kaikille tapauksille on tyypillistä se, että haastattelijan kysymys on sillä tavalla geneerissävyinen ja epämääräinen, että kuulija voi käsittää sen koskevan joko itseään tai ketä tahansa referentiksi sopivaa inhimillistä olentoa (esimerkit 51 ja 52) tai kysymyksessä on käytetty monikon 2. persoonaa (esimerkit 53 ja 54), jolloin kuulijan on valittava, onko kyse teitittelystä vai viittauksesta johonkin *te*-ryhmään. Ehkä tällaiset kysymykset ovat provosoineet valitsemaan vastaukseksi geneerissävyyisen yksikön 2. persoonan.

- (51) HR: Minkälaista se elämä nyt on tääl, Viros?
SM: **No nythä sää saat eläkkeen** eläkkeet eletääj ja. Eläke ei ole suur eläk om pien, tääl mittä hyvvä o. No tietenki toime tullo ei siin mittä ol. (Pärnu, JoYSKL 656 s. 8)
- (52) MS: No mikä tääl on parempi?
HP: **No tääl, tunnet niin ko et sie olet**, mie olen kotonna. Minä sain jo vahvasti, astua omalla maalla. (Toksova, JoYSKL 745 s. 16)
- (53) MS: Mites tuota, te ootte, osaatte lukea ja kirjottaa suomea?
EiL: **No luet ja kirjota vähäseet.**
MS: Missäs te opitta?
EiL: No mitä mie käin koulua, kaheksa luokkaa miul ol. (Toksova, JoYSKL 749 s. 12)
- (54) MK: Entäs, no tämmöset tilanteet on aina semmosii missä puhutte venäjää. Entäs sitte, mis om pelkästää suomea? Minkälaisissa tilanteissa käytätte ainoastaan suomea?
HN: **No jos satut niinku tuttavan oman inkeriläisen kans se puhu, sen kanssa puhut inkerin kieltä.** (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 683 s. 12)

Esimerkissä 51 puhuja aloittaa vastauksen käyttämällä yksikön 2. persoonaa, jolla viittaa todennäköisesti itseensä. Viittaus on toisaalta sen verran avoin, että sen voisi tulkita myös keneen tahansa samaan ikäluokkaan kuuluvaan ja samassa tilanteessa olevaan viittaavaksi, koska sen jälkeen käytetään myös passiivia ja subjektitonta yksikön 3. persoonaa. Ehkä haastateltava on valinnut geneerissävyyisen yksikön 2. persoonan nimenomaan siksi, että haastattelijan kysymyskin on hyvin yleisluontoinen eikä keneenkään suoraan viittaava. Esimerkin 52 kysymys on hyvin samantyyppinen kuin edellisessä esimerkissä, ja haastateltava aloittaa vastauksensa yksikön 2. persoonalla, mutta siirtyy sitten yksikön 1. persoonaan ja puhumaan itsestään ja omasta elämästään. Esimerkissä 53 puhuja viittaa 2. persoonalla itseensä. *Kirjoittaa*-sanapääte on saattanut vahingossa luiskahtaa *vähäsen*-sanapääte loppuun. Kun

haastattelija jatkaa kysymyksiä, puhuja siirtyy käyttämään yksikön 1. persoonaa. Esimerkissä 54 on käytetty vastauksena *jos – (niin) -rakennetta*. Puhuja aloittaa vastauksen ilmoittamalla ensin ehdon, jonka vallitessa puhutaan suomea.

Pronominittomia 2. persoonan muodon sisältäviä väitelauseita on käytetty myös silloin, kun haastateltavat vastaavat itse esittämiinsä retorisiin kysymyksiin tai niitä muistuttaviin kysymysrakenteisiin (esimerkit 55–58). Vastaukset ovat yleensäkin tyypillinen pronominittomien persoonamuotojen ympäristö puhutussa suomessa (ks. esim. Duvallon 2006, Lappalainen 2006). Yleensä vastaukset ovat hyvin lyhyitä ja aina affektiivisia aivan kuten retoriset kysymyksetkin jo itsessään ovat.

- (55) SyM: – – ja sitten siel, no mitä siel keral otat et mittä ota. Mitä siel otetti kuim paljon keral ja sis ko meitä vietii, ja myö olimmo laivassa yle meren ko mänimmö sis venäläine pommitti viel niitä laivoi. (Pärnu, JoYSKL 735 s. 6)
- (56) MiK: Nii, ja siihem pantii risti ja, mäne! A mihim mänet? Mihin tahot, mihi haluat. Ja sitten ku, tuossa asemaalla, olimme toisen kerran tultu tänne, ja seisoiimme veljen kaans ni ei myö voitu omaa äitin kieltä puhua. (Toksova, JoYSKL 748 s. 8)
- (57) AA: oteti poikke se, passi, passit otetti poikke annetti meil kolmen, kuum passi, kolmkymment seitsemäis, statjaa, jot ”kahenkymmenen neljän tunnin sisäl teitä Leninkraatis ei ois”. No, mihi nyt? Takasi Siperi et ennä lähe, eikä sull ole ennää raha niim paljo et sa si-, sinne Siperi (saisit). No a sit minul olki se, setämpoika, oli Päriverere souhoosissiin, noh, Are vallas viel. (Pärnu, JoYSKL 452 s. 18)
- (58) EH: [puhuu lapsenlapsestaan, joka asuu hänen luonaan] nyt pittää män- hänen, kaheksannel luo-, yheksännel luokal sinnen, iltakouluu viel tuonne Volossovva. A mistä rahan otat? Se niim paljo työ-, maksan rahaa. Pussiraha o kallista. (– – –) ei miul häntä, kuustoist vuotias. Mikä hänel on mieles, et tiiä. Ko tää maailma on tälläne. (Kupanitsa, JoYSKL 766 s. 14)

Esimerkissä 55 retorinen kysymys merkitsee ’et ota mitään mukaan’ ja vastaus toistaa saman asian ja tehostaa ilmausta entisestään. Esimerkissä 56 retorinen kysymys ilmaisee epätietoisuutta ja hämmennystä: ei ole paikkaa mihin mennä. Vastaus kertoo asian hieman toisin sanoin. Toisaalta vastauksen voi tulkita myös vastaukseksi, ohjeeksi tai neuvoksi, joka on annettu karkotuspaikassa tiedusteltaessa kysymyksen esittämää asiaa. Esimerkissä 57 on myös kyseessä karkotus ja taas ihmetellään, mihin mennä. Vastauksessa kerrotaan, mihin ainakaan ei mennä ja syy siihen, miksi sinne ei pääsisikään. Esimerkin 58 voi tulkita ajatuksia referoivaksi alisteiseksi kysymyslauseeksi, mutta rakenteeltaan se muistuttaa retorista kysymystä ja vastausta siihen. Lisäksi edellä on käytetty jo kerran 2. persoonassa olevaa retorista kysymystä, joka on voinut johdattaa puhujan käyttämään rakennetta, jossa alisteinen kysymyslause sijaitsee ennen päälauseita ja päälause muistuttaa vastausta.

4.1.1.5. *Itse*-sanon sisältävät lauseet

Käsittelen vielä erikseen *itse*-sanon sisältävät lauseet, joita aineistossa on kolme kappaletta. Myös nämä tapaukset, joiden predikaatti on yksikön 2. persoonassa, voisi tässä lukea pronominiin muotoihin, vaikkei niissä *sinä*-pronominia olekaan ja vaikka Kokin (2011: 96) mukaan tämän tyyppisiä perusmuodossa olevia *itse*-sanoja ei käytetä korvaamassa pois jätettyjä pronomineja vaan niitä voidaan pitää adverbeina. On kuitenkin mielenkiintoista, että *itse*-sanaa on käytetty subjektin paikalla yksikön 2. persoonassa olevan verbin yhteydessä.

Nyky-suomen sanakirjan mukaan *itse*-sanon merkitys on 'henkilökohtaisesti' (NS s. v. *itse*). Vain adverbikäytössä sanon merkitys voidaan tulkita pelkästä lauseyhteydestä käsin, tarkemmin sanoen verbin merkityksen avulla. Muissa tapauksissa alkuperäinen merkitys 'henkilökohtaisesti' on saanut väistyä selvemmin tekstuaalisen 'asianomaisen' merkityksen tieltä. Yleisin tekstuaalinen tehtävä sanalla *itse* lienee kontrastoiva, mutta tämän lisäksi voidaan erottaa myös disambiguoiva sekä relevanssin osoittamisen tehtävä. (Hakulinen 1982: 56.) Hakulisen mukaan on huomiota kiinnittävän yleistä, että *itse*-sanaa käytetään viittaamassa puhujaan. Onhan puhuja koko tekstin tuottamisen ajan asianosainen eli potentiaalinen puheenaihe. Ihmisillä on tapana kertoa omista asioistaan ja tekemisistään ja pitää siis itseään pääasiallisena puheenaiheena. Jos *itse* korvattaisiin esimerkiksi pronomiinilla *minä*, se muuttaisi lauseen tekstuaalisia suhteita. (Hakulinen 1982: 51–52.)

ISK:n (2004) mukaan *itse*-sanaa käytetään ilman possessiivisuffiksia eräissä tapauksissa, joissa sen korrelaatti ei ole ilmipantu vaan implisiittinen. Jos subjektipronomini jätetään panematta ilmi tai lause on nollapersoonainen, *itse* voi olla subjektin paikalla. (ISK § 731, 768.) Myös Hakulinen (1982: 48) mainitsee, että *itse*-sanon sisältävässä lauseessa ei tarvitse välttämättä olla pääsanaa, esimerkiksi subjekttilauseketta, ilmisegmenttinä. Hakulinen mainitsee yhdeksi pääsanon puuttumisen syyksi lauseen geneerisyyden. (Mp.) Jos pääsana ei ole ilmipantuna, *itse*-sanon viittauskohde selviää kontekstista (Ikola 1995: 34). Inkerinsuomen aineistossa on kolme esimerkkiä *itse*-sanon käytöstä yksikön 2. persoonan muotoisen verbin yhteydessä ja niissä kaikissa annetaan taustatietoa.

(59) HM: – – Jumala anto mul tämmösii tehtävii. Ja ma itse aloitin ja, tietysti Jumalaj johdatuksella ei itse tie mittää. **Itse vaav voit meinata kaikkea mutta Jumala johdattaa.** (Pärnu, JoYSKL 728 s. 9)

- (60) MK: Niin on elämä. Ai jai sillon Aasiaa ko mäntii no ei se, **itse aattelit** eihän siin, jää ketteä ennää (– –). Siel jäi niim paljo. (Toksova, JoYSKL 751 s. 23)
- (61) SS: Sit kun alotin syö-, syöDä alotin ja paremmin sit isäntä käi syöttämään ja (– –), ja sit hävisivät, syöpäläiset hävisivät. **Itse tulit sit jo, täy-, täytellinen ihmin-**, ja sit (jo mose) hävisivät sit kyllä, jah. (Kupanitsa, JoYSKL 787 s. 15)

Esimerkissä 59 on kyseessä toteamus, joka selventää edellä nollapersoonassa olevaa lausetta. Puhuja esittää ainakin omasta mielestään yleisen totuuden, ja viittauksella on avoin referenssi: puhuja voi viitata itseensä tai geneerisesti keneen tahansa. *Itse*-sanaa käytetään tässä lähinnä merkityksessä 'omin avuin, yksin'. Hakulinen (1982) toteaa, että tällaisen tulkinnan *itse*-sana saa silloin, kun verbi ilmaisee suoritusta tai saavutusta ja subjektina toimii intentionaalisesti toimiva henkilötökijä. Tulkinta 'omin avuin' saadaan lauseen kokonaismerkityksestä ja ennen muuta verbin merkityksestä. Sitä voidaan pitää merkityksen 'henkilökohtaisesti' pragmaattisena tulkintana tietyssä kontekstissa. (Hakulinen 1982: 45–47.) Tässä voisi myös ajatella että *itse* on kontrastoitu jumalaan. Esimerkissä 60 on kyseessä johtolause. Puhuja kertoo taustaksi, minkälaisia ajatuksia hänellä heräsi, kun inkerinsuomalaisia vietiin Aasiaan, ja jo junamatkan aikana suuri osa ihmisistä kuoli ripuliin ja muihin tauteihin. Puhuja referoi omia ajatuksiaan ja käyttämällä pronominia *itse* hän jatkaa aikaisempaa teemaa puhumalla itsestään yhtenä ryhmän jäsenenä. Kontrasti itsen ja muiden välillä toimii tässä siten, että puhujalla on varmaa, kerrottavaa tietoa vain ryhmän yhden jäsenen ajatuksista, itsestään. Jos on kyse siitä, että puhuja kontrastoi omat tekemisensä muiden ratkaisuihin, *itse* on välttämätön, sillä kontrastiivista emfaasia ei saada aikaan pelkällä 1. persoonan pronominilla. Kaiken kaikkiaan siis puhujaan tai kirjoittajaan viittaava *itse* sisältää implikaation 'minä yhtenä asianosaisista' tai 'minä muita vastaan'. Tämä implikaatio puuttuu 1. persoonan pronominilta. (Hakulinen 1982: 53.) Esimerkissä 61 yksikön 2. persoonassa oleva lause ilmaisee seurauksen: mitä seurasi, kun syöpäläiset hävisivät. Kysymyksessä on teeman vaihtamisesta johtuva *itse*-sanan käyttö (ks. Hakulinen 1982: 52), kun siirrytään toisesta henkilöstä (tai puheenaiheesta eli syöpäläisistä) 'minuun'. *Itsen* voi ajatella myös kontrastoivaksi joko isäntään tai syöpäläisiin nähden. Puhuja oli ollut sairaana ja alkoi parantua vasta, kun sai kunnan ruokaa. Puhuja kertoo ensin, että kun isäntä alkoi syöttää häntä, syöpäläisille kävi niin, että ne hävisivät. Hänelle itselleen ruoan saaminen taas merkitsi paranemista, täydelliseksi tai terveeksi tulemistä.

4.1.2. Retoriset kysymykset

4.1.2.1. Kysymyslause ja retorisen kysymyksen funktiot

Kysymisen puhetoiminnon prototyypinen kielellinen ilmaisukeino on kysymyslause eli interrogatiivilause, joka on yksi kolmesta keskeisestä modaalisesta lausetyypistä. Kysymyslause eroaa rakenteeltaan deklaratiiivi- ja imperatiivilauseesta, ja sen tuntomerkki on lauseenalkuinen interrogatiivipronomini (*kuka, mikä* jne.) tai liitepartikkeli *-ko*. Muitakin kysymiseen vakiintuneita keinoja on olemassa. (ISK § 1678.) Semanttisesti tarkasteltuna kysymyslauseet ovat käskyjen lähisukulaisia. Perusfunktioinen kysymys on kuulijalle esitetty kehoitus täydentää puhujalta puuttuvaa tietoa tämän vaatimalla tavalla. Määritelmässä huomioidaan sekä puhuja että kuulijalta odotettava reaktio, vastaus. Määritelmä koskee vain hyvin prototyypistä kysymystä, sillä läheskään aina kysymisen puheaktissa ei haeta puhujalta puuttuvaa tietoa. Vaihtoehtoisesti kysymyksen voidaan tulkita olevan pikemminkin toteamuksen kanssa samantyyppinen. Tällöin kysymyksellä tuodaan julki epätietoisuus tai epäily. (Hakulinen & Karlsson 1988: 281.)

Hakulisen ja Karlssonin mukaan lausuman illokutiivisen sävyn eli puhujan tarkoitusperien mukaan voidaan erottaa viisi kysymyslauseiden ryhmää: aidot kysymykset, tarkistuskysymykset, retoriset kysymykset, hämmästelykysymykset sekä kehotukset ja pyynnöt. Aidot ja tarkistuskysymykset ovat funktioltaan selviä kysymyksiä, muut ryhmät edustavat kysymyslauseiden toissijaista käyttöä. Mainittu jako ei ole tyhjentävä. (Hakulinen & Karlsson 1988: 285.) Myös Yli-Vakkurin (1988: 221) mukaan vastaanottajalle suunnattua informaatiohakuista peruskysymystä voidaan pitää funktioltaan ensisijaisena ja tähän peruskysymykseen nähden muut käytöt voidaan määritellä toissijaisiksi. Forsbergin (1998: 209) mukaan kuitenkin esimerkiksi retoristen kysymysten tarkastelu kysymyslauseiden toissijaisena käyttönä ei ole kielipillistumisen näkökulmasta mielekästä, koska muodon ja merkityksen yhteyksiä pitäisi tarkastella rajoittumatta prototyypisiin rakenteisiin.

Ns. toissijaisten kysymysten yleinen piirre on se, että ne usein sisältävät jonkin sellaisen rakenteellisen elementin, joka konventionaalisesti implikoi, että kysymystä ei ole tarkoitettu vastattavaksi. Jos toissijaisesta kysymyksestä puuttuu tällainen merkki, puhujan tarkoitus tulkitaan ennemminkin yleisten keskustelun periaatteiden mukaan kuin itse lausuman rakenteellisten seikkojen perusteella. Kun puhetilanteessa

esimerkiksi aidon kysymyksen esittämisessä ei tunnu olevan mitään mieltä, kuulijan on pakko etsiä kysymykselle toissijainen tulkinta. (Hakulinen & Karlsson 1988: 288.)

Aidossa kielenkäyttötilanteessa ilmauksen kysymysfunktio määräytyy lopulta kokonaisuuden eli kontekstin perusteella. Kysymyksen ei tarvitse edes olla kovinkaan tiukasti sidottu tiettyihin kielellisiin muotoihin. Kysymisen puhefunktiota voidaan ilmaista morfologisten kysymyksenosoittimien lisäksi ja rinnalla myös ns. prosodisten piirteiden avulla. Ääritapauksissa kyseeseen tulevat jopa kielenulkoiset tekijät: ilmeet, eleet jne. Kysymyslauseiden tulkinnassa on analysoitava laajoja konteksteja kokonaisvaltaisesti ja otettava lingvististen seikkojen lisäksi huomioon myös pragmaattinen näkökulma. (Hakanen 1978: 210, 232.)

Retoriset kysymykset ovat muodoltaan interrogatiivilauseita, mutta puhefunktioltaan ne eivät ole kysymyksiä. Puhuja ei odota vastausta, vaan haluaa esittää mielipiteensä jostakin asiasta kysymysmuotoisena. Kuulija voi toki halutessaan (tai erehtyessään puhujan intentiosta) tulkita retorisen kysymyksen aidoksi. Tällöin vastaus on seikkaperäisempi kuin aidoksi tarkoitettuun kysymykseen. (Hakulinen & Karlsson 1988: 286.) Keskustelussa retorinen kysymys esiintyy usein monologivuoron osana, koska siihen ei yleensä odoteta vastausta vaan vain jonkinlaista samanmielisyyden osoitusta. Sillä esitetään jokin keskustelijoiden oletettavasti jakama käsitys. Retorisen kysymyksen voidaan ajatella olevan väite, johon puhuja sitoutuu, ja tämä väite sisältää tavallaan sekä kysymyksen että siihen tarkoitettun vastauksen. (Yli-Vakkuri 1986; 223; ISK § 1705–1706.) Hakulinen ja Karlsson (1988: 286) mainitsevat, että Schmidt-Radefeldtin (1977) mukaan kysymystä käytetään usein retorisesti myös sillä tavoin, että puhuja vastaa siihen itse eikä odotakaan kuulijan reagoivan kuten aitoon kysymykseen.

Normaalisti kysymykseen siis liittyy oletus siitä, että siihen on olemassa myös vastaus: että aukkoon voidaan löytää täydentäjä tai että esitetty propositio on mahdollinen. Retorisissa kysymyksissä tämä presuppositio hylätään lausuman tehon vahvistamiseksi. Esimerkiksi *Olenko minä joku rahasampo?* kieltää presupposition 'minä olen rahasampo'. (ISK § 1680.) Retorinen kysymys onkin puhefunktioltaan toissijainen toteamus. Prototyypinen toteava väitelause ilmaisee propositionsa kirjaimellisesti, mutta erotukseksi tästä retorinen kysymys usein implikoi väitteen. Esimerkiksi retoriseksi kysymykseksi tulkittuna lause *Onko sinun pakko huutaa koko ajan?* implikoi sitä, että puhujan mielestä kuulijan ei ole pakko huutaa. Lause *Onko sopivampaa hetkeä kuin tämä?* implikoi 'ei ole sopivampaa hetkeä kuin tämä' tai *Kuka*

sotaa haluaisi? voidaan tulkita 'kukaan ei halua sotaa'. Raja retoristen kysymysten (eli toissijaisten toteamusten), kehotusten ja huudahdusten välillä on epäselvä. (Hakulinen & Karlsson 1988: 286.) Kiurun (1977: 60) mukaan kieltomuotoinen retorinen kysymys vastaa yleensä myönteistä lausetta ja myöntömuotoinen joko kielteistä tai myönteistä.

Yli-Vakkuri (1986: 221–222) toteaa, että toissijaisilla kysymyksillä on tekstissä sekä temaattisia että affektiivisiä tehtäviä. Retorisen kysymyksen tehtävä voi olla esimerkiksi kiinnittää viestin vastaanottajan huomio tekstin johonkin kohtaan, jolloin sen funktio voi olla puhtaasti tekstuaalinen (esim. uuteen asiaan siirtyminen) tai puhujan asenteisiin viittaava, tekstiä koskeva emotionaalinen korostus. Myös Hakulinen ja Karlsson (1988: 286.) mainitsevat, että retorinen kysymys voi ilmentää puhujan ihmetystä, hämmennystä, suuttumusta, paheksuntaa jne.

Periaatteessa mitä tahansa interrogatiivimuotoista kysymystä voi käyttää retorisesti, mutta on olemassa myös eräitä morfosyntaktisia tai leksikaalisia keinoja, jotka ilmentävät retorisuutta. Tällaisia ovat mm. arvelun ilmaukset kuten konditionaali ja kieltohakuiset modaaliverbit (*kehdata, viitsiä* jne.), kieltoa vahvistavat sanat kuten *kukaan, missään, enää* sekä sävyartikkelit *-hAn, -pA, sitä, nyt, sit(ten)*. Usein myös verbiloppuisuus implikoi retorisuutta. (ISK § 1705.) Yli-Vakkuri (1986: 223) mainitsee, että muodoltaan myönteisissä retorisissa kysymyksissä on usein negatiivisia muotoaineiksia.

4.1.2.2. Inkerinsuomen aineiston retoriset kysymykset

Aineiston päälauseista 32 (10,3 %) on retorisia kysymyksiä, joista 17:ssä on käytetty pronominia ja 15 on pronominittomia eli niiden jakauma on melko tasainen. Yleistävä yksikön 2. persoona näyttää olevan melko tavallinen retoristen kysymysten yhteydessä, mikä voi tietysti johtua siitäkin, että se tuntuu tehokkaammalta kuin vaikkapa yksikön 1. persoona tai nollapersoona. Kysymyksen esittäminen kesken kuvailevaa tai kertovaa esitystä myös herättää kuulijan tarkkaavaisuuden ja mielenkiinnon, ja yksikön 2. persoonan muoto kiinnittää varmasti kuulijan huomion, koska tämän on ensin pääteltävä, onko kysymys osoitettu hänelle. Se saa kuulijankin varmemmin pohtimaan kysymyksessä esitettyä asiaa eli vetää hänet mukaan samastumaan tilanteeseen.

Seuraavassa esittelen esimerkkejä aineiston retorisista kysymyksistä, mutta koska niistä löytyy esimerkkejä muistakin tutkielman luvuista, en tarkastele tässä kuin muutamia.

- (62) AA: – – sit (– –) saatetti. Ja nutut jäivätki meil sinne. Ja täti kirjuttais ja Sip-, jälle sielt jot, ”tulka ottama nutut, jot ain, sitä ol sellane, (– –) kävvy et meit laitetaa, etemmäks”. **No mihi sie lähet** sota-, aikan kaks sata viiskymt kilometri om männä **miten sie mänet**, ja sitä viisi ne jäivät. (Pärnu, JoYSKL 451 s. 15)
- (63) HR: Ei meil olt mihim männä. Ei meil olt, ei meil olt rahhaa ei meil olt vuatteita, ei meil mittää olt. **Mihi sinne oisit mänt**. Myö mäntii sit tähän, Pskovskii ooplast metsätöihi metsää sahaamaa. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 656 s. 4)
- (64) SyM: No myö jäimmö siis veljen kans sinne käimmö sis vennäin koulus siel ja, jäimmö sinne itten hyö tulit tänne tullitki tänne Pärnum mualle, ja täst, noh nin ku Sintsis mie elän nyten ja siis sinne ettepäi viel kolme kilometri siel oli sellanen nin ku, maaseutu ja, no, sinne hyö sanoit jot ”tulkaa” jot ”my otommo teitä vasta”. **No mil tulet?** Auto ei ole millä eij ole, junal eij ole. Tulimmo jalkasi nim paljo ko, sis se, no pysäh-, - tytimmo niitä autoloi, kuka autol toi. (Pärnu, JoYSKL 735 s. 9)
- (65) HM: – – sanottii(n) et ”huomen täyty tein olla kello kuus Toksovan asemal. Mukana voitte otta vain kolmkymment killo koko perhettä koht. Mitä otatte.” Mitäs myö otit- ei me jaksettu ottaki mittää, meil ol sotilaita kylä täynnä ja meiän kotonki ol, keittiös ja meit päästiin nälänkuolemast, se on upseerien keittiö tuli meille. Ko meil ol uus, koti ni sinne tuotii niitä upseereita ja, sehä se pääst meit nälänkuolemast. (Ja se) he antoivat meille myös syyä. (– –) tekit suksiil pääl kelkan ja siihen no laitettin sis äitin kans, **no mitä sinne laitat** kolmkymment killo kuus ihmistä meit ol. Ni viis lasta. (Pärnu, JoYSKL 728 s. 3)
- (66) MP: – – ja meil ennä eij olt jo voima vettäki kanta nii eihäm myö sit suuril ämpäriölil jaksettu. Mitä se suurt ämpärit sis kannat ja se ämpäri ja mis myö siel vähä otimma ja no turk- turkkiloilla ku isän ja äitin turkin otin seta ma muistan no mitä, mm- mi- siel oli **mitä sinne piene kelkka panet**, sinne ei olt mitaki (– –). (Pärnu, JoYSKL 726A s. 1–2)
- (67) MV: Mie ja itkiin sano(i): ”Lähetää takasii,” jot, työhön ei ota ko eij ole kirjotosta [’olla kirjoilla’]. **A, sellail miten elät**. (Toksova, JoYSKL 760 s. 7)
- (68) AV: Olha meil mut ei mul ole ennää mieles jot kuim paljo niit on. Mul nyt muisti (– – –). No niit vanhoi asjoi viel sittenkii muist- aka sanomma tämä päivän asjoi mitä on ja, mä tiijän kaik sen asijan mitä se on, lähte mielest pois en ossaa sanno mittä. Olet niin ko, vars-, no tekelikult [’varmastii’] eihä nämä laulutka ennää miul lauluja, noo ko mie oon näiv vanha **ni mitä sie sanot**. Kolm päivää jääp ennää aikaa ko surma tullo. (Tartto, JoYSKL 431 s. 3)

Kaikki aineiston retoriset kysymykset ovat myöntömuotoisia, mutta useimmat niistä voi tulkita kielteisiksi toteamuksiksi tai huudahduksiksi. Esimerkissä 62 ensimmäinen retorinen kysymys ilmaisee, että sota-aikana ei voinut lähteä mihinkään ja toinen sitä, ettei 250 kilometrin matkaa päässyt siihen aikaan menemään millään. Myös esimerkissä 63 merkitys on se, että mihinkään ei voinut mennä ja esimerkissä 64, että millään ei voinut tulla. Esimerkissä 65 tarkoitetaan, ettei kelkkaan voinut laittaa paljon mitään, ja samanlainen on myös esimerkki 66. Esimerkissä 67 tarkoitetaan, että ei niin voi elää.

Mielenkiintoinen on yhdyslauseen osana oleva, seurauksen esittävä retorinen kysymys esimerkissä 68. Esimerkki tarkoittaa, että koska puhuja on niin vanha, hän ei voi sanoa mitään.

Yhtä lukuun ottamatta (aiemmin esillä ollut esimerkki 48) aineiston retoriset kysymykset ovat preesensissä ja yleensä vielä dramaattisessa preesensissä, mikä entisestään nostaa ne esille tekstistä. Yhtä lukuun ottamatta (luvussa 3.4 esitelty esimerkki 27) kaikki ovat myös tyypiltään hakukysymyksiä. Ne ovat muodoltaan hyvin puhtaita peruskysymyksiä eikä niissä verbiloppuisuutta lukuun ottamatta juurikaan ole käytetty edellisessä alaluvussa mainittuja morfosyntaktisia tai leksikaalisia retorisuutta ilmentäviä keinoja (esimerkiksi liitepartikkeleita ei ole käytetty kertaakaan ja sävypartikkeliakin vain kerran). Niillä on siitä huolimatta affektiivinen funktio, koska niitä on käytetty affektisessa kontekstissa, ne kiinnittävät huomion puhujan asenteeseen ja niiden sävy on negatiivinen; ne osoittavat mm. voimattomuutta, suuttumusta, paheksuntaa. Muodoltaan ne ovat sellaisia, joihin on vaikea antaa vastausta tai vastaus on kielteinen. Ne voi tulkita retoriseksi, koska ne ovat monologin osana eikä niihin odoteta vastausta vaan korkeintaan samanmielisyyden osoitusta. Kuten jo aiemmin luvussa 4.2.1.4 oli puhetta, usein toistuva käytäntö näyttää olevan se, että puhuja esittää kysymyksen ja vastaa siihen itse.

Huomiota aineiston retorisisissa kysymyksissä kiinnittää se, että niissä käytetään paljon tiettyjä verbejä: useimmiten käytetyt verbit ovat liikeverbit *tulla*, *mennä* ja *lähteä*, muita tavallisia verbejä ovat *ottaa*, *panna*, *laittaa* ja *elää*. Toinen huomiota herättävä seikka on se, että lähes aina interrogatiivipronominin edellä on käytetty *no*- tai *a*-lausumapartikkelia. Nykysuomen sanakirjan mukaan *no* on aloitus-, täyte- tai vahvistussana, jolla ei ole omaa merkitystä. Sen todetaan esiintyvän mm. aloittamassa kysymyksiä. ISK:n (§ 808) mukaan *no* on puhekielen yleisin partikkeli ja sen yleisin esiintymisympäristö on vuoron tai lausuman alku. Raevaara (1989) toteaa, että sitä voidaan käyttää myös kertomuksen keskellä siirtymän merkinä erottamassa kahta puhetoimintoa toisistaan tai kertomuksen rajakohdassa, jolloin se osoittaa paluuta pääjuoneen poikkeaman jälkeen. *No*-partikkelin paikka on hyvin kiinteä myös puheenvuoron sisällä: se sijaitsee aina syntaktisessa tai tekstuaalisessa rajakohdassa ja toimii siirtymän merkinä esimerkiksi siirryttäessä tapahtumakokonaisuudesta toiseen tai taustaa selittävstä osasta varsinaisiin tapahtumiin. Se ei kuitenkaan aloita aivan uutta topiikkaa vaan ilmaisee siirtymistä jotenkin jo esillä olleeseen tai odotuksenmukaiseen aiheeseen. Vuoronsisäisistä *no*-partikkeleista suurin osa kuuluu

kertomuksiin, muuten ne ovat vuoron sisällä melko harvinaisia. Se, että *no*-partikkeli kytkeytyy tunnusmerkkisiin topikaalisiin siirtymiin ja keskustelukohtiin, selittää sitä, miksi se esiintyy harvoin vapaassa keskustelussa ja miksi sen käyttö on selvästi yleisempää poikkeuksellisissa puhetilanteissa, kuten haastatteluissa. (ISK § 808; Raevaara 1989: 148–153, 161.)

4.1.3. Imperatiivilauseet

4.1.3.1. Yleistä imperatiivista

Imperatiivilla on monia käyttötapoja, mutta prototyypisesti se on käskyn (direktiivisyyden) muodostamisen tapa. Predikaattina direktiiveissä on sellainen verbi, jonka ilmaisema toiminta on tahdonalaista ja käskettävän toteutettavissa. Tällainen ilmaus tulkitaan käskyksi, kehotukseksi tai ohjeeksi lausuman leksikaalisen sisällön, puhetilanteen ja siinä meneillään olevan toiminnan pohjalta. (ISK § 1647, 1649.) Matihaldi puolestaan luokittelee käskyn alatyypit neljään alaryhmään: määräykset, vaatimukset, kehotukset ja pyynnöt. Jako on tehty pragmatiikan näkökulmasta määräysvallan ja kieltäytymismahdollisuuden perusteella. Mitä kohteliaammin puhetilanteessa halutaan toimia, sitä epäsuorempaa käskyä on sovellettava. (Matihaldi 1979: 153–154.) Imperatiivilause on kontekstista ja sisällöstä riippuen mahdollista tulkita myös muilla tavoin (ISK § 1647).

Imperatiivilauseeseen liittyy enemmän rakenteellisia rajoituksia kuin väite- tai kysymyslauseisiin. Ensinnäkään sillä ei esimerkiksi ole tempusvaihtoehtoja; ainoa mahdollinen tempus on tunnusmerkitön preesens. Myös subjektikonstituentin puuttuminen on imperatiivilauseelle ominaista. Suomen kielessä voidaan kuitenkin päätteellä osoittaa, onko puhuteltavia yksi vai useampia. Tässä ei kuitenkaan liene kyseessä varsinainen persoonataivutus. (Hakulinen & Karlsson 1988: 289–291.) Vilkunan (2000: 128) mukaan imperatiivit ymmärretään yleensä luontaisesti subjektittomiksi: subjekti, käskettävä henkilö, on implisiittinen. Joissakin tapauksissa ilmisubjekti on kuitenkin mahdollinen: *Älä sinä siihen tule! Ostakaa tekin auto.* (Mp.) Anhava (1987) toteaa, että imperatiivilauseiden persoona on moduksen voimakkaan sävyn takia tavallista selvempi, ja sen takia pronominia ei välttämättä tarvitse panna näkyviin. Jos pronominia kuitenkin on käytetty imperatiivin yhteydessä, sen tehtävä on

kontrastiivinen. Se ilmaisee, että joko käskyn antava puhuja itse tai joku toinen tekee jotakin muuta kuin sitä, mitä puhuteltavan käsketään tehdä. Sitä voidaan käyttää myös lieventämässä käskyn sävyä. (Mts. 359–360.)

Imperatiivilause on sanajärjestykseltään tyypillisesti verbialkuinen. Verbialkuisen lausuman direktiivisen tulkinnan ehtona on yksikön tai monikon 2. persoonan muoto sekä puheenalaisen toiminnan toteutettavuus. (ISK § 1653.) Myös Vilkuna (2000: 16) mainitsee, että imperatiivilauseessa finiittiverbi on lähes aina ensimmäisenä, mutta muunkinlaisia tapauksia on olemassa. Hakulisen ja Karlssonin (1988: 289) mukaan yksi imperatiivin rajoituksista on myös se, että se esiintyy vain päälauseissa, mutta ainakin ei-direktiivisessä käytössä imperatiivi voi olla myös alisteinen ja esiintyä sivulauseissa (ks. esim. Timonen 2008: 55, Forsberg 2003: 2). Myös ISK:n mukaan imperatiivilause esiintyy eräiden yhdyslauseiden alkuosana niin, ettei sillä ole direktiivin merkitystä. Seurausta painottava indikatiivimuotoinen jälkilause, jonka edessä voi olla partikkeli *niin* tai *ja*, luo direktiiville perustelun tai motivaation. (ISK § 1658.)

Imperatiiveja käytetään siis muuhunkin kuin käskemiseen. Yli-Vakkurin (1986: 213–221) toissijaista imperatiivia käytetään mm. affektiivisissa huudahduksissa ja toivotuksissa, uhkauksissa, affektiivisissa tekstuaalisissa korostuksissa, ilmaisemassa odottamattomia ja dramaattisia käänteitä kerronnassa, lievähköissä päivittelyissä tai sadatteluissa ja konsessiivirakenteiden verbinmuotona. Yli-Vakkuri mainitsee esimerkkinä mm. Sinikka Virolaisen tutkimuksen, jossa on esimerkkejä kannakselaismurteissa käytetyistä huudahduksenomaisista imperatiivilauseista, joiden tarkoitus on välittää puhujan voimakkaan affektiivista suhtautumista suunniteltuun asiaan, joka ei voi toteutua ilmestyneen harmillisen esteen takia. Näissä yksikön 2. persoonaa käytetään yleistävässä funktiossa, mutta viitataan tosiasiallisesti puhujan itsensä toimiin. (*Kyl pittää olla vihelijäisii nuo pojahulikot. Määppäs sit ja elä hoi kerrallaa jumalisest*). (Mp.)

Forsbergin (2003) mukaan imperatiivilla ilmaistaan myös monentyyppistä ohjailua: se voi olla kehotus, määräys, ohje, neuvo, tarjous, suositus, ehdotus, rohkaisu toimintaan, luvananto, varoitus, pyyntö, toivomus tai rukous. Aina imperatiivin käyttö ei kuitenkaan liity suoranaiseen ohjailuunkaan. Forsberg mainitsee, että ei-direktiivisessä imperatiivin käytössä etualalla on puhujan asenteen ilmaiseminen ja tällaisilla kiteytyneillä konstruktioilla voidaan ilmaista mm. uhkauksia, paheksua toisen käytöstä, kuvata tehtävän mahdottomuutta ja myös sitä, miten tietyissä tilanteissa pitää tai piti toimia. Tiettyjen verbien imperatiivimuodot ovat puolestaan kiteytyneet mm.

huomionkohdistimiksi, diskurssipartikkeleiksi, toivotuksiin, sadatteluihin ja kirouksiin. (Mp.)

Forsberg toteaa imperatiivia käsittelevässä artikkelissaan Helsingin Sanomien Kieli-ikkunassa, että puhuja käyttää ei-direktiivisiä retorisia käskyjä yleensä kertoessaan omista vaikeista tai hankalista kokemuksistaan, mutta niiden avulla voi eläytyä myös toisten ihmisten kokemiin hankaliin tilanteisiin. Retorisilla käskyillä toimintaan kohdistettu vaatimus saadaan vaikuttamaan tilanteeseen nähden kohtuuttomalta. Imperatiivi on niissä ikään kuin väärässä paikassa, koska normaalisti sitä käytetään tilanteissa, joissa käskyn tai kehotuksen noudattamiselle ei ole suurempia esteitä. Toiminnan edellytykset kuvataan riittämättömiksi tai vaikeiksi, mikä luo pohjan myös ironiselle tulkinnalle. Retorisen käskyn rakenne tarjoaa yhden keinon esittää mielipiteensä, ja monesti tällainen epäsuora asenteen ilmaisu onkin paljon tehokkaampaa kuin suoraan sanominen. (HS 28.8.2001.)

4.1.3.2. Inkerinsuomen aineiston imperatiivilauseet

Aineistossa on 15 (4,8 %) imperatiivilauseita, joista yhdessä on käytetty pronominia. Kaikki tapaukset ovat ei-direktiivisiä ja sijaitsevat päälauseissa. Tavallisimmin imperatiivia on käytetty silloin, kun ilmaistaan jotain mitä piti tehdä tai miten täytyi toimia. Seuraavat esimerkit kuuluvat tähän ryhmään. Ne kaikki ovat voimakkaan emfaattisia ja kuvastavat hyvin puhujan voimakkaan affektiivisia asenteita asiaa kohtaan. Ne liittyvät nimenomaan vaikeisiin tilanteisiin, joissa toimintaan kohdistettu vaatimus saadaan vaikuttamaan tilanteeseen nähden kohtuuttomalta.

- (69) MaM: Sitten, sitki tuotii meille, miten sanotaa nee, na- nalookii. Lihhaa piti antaa valtiolle, ja maitoo, ja munii, mun-.,
JM: Jaa, onks siul kannaa vain ei ole, **anna viiskyment mun-.** (Kupanitsa, JoYSKL 775 s. 13)
- (70) AM: ...sit me annettin se talo hänelle ja sit hän oli meillä tekemässä näitä, alus-, tuvanalus-, aluskiviä laittamassa ja, kun eij annettu myöä, (ann), pittää, (– –) kolhoosi a kolhoosniekalla, **anna ilmaseks** eihä niil ollu mill ostaa. A mi annoi serkullen ja... (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 659 s. 19)
- (71) JM: neljannes luokas tultii, otettii kirjat poikkee, suomalaiset ja kirjat otettii ja annettii venäläinen kirja. **Luve siint.** (Kupanitsa, JoYSKL 775 s. 16)
- (72) MK: ihan jot, näläl pit männä, männä (jos) antoit sellasta, huttuu ja, antoit siel muutamil antoit lehmät keral a ei meil antaneet mitti. **Lehmä jätä kaik jätä kaik jätä**

jot, jot sillon yheksäntentoist vuon kaik jätettii jot nyt, nyt pittää, kolmkymmentviientev vuon toas kaik jättii. (Toksova, JoYSKL 751 s. 11–12)

- (73) EIL: No kuka tieDää aina sitä kaks tuhatta vuotta Vennäim mua aina uotteloo jot se elämä tulloo. Ja aina sannoot jot se on ihan tuol, viimese miehen tuase, kommonizma on. **Uottele kärsi vähäse viel. Viistoista vuotta kymmenev vuotta kärsi ole ja.** Sit se tulloo se ih(me). (Toksova, JoYSKL 749 s. 15)

Esimerkissä 69 puhutaan ajasta, jolloin talonpoikien piti luovuttaa valtiolle erilaisia maataloustuotteita, ja mm. 50 kananmunaa piti antaa, olipa kanoja tai ei. Esimerkissä 70 kerrotaan, että kun puhuja muutti lapsineen toiseen paikkaan, entinen talo piti antaa ilmaiseksi serkulle, koska ensinnäkin se oli liitetty kolhoosiin ja sitä ei saanut myydä ja toiseksi serkulla ei olisi ollut rahaakaan, millä maksaa. Esimerkissä 71 puhutaan ajoista, jolloin suomen puhuminen ja suomen kielellä opettaminenkin kiellettiin ja koulussa annettiin venäjänkieliset kirjat, joista piti sitten lukea. Esimerkissä 72 puhuja selittää, miten heidän perheensä karkotettiin kaksi kertaa omalta kotipaikaltaan ja kummallakin kerralla omaisuus piti jättää sinne. Edes lehmää ei saanut ottaa mukaan, ja siksi matkalla Siperiaan oli koko ajan nälkä. Esimerkissä 73 arvostellaan Venäjän kommunistista järjestelmää, joka suosii rikkaita ja vie rahat köyhiltä. Ihmisille uskotellaan, että pian se kommunismin ihme ja paras olemus koittaa. Pitää vain odottaa vielä. Esimerkeissä 72 ja 73 on käytetty toistoakin tehostamaan sanottavaa, ja esimerkissä 73 verbejä on rinnastettu ilman konjunktiota.

Aineistossa oli myös kolme samantekevyyttä osoittavaa konsessiivista imperatiivitapausta. Konsessiivisessa ilmauksessa voidaan esittää, ettei mikään ole riittävä este kyseessä olevan asiointilan toteutumiselle tai pätemiselle. Siinä ilmaistaan joko suoraan tai epäsuorasti, että on samantekevää mitä tapahtuu; puheena oleva asiointila pätee tai toteutuu joka tapauksessa. Erona *vaikka*-konsessiiveihin on se, että samantekevyyden ilmauksissa ei esitetä mitään yhtä asiointilan epäodotuksenmukaiseksi tekevää tai sen toteutumista estävää asiointilaa, vaan varaudutaan joko kaikkeen mahdolliseen tai jätetään avoimeksi, mikä mahdollisuus toteutuu. Tyypillinen samantekevyyttä ilmaiseva konsessiivi on verbialkuinen ja sisältää indefiniittisen *mikä hyvänsä* -ilmauksen. Verbiin liittyy usein liitepartikkeli *-pA*. (ISK § 1143.)

- (74) AV: No sanomma meil nyt ku täss_on tämä, katu ja, ni jokahisell_on veräjä mistä sissää tullaa, **tule sä siis auton kans vain**, ka siel ei olt mittä mitäkii, ja se teep [’tiep-’, kesken jäänyt sana tiepuoli], se, net, tien puolet ja neet on kaik nin, sitä, pehkoloi ja kaikki täynä. (Tartto, JoYSKL 432A s. 16)

- (75) AA: – – myö läksimme alku vist sellel, aprillis läksimmä sieltä nyt. Aga sit ei soant pile-, ei soa piletti, ronkihe [’junaan’]. Junalippu ei soa. **No tie mis sa tahat** ja junalippu tiät [haastattelijalle osoitettu ’tiedätkö’] meim pit olema, et me toista kuuta ennen kö mö saimma Leninkraatihe. Jälle takasipä tulles. (Pärnu, JoYSKL 451 s. 17)
- (76) SyM: Olkal on asunto siel ja, kävin hänellä, kyläs olin siel kymmenem päivä. Oikenhan siel oli mukava. Kaupas on kaikki **ota, mitä vaa, haluat**. (Pärnu, JoYSKL 735 s. 19)

Esimerkissä 74 on aineiston ainoa pronomiinillinen imperatiivimuoto. Pronominista huolimatta lause on verbialkuinen. Lauseen voisi hyvin korvata *-pA-*partikkelin sisältävällä *tulepa sitten autolla tai millä tahansa* -lauseella. Lause ilmaisee samantekevyyttä: on ihan sama, millä tulet, veräjästä pääsee kulkemaan millä tahansa. Esimerkissä 75 puhuja kertoo, miten joutui odottamaan kaksi kuukautta Leningradiin pääsyä, koska junalippuja oli vaikea saada. Esimerkissä on samantekevyyttä ilmaiseva yhdyslause *tee, mitä haluat*, jonka voisi korvata retorisella kysymyksellä *mitäpä siinä voi tehdä*. Esimerkki 76 on samantyylinen. Puhuja oli vierailut Suomessa ystävänsä luona ja kehuu, miten siellä on kaupassa kaikkea, haluaapa mitä tahansa. Lauseen voisi tulkita myös seurausta ilmaisevaksi: koska kaupassa on kaikkea, siitä seuraa, että voi ottaa, mitä haluaa.

Joskus imperatiivilause voidaan tulkita vaikeaa tai mahdotonta toimintaa kommentoivaksi ironiseksi väitteeksi. (ISK § 1658.) Seuraavaa esimerkkiä voisi pitää kannanottona, joka implikoi, että tehtävä on mahdoton.

- (77) IS: Oliko omas kyläs oli se koulu vai?
 EA: No se ol seitsemän kilometrii pit käyvä jalkasiin, no mitä se meil pienil seitsemän kilometrii juokset (heti) aamusil sin ja iltasil takasi. Sen Gäit niin Go lustikseis ei sitä ei eetta, ei se tuntunt miltää se seitsemän kilometrii.
 EH: **Menes ja panes ne nykyset lapset käymää sen.**
 EA: Ehä ne lähtiskää, nyt, nyt pittää jos yksi pysäkki pittää mä-, männä jalkasin ni, ei, pittää uotella autopus-, auto-, -pussi vai mikä, meil sanoot ”autopussi”. A myö käytiä se tiijetii jot kukkaa meit ei vie sinne, [naurahtaa] yksim pittää männä. (Toksova, JoYSKL 754 s. 8)

Esimerkissä edellinen puhuja on kertonut seitsemän kilometrin koulumatkastaan, joka voitiin kulkea vaikka juoksemalla. Toinen puhuja toteaa ironisesti, että yritäpä samaa nykylasten kanssa. Tässä tapauksessa myöntömuoto implikoi kieltoa, kuten retorisisissa kysymyksissäkin usein on laita. Lausuma sisältää pikemminkin emfaattisen väitteen, että puhuja epäilee moisen onnistumista nykyaikana. Yli-Vakkuri (1986) mainitseekin, että imperatiivi- ja kysymysmuotojen affektiivista käyttöä tarkasteltaessa on käynyt ilmi, että myöntömuotoisia vastaavat usein kieltomuotoiset ja kieltomuotoisia myöntömuotoiset väitelauserafrasit. Kysymyksessä on kielellinen keino jolla

affektiivinen teho saadaan aikaan kääntämällä ilmaisen merkitys päinvastaiseksi. (Mts. 229.)

Aineistossa on myös yksi aistihavainto- ja puheaktiverbien imperatiivimuotoihin kuuluva kiteymä, jollaisia käytetään huomionkohdistimina ja diskurssipartikkeleina (ks. Forsberg 2003). Yli-Vakkuri mainitsee, että jo Sireliuksella (1894: 118) on esimerkki tällaisesta fraasista (*mää tiijjä*), jota hän nimittää interjektion tapaiseksi partikkeliksi. *Tietää* saattaa olla tässä fraasissa vanhassa aktiivisessa merkityksessään 'ottaa selvää'. (Yli-Vakkuri 1989: 214.)

- (78) AV: No eihä se nyt ennää tule, kas, kas se ole vanki vai mis (– –) ko sie olet kuollut ni ethän sie sitä ennää ihmistä takasi, mitenkää sua. Ja, se on jopa menettäntä entens, nii jot sitä sellasta sekasotkuu sitä ol ja, ja **mene tie** mitä viel tulloo nytenkii, ei sitä tiijä. (Tartto, JoYSKL 431 s. 7)

Esimerkissä puhuja on kertonut serkkunsa miehen vangitsemisesta ja serkun kuolemasta ja pohdiskelee, että ei nytkään voi tietää, mitä tulevaisuus tuo tullessaan. Tämentyyppisen imperatiivilauseen merkitykseen kuuluu se, että kuvattu asiointila koetaan vaikeaksi tai mahdottomaksi toteuttaa ja verbimuoto yleistävästä funktiostaan huolimatta viittaa itse asiassa puhujan itsensä toimiin. Illokutiiviselta sävylytään ilmaus on lähinnä ironinen väite. (Yli-Vakkuri 1986, 214–215; ISK § 1724.)

Onpa joukossa sellainenkin imperatiivilause, jonka voisi tulkita konjunktioittomaksi sivulauseeksi (joista on lisää esimerkkejä luvussa 4.3.2).

- (79) KK: Ja jos se toppahousut toppahousut panniit jalkaa ni se, keväällä vasta sait ne heittää pois ei siellä ilman toppahousutta voinut olla. Ja huopikkaat jalassa ja, nii ol koi kylmä ko talvi, siel tallil niitä, hevosiikki ja mäniit syöttämää ni, **vilkka** ['hanko'] **se haaru-**, **-niekka ota kätehes** ni, tämä turkkirukkasi lävitse palels käsiä. Se pit viijä aina sinne lämpiimää ja, sit ko lämpisiit ni sit sait heittää ne rukkasetki pois ei sit olt mittää (– –) ennää. (Toksova, JoYSKL 752 s. 14)

Esimerkissä puhuja kertoo, miten kylmää Siperiassa oli talvella, ja antaa useita esimerkkejä kylmyyden vaikutuksista. Imperatiivilauseen voisi tässä korvata lauseella *kun otit hangon käteesi*, jolloin lauseen voisi tulkita temporaaliseksi tai kausaaliseksi näkökulmasta riippuen. Konditionaalisenkin tulkinnan se voisi saada.

4.2. Sivulauseet

Sivulause eli alisteinen lause esittää päälausetta koskevaa taustatietoa. Adverbiaalin tapaan se kertoo päälauseen ajasta, syystä, seurauksesta, ehdosta tms. Jo tällainen semanttinen luonnehdinta kertoo, ettei sivulauseella ainakaan tyypillisesti ole samantyyppistä jatkavaa ja eteenpäin vievää tehtävää kuin päälauseella, vaan siinä rajataan päälauseen tulkintaa jostakin näkökulmasta (ajan, syyn, ehdon jne.). (Shore 2008: 55.) Sivulause alkaa yleensä jollain lauseen alisteisuutta osoittavalla elementillä, esimerkiksi adverbiaalikonjunktioilla. Alisteinen lause voi alkaa myös yleiskonjunktioilla *että*, relatiivilause relatiivipronominilla tai kysymyslause kysymyssanalla tai verbillä, jossa on kysyvä liitepartikkeli *-kO*. Etenkin puhutussa kielessä *että* voi aloittaa myös alisteisen kysymyslauseen. Sanajärjestys ei ole sivulauseessa yhtä merkittävä informaatorakenteen tai emfaasin ilmaisija kuin päälauseessa. Sivulauseet voidaan erottaa eri ryhmiin niiden tehtävän mukaan. (ISK § 884.)

Inkerinsuomen aineistossa sivulauseita ovat *kun*-lauseet, konjunktioittomat sivulauseet, *jos*- ja *vaikka*-lauseet, *että/jotta*-lauseet, alisteiset kysymyslauseet ja relatiivilauseet. Suurin osa niistä toimii syntaktisesti adverbiaaleina. Aineiston *kun*-, *jos*- ja *vaikka*-lauseista pääosa toimii yhdyslauseen alkuosana, kun taas muista sivulauseityypeistä suurin osa on jälkiasemaisia. Shore (2008: 55–56) toteaa, että adverbiaalilauseet ovat semanttisesti kirjava joukko, mutta etu- ja jälkijäsenenä toimivien adverbiaalilauseiden eroihin ei päästä pohtimalla ainoastaan lauseiden suhteita ja niiden semantiikkaa. On kuitenkin selvää, että tekstuaalisesti adverbiaalilause poikkeaa päälauseesta ja että etujäsenenä toimiva adverbiaalilause poikkeaa tekstuaalisesti jälkijäsenenä olevasta adverbiaalilauseesta. Adverbiaalilause voi Shoren mukaan toimia taustana riippumatta siitä, onko se alussa vai lopussa. (Mp.)

Taulukossa 5 näkyy sivulauseiden määrä lausetyypeittäin. Taulukko on samanlainen kuin päälauseita esittelevä taulukko, eli alimmalla rivillä näkyy eri lausetyyppien määrä prosentteina suhteessa kaikkiin aineiston lauseisiin ja toiseksi alimman rivin prosentit tarkoittavat, kuinka paljon niitä on suhteessa muihin sivulauseisiin. Konj. tarkoittaa konjunktioittomia sivulauseita.

Taulukko 5. Sivulauseet.

	<i>Kun</i>	<i>Konj.</i>	<i>Että</i>	<i>Jos</i>	<i>Vaikka</i>	<i>Al.kys</i>	<i>Relat.</i>	Yht
P+	7		12	5	1	3	6	34 26,2%
P-	41	7	16	16	4	7	5	96 73,8%
Yht. (% SL)	48 (36,9%)	7 (5,4%)	28 (21,5%)	21 (16,1%)	5 (3,8%)	10 (7,8%)	11 (8,5%)	130 100%
%	15,4%	2,2%	9,0%	6,7%	1,6%	3,2%	3,5%	41,6%

Sivulauseita eli alisteisia lauseita on 41,6 % kaikista aineiston lauseista. Näistä on pronominittomia 73,8 % ja pronominillisia 26,2 % eli melko samat määrät kuin päälauseissakin. Eniten sivulauseissa on *kun*-lauseita (36,9 % kaikista sivulauseista), toiseksi eniten *että/jotta*-lauseita (21,5 %) ja kolmanneksi *jos*-lauseita (16,2 %). Vertailun vuoksi tässä voi ottaa esille Ikolan, Palomäen ja Koiton (1989) tutkimuksen, jossa todetaan, että suomen murteissa on yleensäkin enemmän alistuskonjunktioilla alkavia lauseita kuin yleiskielessä. Ikolan ja kumppaneiden tutkimuksesta käy ilmi, että Lauseopin arkiston aineistossa konjunktioilla alkavia sivulauseita on 21,1 % kaikista lauseista ja vertailtavana olevassa yleiskielen aineistossa 13,9 %. Eniten käytetty alistuskonjunktio on *kun* (46,4 %), joka on eräänlainen murteiden yleiskonjunktio. Toiseksi eniten käytetään *että*-konjunktioita (39,3 %). Muita alistuskonjunktioita käytetään näihin verrattuna vähän. (Ikola ym. 1989: 77.)

4.2.1. *Kun*-lauseet

4.2.1.1. Yleistä *kun*-lauseista

Herlinin (1998: 18) mukaan tyypillinen *kun*-lause on adverbiaalinen sikäli, että sen voi sanoa määrittävän päälausetta ”ylimääräisenä” määritteenä. *Kun*-konjunktioilla on monia merkitystehtäviä. Herlinin mukaan *kun* voi puheessa, kuten myös kirjoituksessa, osoittaa temporaalisen eli ajallisen suhteen, kausaalisen eli seuraussuhteen tai kontrastiivisen suhteen (Mts. 167). Ikola ym. (1989: 90) puolestaan nimeävät suomen murteiden *kun*-konjunktin tehtäviksi temporaalisen, kausaalisen, komparatiivisen, konditionaalisen, eksplikatiivisen ja konsessiivisen suhteen ilmaisemisen. Yleisimmät

merkitystehtävät ovat kuitenkin temporaalisen tai kausaalisen suhteen ilmaiseminen. (Mp.)

Kun-lauseen yleisin paikka on yhdyslauseen jälkijäsenenä, jolloin se voi olla merkitykseltään temporaalinen tai kausaalinen. Yhdyslauseen etujäsenenä *kun*-lause on tyypillisesti temporaalinen, mutta voi saada myös kausaalisen tulkinnan. Usein nämä temporaaliset ja kausaaliset merkitykset ovat päällekkäisiäkin, koska kausaalinen tulkinta on temporaaliseen suhteeseen liittyvä implikaatio. (ISK § 1113, 1130.) *Kun*-konjunktion kaikki käytöt voi ymmärtää tavalla tai toisella temporaalisuuteen liittyviksi, vaikka puhekielen kausaalisia *kun*-ilmauksia onkin joskus vaikeampi tulkita temporaalisiksi (Herlin 1998: 99). Herlinin (mts. 169) mukaan keskusteluaineistosta voi olla vaikea löytää varsinaisesti kausaalista suhdetta osoittavaa *kun*-partikkelia. Helpommin kausaalisia *kun*-lauseita löytyy kirjoitetusta kielestä, vaikka temporaalisuus on kirjoitetussakin kielessä paljon yleisempää kuin kausaalisuus. (Mp.) Toisaalta temporaalisia *kun*-lauseita esiintyy länsimurteissa useammin kuin itämurteissa (Ikola ym. 1989: 326).

Herlin (1998) on tarkastellut myös *kun*-lauseiden etu- ja taka-alaa tekstissä: *kun*-lause ilmaisee yleensä taka-alaisen kuvauksen ja päälause etualaisen. Hän määrittelee *kun*-lauseiden tekstuaalista tehtävää ja lausetta laajempien tekstien etu- ja taka-alaa puhujan perspektiivin avulla. *Kun*-lauseet voi ajatella tekstuaalisina viitepisteinä, joiden avulla suhteutetaan tekstin osia toisiinsa. Viitepisteanalyysin avulla myös kerrontaa edistäviä *kun*-lauseita voidaan pitää taka-alaisina. (Mts. 87–95.) Koska myös Shoren (2008: 55–56) mukaan adverbiaalilauseet toimivat taustana ja ilmaisevat asiaintilan, jonka valossa hallitseva lause tulkitaan, pidän *kun*-lauseita, samoin kuin muitakin alisteisia lauseita, taustatietoa antavina.

4.2.1.2. Inkerinsuomen aineiston *kun*-lauseet

Kun-lauseita aineistossa on yhteensä 48 eli 15,4 % kaikista lauseista. Pronominittomia näistä on 41 ja pronomiinillisia 7. Kaikki aineiston *kun*-lauseet toimivat syntaktisesti adverbiaaleina ja suurin osa niistä sijaitsee ennen päälauseita. Noin puolet *kun*-lauseista on temporaalisia ja loput kausaalisia (alalajeineen) ja konditionaalisia, ja nämä kaksi viimeksi mainittua muistuttavat paljon toisiaan, koska ne esittävät usein syyn tai merkitykseltään syytä lähellä olevan perustelun tai selityksen. Erikoista aineistossa on

se, että pronomineja on käytetty vain temporaalisissa *kun*-lauseissa, mutta on vaikea sanoa, onko tieto merkityksellinen, koska yleisesti ottaen pronomineja käytetään aika sattumanvaraisesti, ja näitäkin tapauksia on melko vähän.

Tarkastelen ensin temporaalisia *kun*-lauseita. Temporaalinen *kun*-lausehan esittää, missä ajallisissa puitteissa hallitsevan lauseen ilmaisemaa tilannetta tarkastellaan. Se voi esittää mm. ajallisen kehyksen tai ajallisen ehdon. Lauseiden tilanteet voidaan tulkita yhtä aikaa käynnissä oleviksi tai niin, että toisen lauseen ilmaiseman tilanteen ajankohta sisältyy toisen lauseen ilmaiseman tilanteen aikaan. Tilanteiden välinen samanaikaisuus voi siis täsmentyä joko peräkkäisyydeksi tai päällekkäisyydeksi. Kerronnassa *kun*-lauseen ilmaisema tilanne on tavallisesti aiempi kuin hallitsevan lauseen. (ISK § 1114, 1123; Herlin 1998: 183.)

Inkerinsuomen aineistossa kaikkein tavallisin temporaalisen *kun*-lauseen tyyppi on *sit(ten) kun* -kollokaatiolla alkava adverbiaalilause, ja se sijaitsee lähes aina ennen päälauseetta. Näistä oli esimerkkejä jo seuraussuhdetta ilmaisevien päälauseiden yhteydestä, joten otan tähän vain pari esimerkkiä.

- (80) RV: Suomeks ja. Ketä tiijän et ono suomalaisii (--) ain männöö suomeks tahot ain luajit suomeks. Oma kiel on ain, vot tahot luatia omaa kieltä ja ko olin Viroskii toisen ker ko, no ol sielkii inkeriläisii paljo Viros om paljo, **sit ku sait tietää suomeks ni sit puhuttiikii suomeks vua.** (Kupanitsa, JoYSKL 784A s. 3)
- (81) EM: kons, minä Eestis olin tällai tulen minä kauppahe taikka mihi siel eivät, sallineet sitä venäjän kielel, hyö eivät taho antaa mittää. Hyö ain sanoot "eii ole meil eij ole." **Ja sit kons vähäsen sanot, eestin kiel(el) hot kaks sanna eestin kielel sit kerrasta löytyy kaik mitä sinä tahot.** (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 676 s. 10)

Esimerkissä 80 puhuja kertoo, että hän haluaa puhua suomen kieltä aina kun mahdollista. *Sitten kun* -lauseessa hän täsmentää, milloin niin voi tehdä esimerkiksi Virossa: kun sai tietää tai huomasi, että puhekumppani on suomenkielentaitoinen. Myös esimerkissä 81 on kysymys kielenkäytöstä. Eestissä ei saanut venäjän kielellä palvelua tai tavaroitakaan, mutta sitten kun puhui eestiä, löytyi kaikkea mitä halusi. Herlinin (1998) mukaan *kun*-lauseen tulkinta temporaaliseksi on yksiselitteistä varsinkin silloin, kun mukana on aikaa ilmaiseva adverbi kuten *silloin* tai *sitten*. Kollokaatio *sitten kun* täsmentää temporaalisen suhteen peräkkäisyydeksi (Mts. 168–169). *Sitten kun* -kiteymä ilmaisee tilanteen myöhemmyyttä suhteessa toiseen (ISK § 1128). *Sitten kun* -lauseen esittämä tilanne ei pääty ennen päälauseen esittämän tilanteen alkamista vaan jää vallitsemaan yhtäaikaisesti päälauseen esittämän tilanteen kanssa siten, että *sitten kun* -lause esittää tilanteen, joka mahdollistaa päälauseen

esittämän tilanteen alkamisen. (Herlin 1998: 199). ISK:n mukaan (§ 1122) aikasuhteen merkitsin *sitten* voi sijaita jommassa kummassa lauseessa tai molemmissa. Inkerinsuomen aineistossa se tavallisesti sijaitsee molemmissa.

Herlin (1998: 168) mainitsee, että useimmat temporaaliset adverbit voivat esiintyä *kun*-konjunktion yhteydessä. Kovin tavallisia ne eivät kuitenkaan inkerinsuomen aineiston *kun*-lauseiden yhteydessä ole. Adverbin *sitten* lisäksi aineistossa on käytetty vain muutamia kertoja muita temporaalisia adverbeja tai adverbiaaleja (esimerkit 82 ja 83). Paljon tavallisempia ovat lauseet, joista temporaalisuuden voi päätellä ilman aikaa ilmaisevia sanoja (esimerkit 84–86).

- (82) SK: Siellä tehtiä työtä. Siellä asuimme. Nii, lapset, paljon on nähty. Paljom piti tehtä työtä. No kun olimma nuorempia ni se ei ollut nii raskas. **Nyt kun olet vanha ni, nyt jo, kaikki juohtuu mielee ja.** (Kupanitsa, JoYSKL 782 s. 4)
- (83) JH: Minkälaista Teijä oma elo oli sillon pahoina vuosina, ku ko ihmisiä vietii? Oliko,? AnS: No ajatelkaa millast ol. (Kyl)lä ennenkii ol se se ei, ei se olt kiva elämä. Kyllä. **Ko aamusilla heräsit** ja sanottii ”oi sielt talost isäntä vietii”. Vot miun tyttöin miehelt, hänel ol seitsemän, kuukautta ku isä, isä otettii. Leninkratiss elliiit. (Kupanitsa, JoYSKL 788 s. 3)
- (84) AA: Ko me souhoosis olime sit meie souhoos maksas rahan, no päiväpalkam maksas. **A ko sä ollit sitäviisi ku sä et, et olt souhoosis sit käit kuopil** keeki ei maksa mittä kopeekkaaki. Yhtä kopeekkaa ei maksant ja, oamusta ilta, pit niitä kuoppi kaivaa. (Pärnu, JoYSKL 451 s. 6)
- (85) HM: ...oi millane lavea joke oli kiir vool oli ne se, virta oli niin kiire et se iham pyörrytti **ku päält katsot.** Ja sieltä nyt meim männä ylitse. (Pärnu, JoYSKL 728 s. 5)
- (86) AT: äitin, isän, äitin siso ja ol viety tuonne Lissilää, sinne, Tosnaa päin ni, sit ja kymmenel lasta ol ja, oi ku se ja, **ko mänit sinne vieraihen ni sit sil enol ja ol sil ol kaikki ain,** sil olliit ain säkit, tuomesii ja kaik, suur aitta ol sit aitaas olit sit ain, ”(--)
lapset, mitä työ tiält tahotte, ottaka itse mitä tahotte” siel ol kaikellaisii tuomisii meil. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 678 s. 18)

Esimerkissä 82 puhuja kertoo, miten kovaa hänen elämänsä oli nuorempana ollut. *Nyt kun* -lauseessa *nyt* sijoittaa tilanteen puhehetkeen, joka on kuitenkin ymmärrettävä laajasti välittömän puhetilanteen ylittäväksi. *Nyt* toimii esimerkissä myös kontrastoivassa tehtävässä: ennen – nyt. Esimerkissä on käytetty nollapersoonaa *pitää*-verbin yhteydessä. Esimerkissä 83 ajan adverbiaali *aamusilla* tekee lauseesta selvästi temporaalisen. Puhuja kertoo pahoista vuosista emfaattiseen sävyyn, koska *kun*-lause antaa hieman liioitellen ymmärtää, että joka aamu vietiin jostain talosta joku. Toisaalta ilmaus samalla korostaa tapahtuman toistuvuutta. Esimerkit 84–86 tulkitsen temporaalisiksi, koska ne vastaavat kysymykseen ’milloin’. Esimerkki 84 on samalla

myös kontrastiivinen, koska edellä on kerrottu, että sovhoosissa ollessa sai palkkaa, mutta kun joutui kaivamaan kuoppia, palkkaa ei maksettu. Nollapersoonaa on jälleen käytetty *pitää*-verbin kanssa. Esimerkki 85 puolestaan on yksi harvinaisista temporaalisista jälkilauseena olevista *kun*-lauseista. Esimerkin 86 *kun*-lauseessa kerrotaan, milloin enolla oli lapsille aina paljon tuomisia.

Temporaalisia *kun*-lauseita on käytetty aineistossa myös parenteeseina. Parenteesi on lisäys, joka sijoittuu sivuhuomautukseksi keskelle katkaisemaansa syntaktista rakennetta. Parenteesit katkaisevat väliaikaisesti meneillään olevan rakenteen tai toimintakuvion etenemisen. Rakennetta, jonka parenteesi katkaisee, sanotaan sen kehysrakenteeksi. Parenteesi voi kommentoida kehysrakennetta, tarkentaa, korjata tai laajentaa jotain edellä mainittua ilmausta tai suuntautua eteenpäin, jolloin se taustoittaa ja ennakoii mitä on tulossa. (ISK § 1071.) *Kun*-lause esittää seuraavissa esimerkeissä ajallisen kehyksen tai ehdon ja tarkentaa, milloin jotakin tapahtuu tai milloin on jonkinlainen tilanne. Tutkimusaineistossa nämä liittyvät useimmiten *tulla* ja *mennä* -verbeihin.

- (87) MK: Entäs, no tämmöset tilanteet on aina semmosii missä puhutte venäjää. Entäs sitte, mis om pelkästää suomea? Minkälaisissa tilanteissa käytätte ainoastaan suomea?
HN: No jos satut niinku tuttavvan oman inkeriläisen kans se puhu, sen kanssa puhut inkerin kieltä.
EL: [tytär Elviira Laitinen jatkaa] Täällä kylässä mummot **ko, mänet tätä tietä myöten** nin kattoo, mummot hyö eivät käy venäjääks miun kans puhumaa (hyö) hyö inkerin kieltä kaik. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 683 s. 12)
- (88) EH: Nii itse pittää mejjän kirkko hoitaa.
EiL. Ja ja panna **ko tulet jumala**, panna sinne, kolehtirahaa. Kaikin vähän tuhat ruplaa ja viis tuhatta pitäs panna. (Kupanitsa, JoYSKL 749 s. 11)
- (89) SK: Nyt saan eläkettä, kaks sattaa seitsemänkymment seitsemän tuhatta. Oh hoh se on suur raha, nii, a sill ei saa, **kum maksat sen kerrokse**, että ra-, ja, sit, valosta ja siint kaasasta ja veestä ja kaikki, kaikki pittää eriksee. (Kupanitsa, JoYSKL 782 s. 5)

Esimerkissä 87 puhuja tarkentaa *kun*-lauseella, milloin tapahtuu niin, että mummot vain katsovat häntä, mutta eivät ala puhua hänen kanssaan venäjää, koska ovat inkerinsuomalaisia. Esimerkissä 88 on taas käytetty nollapersoonaa, kun kerrotaan, että kirkko pitää hoitaa itse ja kolehtirahaakin pitää panna tietyt summat. Nollapersoonien välissä *kun*-lause tarkentaa, milloin kolehtirahaa annetaan: kun tullaan jumalanpalvelukseen. Todennäköisesti puhuja kritisoi sitä, että kirkon hoitamisen lisäksi pitää vielä maksaa kolehtiakin. Esimerkissä 89 puhuja kertoo eläkkeestään ja toteaa, että se on suuri raha, mikä kuitenkin paljastuu ironiaksi, kun puhuja sitten

selventää sanottua. Yksikön 2. persoonassa oleva *kun*-lause, jonka merkitys on lähinnä 'sen jälkeen kun on maksanut asumiskulut' on sijoittunut nollapersoonassa olevan *sillä ei saa (mitään)* lausuman sisälle. Sen jälkeen on vielä toistettu asiaa luettelemalla erilaisia asumiseen liittyviä kulukohteita, ja lopuksi on vielä nivottu ne yhteen nollapersoonaisella *pitää*-verbin sisältävällä lauseella.

Kun-lauseista noin puolet on kausaalisia, kausaalisuuden alatyypeiksi laskettavia tai konditionaalisia lauseita. Kuten jo aiemmin mainitsin, nämä merkitykset ovat usein päällekkäisiä. Ison suomen kieliopin mukaan kausaalista *kun*-lausetta käytetään silloin, kun kahden lauseen välillä vallitsee syyn ja seurauksen suhde. Toinen asiointila esitetään toiselle syynä tai perusteena. Kausaalinen implikaatio on tyypillisesti kyseessä silloin, kun *kun* kytkee peräkkäisiä tilanteita esittäviä lauseita, mutta varsinkin päällekkäisiä tilanteita kytkevän *kun*-lauseen merkitys on keskeisesti kausaalinen. Kieltomuotoisuus on selvästi *kun*-lauseen kausaalisuutta esiinnostava tekijä. Jotta kieltomuotoinen *kun*-lause voisi saada temporaalisen tulkinnan, siihen on liitettävä adverbini *silloin*. Kausaalisen tulkinnan saavat yleensä myös ilmaukset, joissa *kun*-sanan edellä on lauseke. (ISK § 1128, 1130; Herlin 1998: 99, 114, 119–121.) *Kun*-lause voidaan tulkita myös konditionaaliseksi varsinkin silloin, kun lause on geneerinen tai ei muuten esitä yksittäistä tapahtumaa, koska ehto edeltää seurausta ajallisesti. *Kun*-lauseiden merkityksen samankaltaisuus konditionaaliin *jos*-lauseisiin ilmenee myös siinä, että ne voidaan rinnastaa keskenään, jolloin merkitysero on vähäinen. Myös temporaalisuus kuuluu ehtosuhteeseen olennaisesti, sillä ehto edeltää ajallisesti seurausta. (ISK § 1137.)

Aineistossa on paljon etuasemaisia *kun*-lauseita, joissa temporaalinen, kausaalinen ja konditionaalinen merkitys ovat päällekkäisiä ja joista on vaikea erottaa puhtaasti vain yhtä merkitystä. Pelkästään kausaaliseksi tulkittavia esimerkkejä on vaikea löytää. Seuraavista esimerkit 90–92 voi tulkita temporaaliseksi, kausaaliseksi tai konditionaaliseksi, esimerkki 93 ei voi saada ainakaan temporaalista tulkintaa.

- (90) MiK: Nii, ja siihem pantii risti ja, mäne! A mihim mänet? Mihin tahot, mihi haluat. Ja sitten ku, tuossa asemalla, olimme toisen kerran tultu tänne, ja seisoiimme veljen kaans ni ei myö voitu omaa äitin kieltä puhua. Meijäm pit puhuu venättä. Jos me, puhuimme äiDin kieltä jos he kuulivat ni silloin ne mänivät siel oli poliisikokki tuos asemaalla. Sit tuliit uuDestaa, poliisille ja, **a toisen kerran ko satut ni sit antovat vuuve vankilaa**. Sit pit vuuveksi lähtiä. (Toksova, JoYSKL 748, s. 8)
- (91) KS: Siel oli sellaine asia siel me saimme sis päivän, kei-, no tähentäp, päivällisen aikana me saimme sieltä sis, yhen, keittoa **ku siellä neljä, ryyniä sis, löysit sis se oli**

kovasti, sakia. Ku neljä ryyniä oli siel. Se oli vain sellaista harmaata vetelä. (Pärnu, JoYSKL 713 s. 30)

- (92) EH: I sit ko mie menin naimisii, nii meil annettii viel kesälkii norma. **Siel ko kirutukses olet, ni pittää män(nä) viel kesälki sa- sahhaamaa.** Sit kolhoosa kuitesti alko. Sit mie oliv vuuven kolhoosas. (Kupanitsa, JoYSKL 766 s. 3)
- (93) KK: No, ei, ei se elake suuri ollut, no nyt sitä aina vähä kerrallaa lisättiin nyt se, kolme sattaa markkaa, niin ku, Suome rahas mie suan. Ni, tuota, aha, **ko et ole sitä herkkuja ole oppinut syömää ni, kyllä se siihe leipää riittää.** Vuatteita ei tarvitse, niitä on. Niist pittää tehdä viel lekko [’nuotio’] tuon (– –).(Toksova, JoYSKL 752 s. 3)

Esimerkissä 90 puhuja kertoo, että jos sota-aikana puhui suomea, joutui poliisin kanssa tekemisiin. Jos suomen puhuminen toistui, joutui vankilaan. Esimerkin voisi tulkita temporaaliseksi, koska se alkaa sanoilla *toisen kerran* (milloin) tai kausaaliseksi (syy: kuultiin puhuvan suomen kieltä toisen kerran – seuraus: vuosi vankeutta) tai konditionaaliseksi (ehto: jos puhut toisen kerran, joudut vankilaan). Seuraus toistetaan vielä *pittää*-verbin sisältävässä nollapersoonalauseessa. Myös esimerkin 91 ironisen lauseen kohdalla voi ajatella samalla tavoin, että milloin (temporaalinen), miksi (kausaalinen) tai millä ehdolla (konditionaalinen) keitto oli sakea. Asian tehostamiseksi *kun*-lauseessa esitetty asia toistetaan vielä uudestaan, mutta ei käytetä enää 2. persoonaa. Esimerkissä 92 voi katsoa olevan päällekkäiset tilanteet: kun on kirjoilla tietyssä paikassa, se tarkoittaa, että pitää sahata puita myös kesällä. Päällekkäiset tilanteet mainittiin edellä merkitykseltään keskeisesti kausaaliseksi, mutta mielestäni *kun*-lause voi tässä saada myös temporaalisen tai konditionaalisen tulkinnan. Raja on hämärä. Esimerkissä ilmaistaan seuraus nollapersoonassa ja verbinä on odotuksenmukaisesti *pittää*. Esimerkissä 93 on kieltomuotoinen *kun*-lause, joka myös mainittiin merkitykseltään tyypillisesti kausaaliseksi. Konditionaaliseksikin sen ehkä voisi tulkita, mutta ainakaan temporaalinen tulkinta ei tähän oikein sovi. Nollapersoonaa on tässäkin yhteydessä käytetty *pittää*-verbin kanssa.

Kausaaliseen merkitykseen liittyy läheisesti perusteleva merkitys. Inkerinsuomen aineistossa on perustelevassa merkityksessä käytetty jälkiasemassa olevia *kun*-lauseita. Herlin (1998) toteaa, että puheessa *kun*, jonka yhteydessä ei ole muita partikkeleita, näyttää osoittavan yleisimmin juuri perustelevan suhteen. Kun kausaalisuhteessa yhdestä tilanteesta seuraa toinen, niin perustelusuhteessa kahden tilanteen välillä on valinnan tekevä ihminen. Perusteleva *kun*-lause, joka ei esitä suoranaista syytä päälauseen esittämälle tilanteelle, voi osoittaa oikeutuksen joko päälauseen esittämiseksi tai sen esittämälle toiminnalle. Perusteleva ja kausaalinen

suhde ovat toisiinsa kytkeytyviä kategorioita ja perustelevaa suhdetta voi jopa pitää kausaalisuhteen alatyypinä. (Herlin 1998: 132, 137, 169.) Esimerkit 94–96 esittävät perustelun.

- (94) LP: A nyt sai se, talo rakennettut ja nyt on, nyt om millom mitä, kuka tulloo vieraita sis mennä ain kohtaama siel ja, on hauska tavata **ku, suat puhuu oma kieltä ja kuulet, kuulet, kuulen, kuunnella ja,** (Pärnu, JoYSKL 719 s. 8)
- (95) SRK: Minkälaista siellä oli?
VS: Kyl, kymmenem päivää asuimme siel. Hyvin siel on kylläki assuu. No pojat eivät taho. Koton om paremp. Siel mein tuttava sano ”ko tahotta, no se männöö aikaa. No mie teitä kutsun tänne, asumaa”. Ei huoli, koton om paremp. No raskas ono, **ko et tietää kiele et tiä, puhuu et sua,** raskas se kylläki ono. (Kupanitsa, JoYSKL 769 s. 9–10)
- (96) EA: Sit mie olin sellases konnees työs jot mikä höyläs, mie lasil lauvan sinne, se kone höyläs ja sikält toisest piäst mäni ja otim Bois taas (– –), sellai nuoruven aikain, no ei sit eetta, voihe ennää kaikkii muista (**ko) oot jo vanhan.** (Toksova, JoYSKL 754 s. 3)

Esimerkissä 94 puhutaan jälleen inkerinsuomalaisille kohtaamispaikaksi rakennetusta talosta, ja *kun*-lauseessa perustellaan, miksi siellä on hauska tavata muita ihmisiä. Päälauseessa on käytetty nollapersoonaa *on hauska tavata* -rakenteessa. Ikola ja kumppanit (mts. 259) pitävät tällaisia rakenteita nesessiivisinä. Ne poikkeavat tavallisista nesessiivirakenteista siinä, että finiittiverbiin (tavallisesti *olla*-verbiin) liittyy nomini tai adverbi. Esimerkissä 95 puhuja kertoo, miten hän oli poikineen viettänyt kymmenen päivää Suomessa tuttavun luona. Pojat eivät kuitenkaan viihtyneet siellä, koska kotona on heidän mielestään parempi olla. Puhuja perustelee tätä sillä, että on raskasta, kun ei osaa kieltä eikä voi puhua. Tässäkin on käytetty nollapersoonaa ennen perustelua. Esimerkissä 96 puhuja esittelee nuoruuden aikaista työtään sahalla ja toteaa nollapersoonaa käyttäen, ettei kaikkea voi enää muistaa, ja 2. persoonassa oleva *kun*-lause sen jäljessä perustelee, miksi ei voi. Hyvin samantyyppinen, mutta temporaalinen lause oli esimerkissä 82, mutta koska tästä puuttuu adverbi *nyt*, se on selvemmin kausaalinen tai perusteleva.

Kun-lausetta voi käyttää myös selittämiseen. Myös selittämiseen käytetyt *kun*-lauseet ovat aineistossa jälkiasemaisia. Herlinin (1998:142) mukaan ero perustelun ja selityksen välillä on häilyvä, mutta jonkinlaisena erottimena voi pitää ymmärtämisen osuutta. Selittäessään puhuja yrittää saada kuulijan ymmärtämään jotain sanomaansa. Eron voi katsoa olevan näkökulmassa. Peruste on tilanteen motivaatio tilanteen osallistujan näkökulmasta, kun taas selityksen puhuja esittää selvemmin omasta näkökulmastaan. Perustelusuhde yhdistää kahta tilannetta toisiinsa kiinteämmin:

kummassakin tilanteessa on yleensä ainakin yksi sama osallistuja. Selityksen antava puhuja puolestaan ei välttämättä osallistu siihen tilanteeseen, jota tai jonka esittämistä hän selittää. (Mp.) Seuraavassa kolme esimerkkiä selittävistä *kun*-lauseista:

- (97) SS: [kertoo jalkaleikkauksestaan] Tekivät kyllä minu sem piston jot minä en, näe, minä katsoin, kaikki minä näin, kun tehtiin ja. Nyt hiä ko (--) vesi kokantu, paljon siihej jalkaa, **koko päivän ko kävelet**, jalat ovat sin, alhaal jo se vesi (kopittuu). (Kupanitsa, JoYSKL 787 s. 10–11)
- (98) EA: Kenki pit säästää. A jalkoi ei huoliint säästää [nauraa]. Jalkoi ei huoliint säästää [– –]. Torilt, torilt jos ostit, miul ja sattuit ja nii et sellaset tuhveliit. Ja mie ko pani ves satteela jalkahen ni se mäniki rullal se pohja kaik [nauraa]. Mie jäinkii paljai jaloi(n). [– –] Nyt sellasta hitrautta tekkiit, **sielt toriilt ko otit sellaset kenkät**, paperpohjat, paksuust paperiist pantu pohjat. Ja kun ne ves sae män ni se otti se pohja männee rullal kaik. Pohja vot paper kastuu. [nauraa] Tällasta. Meil Venäjäl sitä aina sitä, sellasta no mite sannoo niinko on sellasta no petosta sellasta ja, jot mite no saivat va toiseelt rahat, vieteltyy pois. (Toksova, JoYSKL 754 s. 14)
- (99) HN: Kyl minä eesti, Eestiissä kun tuli, täällä vuoDen elettyä ni kyl mää eestin kielenkii tunnen niinku tieDän paljon niitä. Ja siihen tottu, tottukii **kun Eestissä olit, sen ajan ni**. Eestiläisen, siin talossa ja. Eestin kieleeks, kun tultiin tänne ne se aina meni niinku eestin kieleellä. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 683 s. 9)

Esimerkissä 97 puhuja selittää *kun*-lauseessa, miksi jalka turpoaa. Tässä ei voi ajatella puhuttavan kenestäkään muusta kuin itse puhujasta. Esimerkissä 98 selitetään kenkien hajoamista: puhuja erehtyi ostamaan kengät torilta ja tunsi tulleensa huijatuksi, koska kengät olivat niin huonot, että hajosivat sateessa. Esimerkin alussa on käytetty nollapersoonaa *pitää* ja *huolia* -verbien kanssa. Esimerkissä 99 puhuja kertoo, miten hän oli vuoden Eestissä ja osaa siksi eestin kieltä. Hän selittää vielä sen johtuvan siitä, että kieleen tottui, kun oli Eestissä sen ajan. *Kun*-lauseen edellä olevassa päälauseessa on käytetty nollapersoonaa *tottua*-verbin yhteydessä.

4.2.2. Konjunktioittomat sivulauseet

Yksi omanlainen lausetyyppinsä aineistossa ovat erikoiset konjunktioittomat sivulauseet, jotka voi rinnastaa *kun*-lauseisiin ja jotkut myös *jos*-lauseisiin, koska ne toimivat samoissa tehtävissä kuin edellä mainitut lauseet. Tapauksia on vain 7 (2,2 % aineiston kaikista lauseista), ja ne kaikki ovat pronominittomia. Ikolan ja kumppaneiden (1989: 40) mukaan Lauseopin arkiston murreaineistossa ei esiinny yhtään konjunktioitonta alistusta, mutta esimerkiksi Forsbergin (1998)

potentiaalitutkimuksen murreaineistossa on 23 konjunktiotonta alisteista lausetta, jotka kaikki ovat Kainuun keski- ja itäosista. Saman tutkimuksen kansanrunoaineistossa konjunktiottomia alistuksia on n. 7 % sivulauseista. (Mts. 310, 344.)

Hakulisen (1979: 74–76) mukaan suomalais-ugrilaisissa kielissä ei olisi niiden aiemmissa kehitysvaiheissa ollutkaan konjunktiota. Hän toteaa, että konjunktiot ovat suhteellisen nuorta alkuperää, eikä olemassa ole yhtään suomalais-ugrilaiseen kantakieleen palautuvaa konjunktiota. Kaikki suomen konjunktiot ovat joko kehittyneet aikaisemmasta adverbista tai ne on lainattu vieraasta kielestä. (Mp.) Herlin (1997) mainitsee useita tutkijoita, jotka pitävät konjunktioiden puuttumista mainitusta kantakielestä kiistämättömänä tosiasiana. Konjunktioiden on mm. katsottu olevan tyypillisiä sivistyskielille ja kirjakielelle. Oletusta on tuettu myös esimerkiksi sillä, että suomalais-ugrilaisia kieliä yhdistävät syntaktiset keinot, joiden on katsottu olevan konjunktiota ja sivulauseita korvaavia. Yhtenä argumenttina on käytetty suomalais-ugrilaisien kielten konjunktioiden vähäisyyttä, myöhäsyntyisyyttä ja lainaperäisyyttä. (Mts. 99–100.)

Herlinin mielestä perustelut ovat kuitenkin riittämättömiä. Siitä, että konjunktiot kuuluvat kieliopillistumispolkujen häntäpäähän, ei voi päätellä, että niitä ei olisi aiemmin ollenkaan ollut. Konjunktioiden elämänsykli voi olla niin nopea, että edeltävillä kielimuodoilla on voinut olla eri aikoina useita sellaisia konjunktiota, jotka ovat kadonneet jälkiä jättämättä. Toisaalta muiden kielten vaikutus suomen konjunktioiden kieliopillistumiseen on ymmärrettävä niin, että ne ovat vaikuttaneet siihen, millainen suomen konjunktiojärjestelmä on, eivätkä siihen, että suomessa ylipäätään on konjunktiota. Lisäksi on muistettava, että muiden rinnastus- ja alistuskeinojen kuin konjunktioiden olemassaolo ei tee mahdottomaksi myös konjunktioiden olemassaoloa. (Mts. 100–102.)

Inkerinsuomen aineiston kaikki konjunktiottomat sivulauseet ovat yhdyslauseen alkuosana olevia lauseita, joiden jälkiosa ei ainakaan tässä aineistossa ole milloinkaan 2. persoonassa. Jälkimmäisen lauseen edellä voi joskus olla esimerkiksi *niin* tai *sitten*, mutta yleensä ei ole, kuten ei alkuosassakaan ole konjunktiota. Konjunktiottomat sivulauseet ovat lyhyitä: niissä on joko pelkkä verbi tai verbi ja adverbiaali. Merkitykseltään ne ovat temporaalisia ja kausaalis-konditionaalisia. Seuraavassa on temporaalisia esimerkkejä, jotka vastaavat *kun – niin* -rakennetta:

- (100) JH: No teil on nyt täs hieno talo missä, missä voitte tavata tuttuja ja,
 AS: Joo, tämä on meil hyvä tämä on tälläne, **tähän tulet sis naku rauhoitta tämä kaikki Jumalansana** sis on tässä ja sis unehutat kaik ne pois, murhet tälläset. (Pärnu, JoYSKL 732A s. 6)
- (101) MK: seitsemänkymment seisemä henkiä meitä Miikkulaisiin kylästä laittoit. Ja tiit sie, uuten vuoten, kaksikymment yheksä henkeä ol meidän kyllöisii niim paljon kuol sillo syksyl. Se ol ihan kauhia. **Työst tulit**, yhtä kum pessiit, toine jo, on siel, henGel lähtöö tekköö ja siel, kolmais ja yhtem päin kuol neljä henkeä. (Toksova, JoYSKL 751 s. 6)
- (102) OK: Tapaaks siellä muita suomalaisia vielä siellä.
 VS: Pikku-, vähä ono. Keral, no mie ko näin näitä mummoloi jo mont kertaa ku käin ni yht mummot jotk käyvytkii ain kirjos. No on siel sit keral suomalaisiiki. No enemmän on venäläisiä. Suomalaisii mummoloi jo, ko, vähän jiiäp. **Katsot jo sitä mummoo eij ole** ko kysyt ni sanoo jot ”jo kuol se mummo ja”. (Kupanitsa, JoYSKL 769 s. 11)

Esimerkissä 100 puhuja kertoo inkerinsuomalaisille rakennetusta omasta kokoontumispaikasta, jota käytetään myös kirkkona. Hän toteaa, että kun sinne menee, jumalansana aina rauhoittaa. Tässä on samalla kyseessä vastaus haastattelijan esittämään kysymykseen. Haastattelijä käyttää jälleen *te*-pronominia (*teil*) ja monikon 2. persoonassa olevaa verbiä (*voitte*), jolloin kuulijan on valittava, onko kyse teitittelystä vai viittauksesta johonkin *te*-ryhmään. Puhuja osoittaa ensin samanmielisyyttä haastattelijan kanssa ja toteaa, että talo on hyvä ja sen jälkeen 2. persoonaa käyttäen kertoo syyn tai selvennyksen hyvyyteen. Hän aloittaa temporaalisella konjunktioittomalla sivulauseella ja jatkaa väitelauseilla. Esimerkissä 101 puhuja kertoo, miten heidän kylästäan lähetettiin ihmisiä Aasiaan, jossa oli niin kuuma, lähes 40 °C, että ihmiset sairastuivat vatsatautiin ja kuolivat. Tässä on samantapainen liioitteleva ja toistuvuutta kuvaava lause kuin edellä esimerkissä 83. Esimerkissä 102 puhuja toteaa, että suomalaisia mummoja ei enää paljon ole elossa. Lihavoidulla lauseella hän tarkoittaa, että ’kun katsot [etsit], niin sitä mummoa ei enää ole [koska mummo on kuollut]’.

Esimerkkeihin 103–105 voisi hyvin kuvitella myös *jos*-sanana, joten nimitän niitä kausaalis-konditionaaliksi, vaikka temporaalisenkin merkityksen esimerkeille voi antaa. Kaikki edustavat jälleen *kun – niin/sitten* -rakenteita.

- (103) MS: No nyt on, poika tuolla, kitkemässä.
 MA: No, pittää se ainaki torruu **torut ni sit männöö(t). Olet hilja sit eivät mäne.** (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 671 s. 4)
- (104) SRK: Joo kylmäkaappi.
 JM: Kylmäkaappi on, se on Suomest tuotu sinne. **Panet sinne, se on koko uuni.** (Kupanitsa, JoYSKL 775 s. 3)

- (105) IS: Valkeeta hiekkaa veivät?
 AT: Valkeja hiekka nii. Sellai(sta) hienoo hiekkaa. **Panit vette hiä tult ku maitoo.**
 (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 678 s. 5)

Esimerkissä 103 puhuja on kertonut, miten venäläiset ovat laiskoja ja samoin nykyinen nuoriso. Oma poikakin tietää kyllä paljon asioita, mutta ei halua tehdä mitään. Nyt poika on kuitenkin kitkemässä, kun on ensin toruttu. *Pitää*-verbin kanssa on käytetty nollapersoonaa, mutta syy–seuraussuhteessa yksikön 2. persoonaa. Esimerkissä 104 kerrotaan, että lihaa ei tarvitse enää suolata säilytystä varten, koska suomalaiset tuttavat antoivat (käytetyn) pakastimen. Tämä oli iso asia haastatellulle pariskunnalle. Lihavoidussa lauseessa puhuja kehuu laitetta. Esimerkissä 105 on kerrottu, että puhujan lapsuudenperheessä toimeentulo saatiin maatilalta ja siitä, että veljet kuljettivat hevostärryillä valkeaa hiekkaa Leningradiin myytäväksi. Lihavoitu lause kuvailee, millaista hiekka oli.

4.2.3. *Jos*-lauseet

Jos-lauseita aineistossa on 18 (6,7 %), joista 15 on pronominittomia ja 3 pronominillisia. Muutamaa tapausta lukuun ottamatta ne sijaitsevat hallitsevan lauseen edellä ja ovat tyyppiä *jos – ni(in)/sit(ten)/siis* tai sellaisia, joihin voi kuvitella jonkin em. partikkeleista. Tästä oli jo puhetta päälauseiden yhteydessä. Ison suomen kieliopin mukaan tyypillinen *jos*-lause esittää ehdon, jonka vallitessa hallitsevan lauseen asiointi toteutuu tai on mahdollinen. Asioiden välillä on syyn ja seurauksen suhde, jota kutsutaan konditionaaliseksi suhteeksi, joka puolestaan rakentuu temporaaliselle suhteelle: ajallisesti ehto edeltää seurausta. (ISK § 1134–1136.) Aineiston *jos*-lauseet muistuttavatkin hyvin paljon edellä luvussa 4.3.1.2 esiteltyjä kausaalikonditionaalisia *kun*-lauseita. Tässä kohtaa voisi mainita, että virossa *kui*-lause ei Jokelan (2004: 57) mukaan näytä suomen ehtolauseiden tavoin olevan nollasubjektin ominaiskonteksti, vaan geneerinen subjekti ilmaistaan esimerkiksi yksikön 2. persoonan muodoilla. Tämä voi olla yksi syy siihen, että aineiston *jos*-lauseissa ja niitä muistuttavissa konditionaalisisissa *kun*-lauseissa on käytetty yleistävää yksikön 2. persoonaa. Toki näissä lauseissa on käytetty nollapersoonaa, kuten vaikkapa esimerkki 106 osoittaa, mutta syytä ja ehtoa ilmaisevissa lauseissa 2. persoona on myös erittäin tavallinen.

Aineiston tavallisimmassa eli *jos – niin/sitten* -yhdysrakenteessa *jos*-lause ilmaisee siis ehtoa ja *niin/sitten*-lause seurausta. Ehto- ja seurauslauseiden predikaatin moduksena on käytetty aineistossa vain indikaatiivia, jolloin ehto ja seuraus esitetään mahdollisesti toteutuvina asiointiloina. Isossa suomen kieliopissa todetaan, että ehtorakenteet eroavat muista yhdyslauseista siinä, että kumpikaan lauseista ei ilmaise, että tapahtuma on toteutunut tai toteutuu. Lausuma osoittaa pelkästään sen, miten yhdessä lauseessa ilmaistun proposition todenmukaisuus on riippuvainen toisen todenmukaisuudesta. Ehtolauseita käytetään puhuttaessa toisistaan riippuvista tai tavalla tai toisella yhteenkuuluvista asioista. (ISK § 1595.) Ehtoa ilmaisevan konjunktion ansiosta ehtolauseet ovat aikasidoksettomia ja ei-fakultatiivisia. Nämä konjunktiot ovat sellaisten syntaktisten kehysten joukossa, jotka antavat propositiolle sellaista spatiotemporaalista väljyyttä, että se on merkitykseltään yleispätevä. (Vilkuna 1992: 147.)

Esittelen tässä yhteydessä vain kolme aineistossa olevaa etuasemaista *jos*-lausetta, koska niillä kaikilla on sama funktio, ja esimerkkejä *jos*-lauseista löytyy tämän tutkielman muistakin osista.

- (106) SS: No mitä, mitä, meillä sanotaa laptu. Lyötii, lyötiin nii ja sit juostii jo vas-, se lyötiin ja toine siel puolel ja, ne ottivat vastaa, ne ja tämä kuka löi se juoksi sinne puolen. Sit jos ehti takasin. (Sit tuas) a **jos et ehtinyt sit se, sai, sillä pallolla sit lyötiin** ja sit, se jäi sinne puolel sit jällee takasin ei tullut ja. (Kupanitsa, JoYSKL 787 s. 12–13)
- (107) SS: ...ni huonos vaunuissa toisen kerrav viskattiin se, säkki menemää maahan sit itse hypättiin siitä vaunusta kuj juna jo, juna meni ja me hypättiin ja, ja minun se jalk oli kipjä jo, toisen kerran minä jo pelkäsin, no, piti hypätä. jos **jos sinä jo säkin viskasit no sit piti mennä** jos säkki o siel, olisi jäänyt. (Kupanitsa, JoYSKL 787 s. 14)
- (108) KK: Meitä hyö suvatsiit, suomalaisii. Ja, **jos vaa mänit ja pyysit mitä ni hyö toivat kaikkii heil oli.** (Toksova, JoYSKL 752 s. 18)

Kaikissa edellä olevissa *jos*-lauseissa esitetään syy ja niitä seuraavissa *sitten*- ja *niin*-alkuisissa lauseissa seuraus. Esimerkissä 106 puhutaan pallopelistä ja sen säännöistä. Lihavoidun lauseen edellä on ensin *kuka*-pronominia ja nollapersoonaa käyttäen kerrottu, että jos pallon lyötyään ehti juosta toiselle puolelle ja sieltä takaisin, sai lyödä palloa uudestaan. Kielteinen vaihtoehto, jos ei ehtinyt juosta, kerrotaankin käyttäen yleistävää yksikön 2. persoonaa, jonka jälkeen siirrytään taas 3. persoonaan. Esimerkissä 107 puhuja kertoo, miten hänen oli hypättävä junan vaunusta kipeästä jalastaan huolimatta, koska säkki oli jo viskattu maahan, ja sinne se olisi jäänyt, jos ei olisi hypännyt. Adverbi *jo* ilmaisee aiemmin alkanutta tilannetta, joka vaikuttaa sitä

seuraavaan tapahtumaan. Sillä ilmaistaan, että jos ehtolauseen puheena oleva tilanne on tapahtunut, siihen pitää reagoida. Esimerkissä 108 on käytetty fokusoivaa partikkelia *vain*, joka vahvistaa ehtosuhteen tulkintaa. *Jos*-lauseen aloittama yhdyslause tarkoittaa, mitä edellä sanottu toteamus mm. merkitsi.

Jälkiasemassa olevia *jos*-lauseita aineistossa on vain muutamia. Tässä kolme esimerkkiä:

- (109) SS: – – kesä ol viel, ei työs ei käyty sit korjattii mansikoita ja. (– –) talviaika on koulussa, kesäaika sit on kolhoosissa **jos oot kitkemässä niitä**. (– –) niit on, meil ol paljon tehty, porkkanoita, punajuurta ol tehtyn ja, kaalii oli suuret pellot oli kaalia. (Kupanitsa, JoYSKL 787 s. 7)
- (110) KK: Ja he etsivät ja sitten.
AA: Ja he etsivät ja välli, no kysyttii, jot, ”kust se morsie on?” no kust kyläst ja, tahotti tietä ka sitä viel, ja kuhu tä lähe-, mänep ja. No muituki ku sä raha annoit **jos siul piäp tietä ka**. (Pärnu, JoYSKL 752 s. 26)
- (111) IS: Oottako kuullu et joku ois joutunus siitä vankilaa, et puhu suomii, huasto suomii? Ei suomen kielestä ole mut jos se, sitä passisysteemii **jos se, et piä kunnossa ja sinä sitä**., Oij oi mite sanotaan en muistakaa! (Toksova, JoYSKL 751 s. 8)

Esimerkissä 109 puhuja kertoo, miten hänen nuorena ollessaan talvella oltiin koulussa ja kesällä yleensä kolhoosissa, jos oli kasvimaiden kitkemistä. *Jos*-lause esittää tässä syyn siihen, miksi oltiin kolhoosissa eikä esimerkiksi jossain muualla palkkatyössä. Tämä on siis aineistossa poikkeuksellinen *jos – niin* -rakenne, jonka osat ovat vaihtuneet toisin päin. Esimerkissä 110 puhutaan vanhoista häätavoista. Ihmiset antoivat tulevalle morsiamelle rahaa ja se oikeutti kyselemään häneltä erinäisiä tietoja. Lause on hieman sekava, mikä on tietysti puheessa ihan tavallista, mutta tulkitsemisen tarkoituksenaan, että ’pitää antaa rahaa, jos haluaa tietää’. Lauseessa on venäjän mallin mukainen *sinulle pitää* -nesessiivirakenne, jonka pronomini ei olekaan genetiivissä. Esimerkissä 111 vastataan kysymykseen toteamalla ensin, että siitä, mitä kysyttiin, ei joutunut vankilaan, ja jatketaan *mutta jos* -lauseella. *Mutta* implikoi, että jostakin voi kuitenkin joutua vankilaan; ei siis suomen kielen käytöstä vaan siitä, jos ei pidä passiasioitaan kunnossa. Kun *mutta* esiintyy kieltolauseen jäljessä, ilmauksessa ei esitetä, että entiteetti korvataan jäännöksettömästi jollakin toisella, vaan kyseessä on lähinnä konsessiivinen kompensatio. *Mutta*-lause jättää ensimmäisestä vaihtoehdosta jotakin pätemään. Tällaista *mutta*-konjunktion käyttöä voi sanoa kompensoivaksikin käytöksi. (ISK § 1106.)

4.2.4. *Vaikka*-lauseet

Aineistossa on viisi (1,6 %) *vaikka*-lauseita, joista neljä on pronominittomia ja yksi pronominiinillinen. Tapauksia ei siis ole kovin paljon, ja tämä lauseryhmä onkin aineiston pienin. Adverbiaalikonjunktio *vaikka* on keskeinen konsessiivisen suhteen merkitsin. Lauseiden välinen suhde on merkitykseltään konsessiivinen, jos puheena olevien asiaintilojen esitetään pätevän mutta implikoidaan samalla niiden yhteensopimattomuutta kyseisessä kontekstissa. Konsessiivinen ilmaus voi osoittaa myös samantekevyyttä. (ISK § 1139.) Konsessiivirakenteelle *vaikka* p, q on ominaista, että p ja q ovat yhteensopimattomia sen perusteella, mitä asioista yleensä tiedetään. Hallitsevassa lauseessa esitetään odotuksenvastainen asiointi, joka pätee määritteenä olevan *vaikka*-lauseen ilmaisemasta asiointilasta huolimatta. (Kauppinen 2006: 162.)

Vaikka-lauseen tavallisin paikka on yhdyslauseen lopussa eli hallitsevan lauseen asiointi ilmaistaan odotuksenvastaisesti usein vasta jälkikäteen. Etuasemaisena se ennakoii, että jäljessä seuraava hallitseva lause esittää odotuksenvastaisen asiointilan. (ISK: 1113, 1140.) Aineiston *vaikka*-lauseista kolme on etuasemaisia ja kaksi jälkiasemaisia. Mutta olipa kummin päin hyvänsä, *vaikka*-lause on aineistossa hallitsevan lauseen alisteinen osa ja rajaava määrite, joka esittää hallitsevan lauseen ilmaisemalle asiointilalle pätemisen rajat ja ilmaisee odotuksenvastaisuutta. Koska tässä ryhmässä on vain viisi tapausta, esittelen ne kaikki. Neljässä ensimmäisessä esimerkissä on 'tahansa'-merkitys.

- (112) HM: Kaik pelkäsit. Myö oltiin kansav vihollissii. Ja ”teidän ei vo- ole tääl oikeus ellä mäne pois mäne pois, mä en taho, ma ei taho su peräst vankila männä ja ”. Ei hän tult mul todistama mittä. **Vaikka mihim mänit** nii aina kaksykymment neljä tuntia. Mistä oma oikeuksi saant. (Pärnu, JoYSKL 728 s. 8)

Esimerkissä 112 puhuja kertoo, miten inkerinsuomalaisten oli sota-aikana pakko lähteä pois kotiseuduiltaan. Joka paikassa heille annettiin vain 24 tuntia aikaa pakata tavarat ja lähteä. Esimerkissä esitetään, että *vaikka* meni mihin tahansa, aina piti lähteä. Odotuksenmukaista olisi ollut, että edes jossain olisi ollut joku paikka, mihin olisi voinut jäädä tai josta olisi saanut luvan jäädä. Konsessiivista tulkintaa on tukemassa lauseke *mihin*, jonka voi tulkita *mihin tahansa*. Esimerkkiin voisi myös soveltaa ISK:n (§ 1143) tulkintaa, jonka mukaan konsessiivinen ilmaus voi myös esittää, ettei mikään ole riittävä este kyseessä olevan asiointilan toteutumiseksi tai pätemiseksi eli ilmaistaan suoraan tai epäsuorasti, että on samantekevää mitä tapahtuu, kuitenkin asiointi pätee

tai toteutuu. Erona tavallisiin *vaikka*-konsessiiveihin on se, että samantekevyyden ilmauksissa ei esitetä mitään yhtä asiointilan epäodotuksenmukaiseksi tekevää tai sen toteutumista estävää asiointilaa, vaan varaudutaan joko kaikkeen mahdolliseen tai jätetään avoimeksi, mikä mahdollisuus toteutuu. Tyypillinen samantekevyyttä ilmaiseva konsessiivi sisältää indefiniittisen 'mikä hyvänsä' -ilmauksen. (Mp.)

Seuraavat esimerkit ovat vastaavanlaisia:

- (113) JV: työtä tehtiin ja (– –) kalaa ol, se ko on lähtö ni lähtöö kos ei lähe ni ei sitä olekaa siel. **Vaik sie piä sata verkkoo** ni ei siel mittää ole. (Toksova, JoYSKL 760 s. 8)
- (114) AnK: Ko sanoit rapattii ['otettiin väkisin'], a siin jo toine kävy uamusil vietii. Miks sanoit rapattii? **Vaik kaikki riisuit** älä sano et rapattii. Ole tyytyväine siihe mitä siul jätettii. (Kupanitsa, JoYSKL 778 s. 16)
- (115) KK: Järkiä eij ollut silloin piässä. Ja se pit piässä, tytöks. Ja, pit, sit ko piäsit tytöks sit sait männä jo tantsuloille ja, a muuten se sannoot aina "Pienet tytöt". A sit ko käyt rippikoulun ni sit olliit jo suur tyttö, **vaik olliit kuim pien**. (Toksova, JoYSKL 752 s. 11)

Esimerkissä 113 puhutaan vanhoista kalastustavoista. Puhuja toteaa, että kun kalaa on järvessä, niin sitä tulee, mutta jos kalaa ei saa, ei sitä olekaan. Siinä tapauksessa ei auta, vaikka laittaa järveen kuinka monta verkkoa tahansa; kalaa ei tule. Tässä *vaikka*-lauseen predikaatin voisi tulkita imperatiiviksikin. Esimerkissä 114 puhutaan siitä, kun inkerinsuomalaisilta vietiin omaisuutta jopa maatiloista lähtien. Eräs ison talon isäntä meni tehtaaseen töihin ja sitä ihmeteltiin kovasti. Syyksi tämä selitti, että "mitäs teet, kun rapattiin". Ilmausta ei saanut käyttää, koska jos väärät ihmiset kuulivat sanottavan niin, joutui vankilaan. *Vaikka*-lause tarkoittaa tässä, että tee mitä tahansa muuta (mutta älä sano sitä sanaa). Esimerkki 115 oli esillä jo seuraussuhdetta esittävien väitelauseiden yhteydessä. Tässä *vaikka*-lausetta käytetään huumorin esittämiseen, sillä se ilmaisee, että vaikka oli miten pienikokoinen tahansa, rippikoulun jälkeen oli suuri tyttö.

Esimerkki 116 poikkeaa edellisistä siinä, että siitä puuttuu 'tahansa'-merkitys.

- (116) AK: Mutta, en minä kuistakan että sitä vaikeuksia, ollenka olisi, ollut, tietysti, mo-, monessa, paikassa oli niin et sanoit, väärin, mutta, sitä, kon kuuntelet et virolaiset puhuvat, mistä he puhuvat sen, ymmärsit, **vaikka kaikkia sanoja et tietänyt**. No, kun läksin, työhön tänne ompeliksi oppimaan... (Tartto, JoYSKL 430 s. 11)

Esimerkissä puhuja kertoo, että Viroon tullessaan hän puhui suomea, inkerinsuomea, mutta se ei aiheuttanut erityisiä kielivaikeuksia. *Vaikka*-lauseessa ilmaistu asiointila

voisi toimia mahdollisena esteenä edellisessä lauseessa ilmaistulle asiintilalle, mutta odotuksenvastaisesti näin ei olekaan. Lauseeseen voi kuvitella konditionaalisen implikaation 'jos ei tiedä kaikkia sanoja, ei välttämättä ymmärrä, mitä puhutaan'.

4.2.5. *Että-jotta*-lauseet

Aineistossa on yhteensä 28 (9 %) *että/jotta*-lauseita, joista 16 on pronominittomia ja 12 pronominillisia. Olen ryhmitellyt *että*- ja *jotta*-lauseet samaan ryhmään, koska niitä käytetään samassa funktiossa. *Jotta*-lauseita ei ole siis käytetty kertaakaan finaalisuhteen osoittimena. Toisaalta murteissa *että*- ja *jotta*-konjunktiolla ei ole merkitystehtävien mukaista vaihtelua kuten yleiskielessä, vaan vaihtelu on maantieteellistä. *Että* esiintyy kaikilla murrealueilla, kun sen sijaan *jotta* esiintyy (enimmäkseen vapaassa vaihtelussa *että*-konjunktion kanssa) vain savolais- ja kaakkoismurteissa sekä eteläpohjalaisissa murteissa. (Ikola ym. 1989: 80–86.) Syntaktiselta kannalta *että* on yleiskonjunktio; sillä ei ole samalla tavalla omaa merkitystä kuin adverbiaali- ja rinnastuskonjunktiolla. *Että* kertoo lauseiden välisestä suhteesta vain sen, että konjunktiivinen lause on toisen osa: joko lauseenjäsentehtävissä esimerkiksi objektina tai subjektina tai sitten määritteinä erityyppisissä rakenteissa. *Että* voi muodostaa myös kiteytyneitä sanaliittoja mm. *se*-pronominin ja *niin*-sanon kanssa. (ISK § 819.)

Kaikkein tavallisin *että*-lauseen rakenne aineistossa on rakenne *niin x että*. Seurausta ilmaisevassa eli konsekutiivisessa suhteessa asiintila esitetään toisen asiintilan aiheuttajana eli kausaalisuhde painottuu seuraukseen syyn asemesta. Suhteen tyypillinen ilmauskeino on *niin x että*, johon kuuluu adjektiivi (tai adverbi tai prepositio), intensifioiva astemääräite kuten *niin* sekä *että*-lause. Hallitseva lause ilmaisee ominaisuuden pätevän jonkinasteisesti, ja alisteinen lause täsmentää tämän asteen esimerkiksi sen seurausten, tavan tai tarkoituksen kannalta. *Niin* on konstruktiossa rakenteellisesti *että*-lauseen esiintymisen edellytys ja *että*-lause toimii lausekkeen määritteenä. (ISK § 1128, 1160.) Kaikki seuraavaksi esiteltävät esimerkit esittävät seurauksen hallitsevan lauseen esittämästä asiasta, ja niissä on kieltoverbi joko *että*-lauseessa tai hallitsevassa lauseessa. Jo pelkkä *niin x että* -rakennekin on affektinen.

- (117) RV: Siel oli ve- vi- vi- vironkielinen koulu ja yks tunt annettii venän kieltä, yks tunt ol vaav venä(jä)n kieltä. I vot se kaik se elämä män **niin sekasin ettet et osaa siivolla(is) viron kieltä siivolla(is) suomen kieltä**. I ne kielet männööt kaik sekasi, no voi jumal auta. (Kupanitsa, JoYSKL 784A s. 3)
- (118) AV: ka siel ei olt mittä mitäkii, ja se teep, se, net, tien puolet ja neet on kaik **nin**, sitä, pehkoloi ja kaikki **täynä, jot, et tunne sitä paikkaa ensinkä**, en tunne, pittää kyssyy. Ihmisiltä, jot mikä tämä on...(Tartto, JoYSKL 431 s. 11)
- (119) AA: No, mihi nyt? Takasi Siperi et ennä lähe, eikä sull ole ennää raha **niim paljo et sa si-, sinne Siperi (saisit)**. No a sit minul olki se, setämpoika, oli Pärivere souhoosissiin, noh, Are vallas viel. (Pärnu, JoYSKL 452 s. 18)
- (120) VS: Ja sit ko siel männöö satamaa vettä ko kävvy ni sit jalkoim piäl tälläi se multa tulloo tälläset tuloot, se ain, ain tulloo multa ja tulloo **jot et soa kävelläkää** se multa onki tälleen paksu jalam Biäl. Ku tulloo vettä se on sellane mua, siel. (Kupanitsa, JoYSKL 769 s. 13)

Esimerkissä 117 puhuja kertoo ajoista, jolloin ei saanut julkisesti puhua suomen kieltä. Koulua käytiin vironkielisessä koulussa ja venäjääkin piti opiskella. Tämän kaiken seurauksena elämä meni niin sekaisin, ettei osannut kunnolla suomea eikä viroa. Esimerkissä 118 kerrotaan, miten pettynyt puhuja oli vierailtuaan entisellä kotipaikallaan. Mitään ei ollut hoidettu, vaan joka puolella oli kaikenlaista romua ja kaikki oli kasvanut niin täyteen pehkoja, ettei paikkaa tuntenut entisekseen. Jälleen *pitää*-verbin yhteydessä on käytetty nollapersoonaa. Esimerkissä 119 puhuja kertoo, miten inkerinsuomalaisilta otettiin passit pois, annettiin tilalle kolmen kuukauden passit sekä 24 tuntia aikaa poistua Leningradista. Siperiaan ei enää haluttu mennä, mutta rahaakin oli niin vähän, ettei sinne edes pääsisi. Seurauksen esittää myös esimerkki 120, josta *jotta*-lauseesta puuttuu pääsana. Esimerkissä puhuja kuvailee, miten hän sota-aikana joutui olemaan Ukrainassa, jossa oli aina lähes 40 °C lämmintä ja hyvin kuivaa, mutta sitten kun satoi, multa muuttui sen seurauksena sellaiseksi upottavaksi liejuksi, ettei siinä pystynyt kävelemään. *Jotta*-lauseen edelle voi kuvitella rakenteen *niin x että* (niin paljon että) tai samantyyppisen rakenteen *sen verran että*.

Sen verran että -rakenne on myös seuraavassa esimerkissä 121. Esimerkissä 122 oleva *semmoinen x että* -rakennekin mahdollistaa *että*-lauseen. Myös tämä on konsekutiivinen konstruktio, joka esittää yleistyksen, jossa *että*-lauseen ilmaisema asiaintila ymmärretään tyypillisesti puheena olevan ominaisuuden seuraukseksi. Rakennetta voidaan käyttää ilmaisemaan emfaattisesti jotain, mitä yksinkertaisella väitelauseella ei voi osoittaa, ja ilmauksella voidaan esimerkiksi esittää toiminta puheena olevan entiteetin luonteenomaisena ominaisuutena. (ISK § 1161.)

- (121) EA: No i sit mie karkaamal läksin, yötä myöte kulin, kolmkymt kilometrii kylä väl, talvel, lunta **sen verr(a)n ol lunta**, muas jott et valost se tienkohta **jot näit tulla**, metsätien metsä(martta), mie yksinnän tulin metsä(marta), nyt mie en lähtis, a silloin mie olin mi en pelänt (yhtää), olin nuor ja vahva viel olin. (Toksova, JoYSKL 754 s. 7)
- (122) VM: ni se, yks esemies [SS-mies] se Gävi aina meiDä ottamas sinne, niiDä BurGama niiDä BuuDaloja. Ja **se oli semmone, semmone mies (jot), kui, et äl-, et huomannut siis hän Duli, (---), anDoi sinule, niskoi vast tai miDä**. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 665 s. 11)

Esimerkissä 121 puhuja kertoo, miten hän karkasi Siperiasta työleiriltä miehensä luo toiseen kylään. Hän käveli talvella yöaikaan 30 kilometriä yksin pimeää metsätietä pitkin. Maassa oli kuitenkin lunta, joka mahdollisti kulkemisen. Esimerkissä *jotta*-lause kertoo jälleen, mitä päälauseeseen esittämästä asiantilasta seurasi. Esimerkki 122 poikkeaa edellisistä siinä, että se toimiikin adjektiivin määritteenä. Esimerkissä kuvaillaan SS-miestä aloittamalla lause *semmoinen x että* -rakenteella, johon on liitetty *jos*-lause ja sen seuraus.

Joskus myös pelkkä *niin*-sana voi toimia alisteisen lauseen edellytyksenä. Esimerkeissä 123–125 *niin että* -lause ilmaisee tapaa: 'sillä tavoin että'. Esimerkki 126 puolestaan on ainoa aineiston *että*-lause, jossa on käytetty tukipronominia *se*. Tukipronominin ensisijainen muodollinen tehtävä on toimia sijapäätteen kantajana. Aina ei tukipronominillisella ja paljaalla lauseella kuitenkaan ole selvää merkityseroa ja se onkin monissa tapauksissa vain vakiintunut käytäntö (ISK § 1145, 1153.)

- (123) AV: Mut, kah männöö niin ko eestin kieles, ja sit tulloo, välil, jääp seisomaa **niij jot, tahat suomen kielt huasta** aka sanot eestin kieles sinne välil. Ja sitten tuota, ei mittää niin eij_ollut. Mie tein, tekin heil työtä hyö maksoit sit ja, kaik. (Tartto, JoYSKL 432A s. 27)
- (124) AV: Ja, ja eikä siell_ole paraikaakaa meil mitte mitäki, ko sä lähet sinne siis siin katsotakse **niimmuoti jot sitä olet vieras ja hyö om paikaliset**. (Tartto, JoYSKL 431 s. 8)
- (125) AK: Mutta, en minä kuistakan että sitä vaikeuksia, ollenka olisi, ollut, tietysti, monessa, paikassa oli **niin et sanoit, väärin**, mutta, sitä, kon kuuntelet et virolaiset puhuvat, mistä he puhuvat sen, ymmärsit, vaikka kaikkia sanoja et tietänyt. (Tartto, JoYSKL 430 s. 11)
- (126) IS: Iha samal,
AP: Iha samal nii mut se oli jo, ero ol siinä **että puvussa sait, sä tiesit että se on äyrämöine**. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 667 s. 1)

Esimerkissä 123 puhuja on kertonut, miten aikoinaan Venäjällä ei uskallettu puhua suomen kieltä, koska se oli kiellettyä ja sen takia ihmisten oli puhuttava venäjää. Venäjältä puhuja joutui muuttamaan Viroon ja opettelemaan taas uuden kielen. Sitten

hänet siirrettiin joksikin aikaa Suomeen, ja esimerkissä hän kertoo, miten suomen kieli sujui. Ilmaus tarkoittaa lähinnä sitä, että ajatus pysähtyi sillä tavalla, että vaikka halusi puhua suomea, väliin tuli vironkielisiä sanoja. Esimerkissä 124 sama puhuja on kertonut vierailustaan vanhassa kotikylässä, jossa ei ole entisille asukkaille enää mitään. Kylän entiset asukkaat ovat vieraita ja kotikylän vallanneet uudisasukkaat paikallisia. Esimerkissä jo sana *niimmuoti* tarkoittaa 'sillä tavalla'. Esimerkeissä 125 ja 126 *että*-lauseet esiintyvät samantyyppisten lauseiden täydennyksinä. Esimerkissä 125 haastattelija on kysynyt, oliko puhujalla kielivaikeuksia, kun hän joutui muuttamaan Viroon. Puhuja ei ensin muista mitään vaikeuksia olleen, mutta muistaa sitten, että jotain kuitenkin oli ja ilmaisee sen käyttämällä päälauseessa *tietysti*-sanaa tarkentaessaan edellä sanottua. Esimerkissä 126 haastattelija on halunnut tietää, erosivatko äyrämöiset ja savakot jotenkin toisistaan. Puhujan mielestä ne olivat ihan samanlaisia, mutta sitten hän muistaa, että jotain eroa kuitenkin oli ja käyttää *mutta*-sanaa todetessaan, että esimerkiksi juhliissa heidät saattoi erottaa toisistaan puvun perusteella. Kumpikin *että*-lause liittyy siis eräänlaiseen korjaukseen tai tarkennukseen.

Että-ljotta-lauseita on käytetty myös lisäyksen kaltaisina tarkennuksina. *Että* voikin toimia lisäävänä lausumapartikkelina, joka esiintyy lausuman alussa ja toimii parafrasain merkinä (ISK § 803), kuten seuraavat esimerkit osoittavat:

- (127) MV: A mamma sit ko tul miun perästän sinne nii sit hiä ol, komenDantil likkaan. Joka Guukous pit käyvä merkkiimäs jot sie olet siin. **Jot sie mihinkää et mänt.** Karkusiil sie et mänt. Joka Guukous pit käyvä merkkiimäs. (Toksova, JoYSKL 760 s. 5)
- (128) KP: Sitä sait jonottaa, niim paljon ettem mä tieDä. Menet yhteen kauppaan, siel oj jono, kirjotat sen nummeron. **Ettet unohta.** Toiseessa kauppaassa taas on toisen, sen jonon numero. (Hatsina-Skuoritsa, JoYSKL 673A s. 1)
- (129) MK: Nyt viimeks kui lähettii myö, siskon kans ni, nyt meil ol siel, asuttii mein kylän naisen kans ja, ol hyvä se kortteeri. Kuka jäi viel elloo. Kyl (siel) ol (vainajii), **jot tulit kottii sielt työst** aina jot, ”a voi kukaha tuolta nyt on kuolt”. (Toksova, JoYSKL 751 s. 16)
- (130) AP: – – selmosii lappuja, niissä miä pääsin ruokalaan ilmaseeksi syömään. Joka päivääks minul ain anneettu et päivällinen. Aa, aamul ja iltasiilla koton **et syöt sit.** (Hatsina-Skuoritsa, JoYSKL 667 s. 9)

Esimerkissä 127 *jotta* kytkee toisiinsa kaksi syntaktisesti samanfunktioista lausetta ja sen merkitys on lähinnä 'toisin sanoen'. Jälkimmäinen *jotta*-lause toimii lisäyksenä, joka selittää ja tarkentaa edellistä *jotta*-lausetta. Myös esimerkissä 128 *että*-lause on selittävä. Puhuja kertoo, miten tuskastuttavaa oli, kun joka paikassa piti jonottaa ja joka paikassa oli omat jonotusnumerot. *Että*-lause täsmentää, miksi numero piti kirjoittaa

ylös. Esimerkissä 129 puhuja on kertonut, miten he karkotuspaikassaan Keski-Aasiassa asuivat aluksi parakeissa, joissa oli paljon ihmisiä, mutta sitä mukaa kun ihmisiä kuoli, eloonjääneille alettiin tehdä omia huoneita. Esimerkkiä voisi verrata edellä *kun-*lauseiden yhteydessä käsiteltyyn esimerkkiin 101, jossa on sama puhuja. *Jotta*-sanaa seuraa temporaaliseksi konjunktioittomaksi sivulauseeksi tulkittava lause, joka antaa kuvan siitä, miten paljon vainajia oikein olikaan. Esimerkissä 130 puhuja kertoo, että sai työssä ollessaan syödä ilmaiseksi päivällisen työpaikan ruokalassa ja lisää monella adverbialilla alkavalla lauseella, että aamulla ja illalla hän söi kotona. Vaikka *että* ei olekaan tässä lauseen alussa, on lause samafunktionen kuin edellä esitetyt esimerkit.

Aineistossa *että*-lauseita on käytetty joitain kertoja myös objektina. *Että*-lauseen objektikseen saavat verbit ovat mentaalisia ja merkitsevät ajattelemista, oivaltamista, toteamista tai yleensä kommunikoimista (ISK § 1149–1150). Kaikista objektitapauksista kuitenkin vain yhden, esimerkin 131, voi tulkita varsinaiseksi objektiksi, ja sekin on hieman tulkinnanvarainen tapaus. Kaikki muut objektitapaukset esiintyvät sellaisten kommunikatiivisten ja mentaalisten verbien yhteydessä, että ne voi tulkita referoinniksi. Otan tähän malliksi esille niistä yhden (esimerkki 132).

(131) MS: No mikä tääl on parempi?
HP: No tääl, tunnet niin ko **et sie olet, mie olen kotonna**. Minä sain jo vahvasti, astua omalla maalla. (Toksova, JoYSKL 745 s. 16)

(132) AT: No oliit kulak(ka), nii. Ja mitä, mitä (ne), sint kulaka-, myö, yhten kesäm piimmö, niin ku vierast työvoimaa, sitä, ja sitä hyö (lu-), lukkiit **et sie pijit vieraas voimaa**. Nii. Ko meillä sit jo alkoit pelot hyväst kasvaa... (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 678 s. 6).

Esimerkissä 131 *että*-lause ilmaisee, mitä puhuja tuntee eli sitä voi pitää objektina, mutta toisaalta esimerkin voisi tulkita myös tapaa kuvaavaksi *niin että* -rakenteeksi. Esimerkissä 132 puhuja on aiemmin kertonut, että hänen miehensä vangittiin ja siksi kotona tarvittiin vierasta työvoimaa. Kertomus jatkuu siten, että työvoiman ansiosta saatiin hyvä sato ja siitä suurin osa jouduttiin pakkoluovuttamaan. *Että*-lause on tässä referointia, mutta otin sen tähän, koska talon väkeen (meihin) viitataan yksikön 2. persoonalla, vaikka luontevampaa olisi ollut käyttää monikon 1. persoonaa. Samantyyppisiä referoifia esimerkkejä *että*-lauseesta aineistossa olisi siis useampiakin.

2. persoonassa olevaa *että*-lausetta on käytetty kaksi kertaa myös substantiivin määrittäenä, jolloin se esittää, mikä on pääsanana olevan substantiivin tarkempi sisältö. *Että*-lauseen saavat määritteekseen abstraktit, erityisesti mentaalisen tai verbaalisen toiminnan tulosta merkitsevät verbikantaiset substantiivit kuten *ajatus, idea, tieto*,

huomio ja mahdollisen sanoman merkityksen sisältävät substantiivit, kuten *lappu* tai *viesti*. (ISK § 1162.)

- (133) AA: sit meil ol sitäviisi jot sit mö käim, ja sit ol jot, ei anneta, kyläneuwostosta, ei anneta millastakka paperi **et sä piäsesit Lenenkraati työhö**. Sul piäp olema, kuhu sä olet sissäkirjutettu, a sitä dokumentti ei anneta meil. Ja Leninkraati työhö ei oteta. (Pärnu, JoYSKL 451 s. 4)
- (134) MM: sit toista vuotta jäin istuma, ja (leuve toplatsin) jälle samal asi **et kielt et oska, a et osa puhua**, no no ne lapses siski viel nendel ol (vea) naer- naeruks panivat kaik. (Pärnu, JoYSKL 718 s. 4)

Esimerkissä 133 *että*-lause selventää millaisesta paperista on kyse. Esimerkissä 134 puhuja kertoo, miten hänellä oli vaikeuksia koulussa, koska hän ei osannut kieltä. Saman asian takia, joka [asia] täsmennetään *että*-lauseessa, hän jäi luokalleen.

4.2.6. Alisteiset kysymyslauseet

Aineistossa on yhteensä 10 (3,2 %) alisteista kysymyslauseetta, joista 7 on pronominittomia ja 3 pronominillisia. Esimerkit ovat kahta lukuun ottamatta muodoltaan hakukysymyksiä ja ne kaikki toimivat objekteina. Rakenteensa puolesta alisteiset kysymyslauseet eivät juuri eroa itsenäisistä kysymyksistä. Myös ero alisteisten kysymyslauseiden ja vapaiden (tai itsenäisten) korrelaatittomien relatiivilauseiden välillä on vähäinen. Nämä voidaan oikeastaan erottaa toisistaan vain hallitsevan lauseen verbin merkityksen tai puhekontekstin perusteella. (Hakulinen & Karlsson 1988: 285; Vilkuna 1996: 98.) Alisteisilla kysymyslauseilla on pitkälti sama jakauma kuin deklarativimuotoisilla *että*-lauseilla ja puhutussa kielessä ne alkavatkin usein *että*-sanalla. (ISK § 1703.) *Että* voi toimia referoinnin tai pelkästään lauseen rajan merkitsimenä. Varsinkin objektina olevissa alisteisissa kysymyslauseissa *että* on tavallinen. (ISK § 1158.) Funktioltaan alisteisen kysymyslauseen sisältävä yhdyslause tulkitaan ensisijaisesti päälauseen mukaan, koska alisteinen kysymyslause ei ole yleensä kysyvä (ISK § 1704). Näin ollen se kielellinen kokonaisuus, jonka osana alisteinen kysymyslause on, voidaan joskus tulkita ohjeeksi siitä, mistä puuttuva tieto on mahdollista täydentää. (Hakulinen & Karlsson 1988: 284.) Alisteinen kysymyslause tyypillisesti referoi esitettyjä kysymyksiä tai esittää pohdiskelun tai tiedustelun alaisina olevia asioita. (ISK § 1171).

Aineiston tapaukset ovat siis kahta lukuun ottamatta hakukysymyksiä. Kaikki hakukysymykset ovat *mi*-alkuisia (lasken näihin kuuluvaksi myös esimerkissä 138 olevan *koska*-sanana, koska se tarkoittaa samaa kuin *milloin*). Kuten jo mainitsin, kaikki aineiston alisteiset kysymyslauseet toimivat objektina, jolloin ne esittävät sisällöltään joiltakin osin avoimen tai ratkaisemattoman proposition. Tämän ratkaisemattoman asian käsittelyä ilmaisee hallitseva lause. Tyypillinen lauseobjekti sijaitsee predikaatin jäljessä. (ISK § 472.) Alisteisia kysymyslauseita on käytetty ensinnäkin sellaisten päälauseiden kanssa, jotka ilmaisevat mitä piti tai mitä ei saanut tehdä (esimerkit 135–138), ja päälauseen voi ajatella olevan kaikissa tapauksissa nollapersoonassa. Samalla yhdyslauseet usein ilmaisevat seurauksen jostakin.

Seuraavassa on esimerkkejä aineiston alisteisista kysymyslauseista.

- (135) LES: Ni hiä oli laitettu sinne, heijän perheen ol ja laitettu heil isän, [– –]. Sillon ei saant mittää sannoo, liikamaista sanna ei sanot. Sillon ottiit kii. Pittää **ajatella et mitä suat sannoo ja mitä et sua sannoo**. Sellasta. (Toksova, JoYSKL 747 s. 6)
- (136) LP: Yhtäkän sana en osannut lappalaisten kieltä. No sitä **näyttämällä** sitem **millo sä syyvvä tahat ja, ja juuvva sis**, vesi ol jo, sen, venhen alt sielt joest joimme, ja a sen opin, opin sis sen lapin kielenki siel neljässä kuukaudes siel. (Pärnu, JoYSKL 719 s. 6)
- (137) IS. Mikä hänel [veljelle] mahto tulla?
EiL: No puoltoist vuotta ko ol ja aina nälkä. Seitsemä vuotta jo, joka päivä **et koska sitä suat mitä syyvä, vatsan täytee**, sitä eij olt kons aina se ol sellane. Ei leipää eikä vettä. Mie olin viel suurempi mie tiäl sain, voimaa. (Toksova, JoYSKL 749 s. 6)
- (138) EiL: – – ja piälikkö kutsu sano et ”Sie menet oppimaa, auton kuljettajaaks.” Ei sit suant **jot haluut sie vain et haluu**, miäräsiit siihen. Ja puol vuotta opettiit, sotilaana. (Toksova, JoYSKL 749, s. 5)

Esimerkkiä 135 voisi pitää päälauseen mukaan ohjeena tai neuvona, mutta koska sen voi tässä tulkita dramaattiseksi preesensiksi, sen merkityksenä on ennemminkin, mitä piti tehdä. Alisteinen kysymyslause tarkentaa, mitä piti ajatella. Yhdyslause ilmaisee myös seurausta: se, mitä piti tehdä, oli seurausta vallinneesta tilanteesta. Myös esimerkin 136 päälauseella on sama funktio. Päälauseen voisi laittaa muotoon *No sitä piti sitten näyttää* eli mitä piti tehdä, ja alisteinen lause selventää, mitä piti näyttää. Samalla yhdyslause kertoo, mitä siitä seurasi, kun ei osannut lappalaisten kieltä. Esimerkissä 137 haastateltava kertoo, miten hänen veljensä kuoli nälkään. Päälauseesta puuttuu verbi, mutta siihen voisi kuvitella esimerkiksi ilmauksen *joka päivää piti ajatella*. Samalla ilmaus kertoo, mitä seurasi, kun aina oli nälkä. Esimerkissä 138 puhuja kertoo, miten hänet armeijassa määrättiin autonkuljettajaksi. *Että*-sanalla alkavaa alisteista kysymyslauseetta edeltävä päälause ilmaisee tässä, mitä ei saanut tehdä, ja siitä puuttuu pääverbi. Verbin valinta vaikuttaa *että*-lauseen tulkintaan, ja sen

voisi tulkita referoinniksikin, mutta jos päälauseeseen ajattelisi puuttuvan verbin paikalle esimerkiksi verbin *päättää* [itse], se ei olisi referaatti. Silloin alisteinen kysymyslause tarkentaisi, mitä ei saanut päättää. *Että*-konjunktioita seuraa tässä vaihtoehtokysymys, jossa kaakkoismurteille tyypillisesti ei käytetä *-ko-*kysymyspartikkelia yksikön 2. persoonassa olevassa verbikysymyksessä. Tällöin subjektipronomini on pakollinen ja sanajärjestys VS osoittaa kysymysfunktiota. (ISK § 1689; Forsberg 1994: 60–61).

Aineistossa on pari muunlaistakin alisteisen kysymyslauseen määritteekseen saavaa seurausta ilmaisevaa lausetta.

- (139) EA: Torille. Ja ol sellakii se jot sit ol niinko talopaikkoi mis jo aloit käyvä sellai hyö **tiesiit minä päin sie tuot maitoo**, hyö jo olliit vastaas vuotteliit jo jo sellai. (Toksova, JoYSKL 754 s. 12)
- (140) AA: myö läksimme alku vist sellel, aprillis läksimmä sieltä nyt. Aga sit ei soant pilet-, ei soa piletti, ronkihe [junaan]. Junalippu ei soa. No **tie mis sa tahat** ja junalippu tiät meim pit olema, et me toista kuuta ennen kö mö saimma Leninkraatihe. Jälle takasipä tulles. (Pärnu, JoYSKL 451 s. 17)

Koska esimerkissä 139 ei ole *että*-sanaa ja hallitsevan lauseen predikaatti on mentaalinen mutta ei-kysyvä verbi, joka ilmaisee tietämistä, lause on tulkittavissa joko abstraktiksi itsenäiseksi relatiivilauseeksi tai alisteiseksi kysymyslauseeksi (ks. ISK § 1171). Olen lajitellut sen kuitenkin alisteisiin kysymyslauseisiin. Esimerkki siis esittää seurauksen: veljet kävivät tietyissä taloissa ja sen seurauksena talon väki tiesi, minä päivänä he saavat maitoa. Esimerkkiä 140 on käsitelty jo imperatiivilauseiden yhteydessä, jolloin todettiin, että tämän samantekevyyttä ilmaisevan yhdyslauseen voisi korvata retorisella kysymyksellä *mitäpä siinä voi tehdä*. Kun junalippuja ei saanut, siitä seurasi, että piti tehdä sitä, mitä pystyi.

Aineistosta ei löytynyt yhtään merkitykseltään kysyvää alisteista kysymyslauseetta, mutta sitä on käytetty pari kertaa kysymysten referointiin, joista on mallina seuraava esimerkki 141.

- (141) JH: No työ että oo halunnu muuttaa Suomee? Eik nykyää ois aika helppo, et sinne pääsis.
 SyM: Viel ei ole minulle tullut,. Haluaisim mutta miul on toku-, annettu jo kaik sinne. Tallinnast oo-, uottelev vastausta. Eij ole tullut vielä. Haluaisin kyllä. No, hyö nin ku tahtovat tietä **et mihin tahot männä** et pitä sano se kaupunki. No, mistähä mie tiedän niitä kaupunkeja? (Pärnu, JoYSKL 735 s. 18)

Tässäkin olisi ollut luontevampaa käyttää yksikön 1. persoonaa, mutta ehkä puhuja on halunnut jostain syystä referoida hänelle esitettyä kysymystä juuri sellaisena kuin se on esitetty. Toisaalta koska alisteista kysymyslauseetta seuraa nollapersoonassa oleva lisäys, jossa on käytetty *pitää*-verbiä, myös 2. persoonassa olevan alisteisen kysymyslauseen voisi tulkita yleistäväksi yksikön 2. persoonaksi (jolla puhuja viittaa itseensä). Aiemmin esitelty esimerkki 133 oli samantyyppinen referointi, ja otin nämä esille siksi, että tällaista referointia, jossa olisi luonteenomaisempaa käyttää jotain muuta persoonaa, mutta onkin valittu 2. persoona, on käytetty aineistossa seitsemän kertaa. Ei se siis kovin tavallista ole, mutta osoittaa, että näinkin asian voi ilmaista.

4.2.7. Relatiivilauseet

Relatiivilauseita aineistossa on 11 (3,5 %), joista kuusi on pronomiinillisia ja viisi pronominittomia. Retoristen kysymysten lisäksi tämä on ainoa lausetyyppi, jossa on enemmän pronomiinillisia kuin pronominittomia muotoja. Relatiivilause on relatiivipronominilla *joka, kuka, mikä*, relatiivisella proadverbilla *jonne, minne, jolloin, milloin* tai proadjektiivilla *jollainen, millainen* alkava lause. Se toimii ensisijaisesti substantiivin tai pronominin määritteenä, mutta voi olla rajallisesti myös adjektiivin tai ajankohtaa ja paikkaa ilmaisevan adverbien määritteenä. Lisäksi se voi liittyä lauseeseen. (ISK § 1164.) Relatiivilauseen tavallisin paikka on heti sen määrittämän lausekkeen tai lauseen jäljessä kompleksisen lauseen lopussa. Se voi kuitenkin sijaita myös erillään määrittämästään lausekkeesta esimerkiksi joidenkin sanajärjestyksellä aikaansaatuisten korostusten tai emfaasien takia. Pääsanalla on tällöinkin kataforinen tarkenne, joka ennakoi tulevaa relatiivilauseetta. (ISK § 1168.) Aineistossa on kumpaakin tyyppiä.

Relatiivilauseet voivat olla restriktiivisiä eli rajaavia tai tarkentavia tai epärestriktiivisiä eli lisääviä tai kuvailevia. Restriktiivinen relatiivilause rajaa NP:n mahdollisten tarkoitteiden alaa, kun taas epärestriktiivinen relatiivilause esittää lisätietoa tarkoitteesta rajaamatta sen alaa. Restriktiivinen ja epärestriktiivinen relatiivilause eivät kuitenkaan aina erotu toisistaan selvästi, eikä erottelu kaikissa yhteyksissä ole olennainenkaan. (ISK § 1165.) Inkerinsuomen aineiston kaikki relatiivilauseet ovat restriktiivisiä eli ne identifioivat NP:n tarkoitteen mahdollisten tarkoitteiden joukosta.

Aineiston relatiivilauseita käytetään mm. pronominin (esimerkit 142–143) ja substantiivin (esimerkit 144–145) määritteenä.

- (142) EM: Kons, minä Eestis olin tällai tulen minä kauppahe taikka mihi siel eivät, sallineet sitä venäjän kielel, hyö eivät taho antaa mittää. Hyö ain sanoot ”eii ole meil eij ole.” Ja sit kons vähäsen sanot, eestin kiel(el) hot kaks sanna eestin kielel sit kerrasta löytyy kaik mitä sinä tahot. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 676 s. 10)
- (143) AV: Aka peräst sis_se jo, alko mennä ja, ja nyt mie en enää hyvin, no voip olla nytt_on ka voip olla moni tullo **sellane mitä niin et ymmärä.** A, ja sellest ka voip tulla paljo et nii hyväst en sen korvan kans en kuule. Ja, en kuule sen kans. (Tartto, JoYSKL 432A s. 29)
- (144) IS: Kalatehtaasko Työ, työs olitte?
KK: Aha, kalatehtas olin ensin, ensin olin, talvella ko olin oikein heikko jo, tuota, en jaksant männä metsää kaatamaa sit miul annettii kaksi hevosta sit mie niitä syötin. A, kenkiä eij ollut, **yhet kenkät** olliit noo, kotont ko lähettii **mitä sie otit keral** lapset olliit sellaset heikot, a minkä sait toppatakin piälleis. Ni se piällä läksit. Ku nostin yhtä säkkii nostin toista mittää (ei) jaksaa kantaa. (Toksova, JoYSKL 752 s. 6)
- (145) EA: [puhuu äidistään ja veljestään] Torille. Ja ol sellakii se jot sit ol niinko **talopaikkoi mis jo aloit käyvä** sellai hyö tiesiit minä päin sie tuot maitoo, hyö jo olliit vastaas vuotteliit jo jo sellai. (Toksova, JoYSKL 754 s. 12)

Esimerkissä 142 relatiivilauseen edellä on jo käytetty 2. persoonaa *kun – sitten* -rakenteessa, ja 2. persoonassa oleva relatiivilause rajaa seurausta ilmaisevassa *sitten*-lauseessa olevaa kvanttoripronominia *kaikki*: se tarkoittaa mahdollisuuksien joukosta kyseeseen tulevan. Esimerkissä 143 puhuja on kertonut, millaisia kielivaikeuksia hänellä oli, kun hän joutui muuttamaan viroon, jossa asuu edelleen. Puhuja toteaa, että vieläkin voi tulla eteen sellaista, mitä ei ymmärrä. Myös pelkkää pro-sanaa *sellainen* määrittävä relatiivilause on rajaava (ISK § 1166). Esimerkissä 144 relatiivilause sijaitsee erillään pääsanastaan ja tässäkin sen voi tulkita rajaavaksi. Esimerkissä on käytetty myös nollapersoonaa modaalisen *jaksaa*-verbin kanssa. Myös esimerkki 145 on tyypillinen substantiivina määrittävä, rajaava relatiivilause.

Aineistosta löytyy myös kaksi esimerkkiä, joissa ei ole pääsanaa. Vaikka relatiivilause määrittää yleensä nominia, se voi esiintyä myös itsenäisenä ilman pääsanaa toimien subjektina, objektina, adverbiaalina tai predikatiivina. Monet itsenäisen relatiivilauseen esiintymäyhteydet ovat varsin kiteytyneitä: Kojo tanssii *missä haluaa*. Terveys on *mitä on*. Itsenäisellä relatiivilauseella on NP:n jakauma, ja se viittaa lausemuotoisuudestaan huolimatta olioon, paikkaan tms. Se on kuitenkin epäspesifinen tai geneerinen, ei tiettyyn olioon viittaava. Jälkiasemaisen itsenäisen relatiivilauseen pronominin muoto osoittaa, missä lauseenjäsentehtävässä lause toimii, koska pronomini on samassa muodossa kuin hallitsevan verbin vastaavan roolinen NP-

täydennys olisi. (ISK § 1169.) Tällä perusteella seuraavat esimerkit toimivat adverbiaaleina. Molemmissa esimerkeissä on paikkaa ilmaiseva rooli sekä hallitsevassa lauseessa että relatiivilauseessa.

- (146) SS: – – (kaikki työt. Piti,) jala, jalat olivat kaik paljaij jaloij juostii juostenneltii ja, ja lyh-, lyhteitä sitottiin ja paljaij jaloi. Ja, eij olt, jalkineit eij olt, **eij olt mis ostat**. Kaikki oli jaos. No mitä y-, yksi lehmä, lehmästä syö-, elettiin kaiken aikaa. (Kupanitsa, JoYSKL 787 s. 5)
- (147) AA: Sit meil ol sitäviisi jot sit mö käim, ja sit ol jot, ei anneta, kyläneuwostosta, ei anneta millastakka paperi et sä piäsesit Lenenkraati työhö. **Sul piäp olema, kuhu sä olet sissäkirjutettu**, a sitä dokumentti ei anneta meil. Ja Leninkraati työhö ei oteta. (Pärnu, JoYSKL 451 s. 4)

Esimerkki 146 on malliesimerkki kiteymästä. Se muistuttaa Isossa suomen kielioipissa (§ 1169) mainittua kiteytynyttä A-infinitiivin sisältävää tyyppiä Hänellä ei ole *minne mennä*, ja sen voisi ilmaista toisin 'x:llä ei ollut paikkaa, mistä ostaa'. Esimerkki 147 muistuttaa edellistä, mutta ei ole kuitenkaan kiteymä ja sen voisi ilmaista toisin 'sinulla pitää olla paikka, missä/jossa olet kirjoilla'. Tässä relatiivilauseen pronominin voisi tosin tulkita objektiksikin, jos lauseen esittäisi muodossa 'paikka, johon sinut on sisäänkirjoitettu', mutta mielestäni ensimmäinen tulkinta on parempi. Tällaiset itsenäiset *mi-* tai *ku-*pronominilla alkavat relatiivilauseet eivät eroa paljon alisteisesta kysymyslauseesta, joka tyyppillisesti referoi esitettyjä kysymyksiä tai esittää pohdiskelun tai tiedustelun alaisina olevia asioita. Yksi ero on kuitenkin se, että relatiivilauseessa ei käytetä lisänä konjunktiota *että*. Silloin kun hallitsevan lauseen predikaatti ei ole mentaalinen, *mi-* tai *ku-*pronominilla alkava lause on itsenäinen relatiivilause. (ISK § 1171.)

Kaksi aineiston relatiivilauseista sijaitsee hallitsevan lauseen edellä ja niissä molemmissa on samantekevyyden sävy:

- (148) JM: Ennemmä, ennemmä, ko käimme, siel Viros ja Petroskois. Asuimma nii (– –) niin kaua siel emme (– –) mis me, **mihi mänet, penssi, penssi annetaa ja**. Kolsata tuhatta nyt. (Kupanitsa, JoYSKL 775 s. 5)
- (149) KK: A, kenkiä eij ollut, yhet kenkät olliit noo, kotont ko lähettii mitä sie otit keral lapset olliit sellaset heikot, **a minkä sait toppatakin piälleis. ni se piällä läksit**. Ku nostin yhtä säkkii nostin toista mittää (ei) jaksa kantaa. (Pärnu, JoYSKL 752 s. 4)

Esimerkki 148 on juuri edellä mainittujen kiteymien muotoinen itsenäinen relatiivilause, ja siinäkin on roolina paikka. Kun itsenäinen relatiivilause on hallitsevan lauseen edellä, pronominin muoto ei välttämättä kerro relatiivilauseen

lauseenjäsentehtävää; hallitsevan lauseen predikaatti ei vaikuta relatiivipronominin muotoon. (ISK § 1169.) Tässä kuitenkin on taas kysymyksessä adverbiaali, kuten voi päätellä sen roolista. Esimerkissä 149 on hallitsevassa lauseessa relatiivipronominin kanssa samaviitteinen pronomini, joka on lauseyhteyden edellyttämässä muodossa. Kyse on lohkeaman tyypisestä rakenteesta. Lauseen voisi tulkita substantiivin määritteeksi, jolloin pääsanana olisi toppatakki.

5. PERSOONAVIITTAUSTEN SAAMAT TULKINNAT

5.1. Viittaussuhteet inkerinsuomen aineistossa

Olen jakanut aineiston yksikön 2. persoonan muodot kontekstista tulkitsemieni viittauskohdeiden perusteella neljään ryhmään. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat puhujaan itseensä epäsuorasti viittaavat tapaukset, joita on eniten eli 89 (40 %), toisessa ryhmässä viittauskohdeena on 'me', joka esiintyy 61 kertaa (27,5 %), kolmannessa viitataan yleisesti keneen tahansa 58 kertaa (26,2 %) ja neljännessä epäsuorasti tiettyyn tai tiettyihin ihmisiin 14 kertaa (6,3 %). Osan tapauksista voi selvästi sijoittaa joihinkin edellä mainituista ryhmistä, mutta joukossa on myös sellaisia, joissa viittaus jää avoimeksi, vaikka kontekstista voisikin päätellä jonkin viittauskohdeeksi sopivan referentin.

Aineistossa konteksti on ainoa viittaussuhteen selventäjä. Joskus referentin löytymisen kannalta tärkeäksi voisi nousta esimerkiksi aikamuoto (ks. esim. Luukka 1994: 235–236), mutta inkerinsuomen aineistossa sillä ei ole kovin suurta merkitystä, sillä kaikista neljästä ryhmästä löytyy sekä preesensia että imperfektiä, joten viittauskohde osoittimena aikamuotoa ei voi pitää. Tietysti imperfekti rajoittaa sen verran, että ainakaan kuulija ei voi olla referenttien joukossa. Myöskään pronominin esiintyminen ei vaikuta asiaan: pronominillisia ja pronominittomia muotoja on käytetty kaikissa neljässä ryhmässä.

5.1.1. Puhujaviitteinen yksikön 2. persoona

Aineistossa on paljon nimenomaan puhujaan itseensä kohdistuvia viittauksia. Tunnuksmerkitön ja suurin tapa viitata itsen olisi käyttää yksikön 1. persoonan muotoja, ja niitä aineistossa onkin käytetty kaikkein eniten, mutta yllättävän paljon on käytetty myös yksikön 2. persoonaa. Yli-Vakkuri (1986: 105) on todennut, että perimmältään puhuja monesti tarkoittaakin juuri itseään käyttäessään yleistävää yksikön 2. persoonaa. Jokelan (2004: 59) mukaan puhujaan itseensä ja tämän omiin kokemuksiin ja arveluihin viitattaessa yksikön 2. persoona on ainakin viron kielessä nollasubjektia tehokkaampi ilmaisumuoto.

Puhujaan itseensä viittaavien tapausten määrään aineistossa vaikuttaa tietysti se, että haastateltavat kertovat paljon omista kokemuksistaan. Suurin osa tähän ryhmään kuuluvista yksikön 2. persoonista on sellaisia, joissa viittauksen tarkoite on helposti pääteltävissä kontekstin avulla. Pidän tapauksia tekijänsä suhteen spesifeinä ja tavoitettavina mm. silloin, kun haastateltava puhuu aiheesta, josta hän voi puhua vain omasta puolestaan, haastateltava kuvaa omaa toimintaansa tai omia ajatuksiaan, kontekstista löytyy *minä*-pronomini tai yksikön 1. persoonan persoonapäätte tai kun kuuliija voi assosiatiivisesti hahmottaa referentin nimenomaan puhujaan itseensä viittaavaksi. Esittelen aineistosta ensin muutaman esimerkin, joista näkyy selvästi, että puhuja viittaa yksikön 2. persoonalla itseensä eikä viittauskohteesta jää epäselvyyttä. Niissä käytetään sujuvasti vaihdellen yksikön 1. ja 2. persoonaa. Tämän tyyppiset tapaukset ovat aineistossa varsin tavallisia.

- (150) MS: No mikä tääl on parempi?
HP: **No tääl, tunnet niin ko et sie olet, mie olen kotonna.** Minä sain jo vahvasti, astua omalla maalla. (Toksova, JoYSKL 745 s. 16)
- (151) AV: Olha meil mut ei mul ole enää mieles jot kuim paljo niit on. Mul nyt muisti (- - -). No niit vanhoi asjoi viel sittenkii muist- aka sanomma tämä päivän asjoi mitä on ja, mä tiijän kaik sen asijan mitä se on, lähte mielest pois **en ossaa sannoo mittää. Olet niin ko, vars-, no tekelikult** [’varmasti’] **eihä nämä laulutka enää miul lauluja, noo ko mie oon näiv vanha ni mitä sie sanot.** Kolm päivää jääp enää aikaa ko surma tulloo. (Tartto, JoYSKL 431 s. 20)
- (152) HR: Kumpaa työ sitte ossaatte paremmiv virroo vai venäjää?
SM: **En tiää.** Kumpa, huonost venäjää ja huonost vi- virroo. **Tietenki ymmärrät kaik a, niin ku et ossa,** oiken hyvin vastarääkkita [’vastata’] vai mite se sanotaa? (Pärnu, JoYSKL 656 s. 8)

Seuraavissa esimerkeissä viittauksen kohteen voi päätellä joko kontekstin avulla, jolloin tekijäksi on helppo kuvitella juuri puhuja itse tai edellä on käytetty yksikön 1. persoonan pronominia.

- (153) SK: Siellä tehti työtä. Siellä asuimme. Nii, lapset, paljon on nähty. Paljom piti tehtä työtä. No kun olimma nuorempia ni se ei ollut nii raskas. **Nyt kun olet vanha ni,** nyt jo, kaikki juohtuu mielee ja. (Kupanitsa, JoYSKL 782 s. 4)
- (154) HN: Kyl minä eesti, Eestiissä kun tuli, täällä vuoDen elettyä ni kyl mää eestin kielenkii tunnen niinku tieDän paljon niitä. Ja siihen tottu, tottukii **kun Eestissä olit, sen ajan ni.** Eestiläisen, siin talossa ja. Eestin kieleeks, kun tultiin tänne ne se aina meni niinku eestin kieleellä. Jälkee sen. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 683 s. 9)
- (155) AV: Just täst teistä värssyy ko hiä laulo ni tämän miul jäi mielee ja, ja, peräst siis opin. Ja, mie en tiijä, miult om paljo kysynyt "kas sa laulukuoris olt käynt" mie et "en ole". Ja kaik mitä opin ni mualimalt vua sellaintee ja, no enne vanhaa ko käimme siel, meil talolois, (- -) mie sanoin jot tok-, joka talos sellaintee iltasilkii, ni, emänät mis olin

likkan ja kaik iltasil viel lauloit enne makkaamaa mene-, -mistä **no sit kah kuulit ja käi mielee ja, ja ko opettii ja sitä viisii, (- -) ja kuullit ja, ja oppi** olko heä sit, näit, nuoriil laululoi vaiy, kirkkolaululoi vai yks kaik mitä. Ja sellai neet on, jeäneet ja nyt on ka, olin yhen kerran olin Karjalas häis. Ja sit yks mies oli sielt täält Eestist ka. Ja hiä käi, soittama, pillil, soittis yhtä lauluu, Eestil lauluu. (Tartto, JoYSKL 432A s. 25)

Esimerkki 153 viittaa puhujaan, koska puhuja on tilanteessa ainoa vanha ihminen, ja hän puhuu nimenomaan puhehetken aikaisesta tilanteesta aloittamalla lauseen *nyt*-sanalla. Toisaalta haastateltava voi puhua tilanteessa vain omasta puolestaan, kun hän sanoo, että *nyt kaikki juohtuu mieleen*. Esimerkissä 154 haastateltava kertoo, kuinka hän osaa eestin kieltä, koska on joskus aikoinaan asunut Eestissä vuoden. Koska hän ensin puhuu itsestään ja sen jälkeen toteaa imperfektissä *kun Eestissä olit*, hän ei voi tarkoittaa kuin itseään. Esimerkissä 155 puhuja selittää, miten hän on oppinut paljon lauluja. Kun hän nuorena oli piikana taloissa, emännät aina lauloivat iltaisin. Puhuja kuuli ja kuunteli näitä lauluja ja siten ne jäivät mieleen. Tässäkään esimerkissä viittauskohteeksi ei voi kuvitella ketään muuta kuin puhujan itse.

5.1.2. 'Me'-viitteinen yksikön 2. persoona

Inkerinsuomen aineistossa yleistävää yksikön 2. persoonaa on käytetty myös sellaisissa tapauksissa, joissa konteksti osoittaisi sen saavan 'me'-tulkinnan, joka on myös yksi tapa viitata puhujaan mutta ryhmän jäsenenä. *Me*-pronominin tai monikon 1. persoonan voi tällöin tulkita 'puhuja ja vähintään yksi muu henkilö, joka on sinä tai hän'; toisaalta se voi viitata kuinka suureen joukkoon tahansa. Kuulijan on itse pääteltävä, keihin *me*-deiksiksellä viitataan ja kuuluuko hän itse viittauksen piiriin vai ei. (Hakulinen 1989: 196; Larjavaara 1990: 71–72; Yli-Vakkuri 1986: 94.) Semanttisesti monikon 1. persoona on viittaussuhteiltaan aktiivin epämääräisin eli se itsessään on jo jonkinlainen epämääräisen tai yleisen persoonan ilmaisin.

Yleistävän yksikön 2. persoonan muodoilla on aineistossa viitattu vain sellaiseen 'me'-viitteiseen joukkoon, johon puhuja kuuluu, mutta joka ei ole tilanteessa läsnä. Puhetilanteen osallistujajoukkoon sillä ei ole viitattu kertaakaan. Koska kuulija ei 'me'-viitteisissä tapauksissa kuulu viittauksen piiriin, ilmaukset ovat eksklusiivisia. Suurin osa tähän ryhmään kuuluvista esimerkeistä on sellaisia, joissa viitataan johonkin epäspesifiseen ryhmään, joka käsittää esimerkiksi puhujan kanssa samassa sovhoosissa tai pakkotyöleirillä olleet ihmiset. Niiden kontekstista löytyy *me*-pronomini ja/tai

monikon 1. persoonan persoonapäätte tai sen vastineena käytetty passiivi, mutta referentit eivät ole kuulijan yksilöitävissä. Ne ovat siis referenssiltään melko avoimia eivätkä kovin tavoitettavia ja spesifejä. Tällaiset 2. persoonan sisältävät lauseet hahmottuvat tulkinnaltaan indefiniittisiksi, koska pronominin kanssa samaviitteistä ryhmää ei ole tarkemmin esitelty. 'Meistä' tiedetään varmasti vain se, että puhuja kuuluu tähän ryhmään, mutta hän ei osaa, halua tai tunne tarpeelliseksi määritellä jokaista ryhmään kuuluvaa referenttiä erikseen. Esimerkit voisi tulkita yksilökokemuksiksikin, mutta koska ympärillä puhutaan koko ajan *meistä*, kokemukset voivat mielestäni koskea ketä tahansa mainittuun *me*-ryhmään kuuluvaa jäsentä.

- (156) KS: Siel oli sellaine asia siel me saimme sis päivän, kei-, no tähentäp, päivällisen aikana me saimme sieltä sis, yhen, keittoa **ku siellä neljä, ryyniä sis, löysit sis se oli kovasti, sakia**. Ku neljä ryyniä oli siel. Se oli vain sellaista harmaata vetelä. (Pärnu, JoYSKL 713 s. 30)
- (157) AA: Ko me souhoosis olime sit meie souhoos maksas rahan, no päiväpalkam maksas. **A ko sä ollit sitäviisi ku sä et, et olt souhoosis sit käit kuopil** keeki ei maksa mittä kopeekkaaki. Yhtä kopeekkaa ei maksant ja, oamusta ilta, pit niitä kuoppi kaivaa. Ja sellainte me sit, olima siel souhosis, ja käimä kuopil ja, souhoos maksas meille... (Pärnu, JoYSKL 451 s. 6)
- (158) VM: – –ni se, yks esemies [SS-mies] se Gävi aina meiDä ottamas sinne, niiDä BurGama niiDä BuuDaloja. ja se oli semmone, semmone mies (jot), **kui, et äl-, et huomannut siis hän Duli, (– – –), anDoi sinule, niskoi vast tai miDä**. (Hatsina-Skuoritsa, JoYSKL 665 s. 11)

Esimerkissä 156 yksikön 2. persoona viittaa puhujaan ja niihin hänen kanssaan pakkotyöleirillä olleisiin ihmisiin, jotka joutuivat syömään kyseistä keittoa. Esimerkissä 157 viitataan puhujaan ja hänen kanssaan samassa sovhoosissa olleisiin ihmisiin. Esimerkissä 158 *me*-viittauksen kohteena on puhuja ja kaikki ne muut hänen kotikylänsä ihmiset, joita saksalaiset SS-miehet kävivät hakemassa kylästä työvoimaksi omiin tarpeisiinsa.

Joskus puhuja tai haastattelija mainitsee nimeltä jonkin ryhmän, jonka jäseniä ei ole eritelty, mutta ainakin puhuja itse kuuluu siihen. Viittauksen kohdistuminen tiettyyn joukkoon tekee siitä spesifisen, mutta ryhmä, johon hän viittaa, ei ole tarkasti spesifioitu. Aina ei ole selvää, koskeeko viittaus kaikkia joukon jäseniä vai esitetäänkö lausuma vain jonkinlaisena yleisenä toteamuksena.

- (159) KK: Meitä hyö suvatsiit, suomalaisii. Ja, **jos vaa mänit ja pyysit** mitä ni hyö toivat kaikkii heil oli. (Toksova, JoYSKL 752 s. 18)
- (160) EV: Onko viime aikoina inkeriläisten eli-, elinolosuhteissa tapahtunut muutosta?

AV: No se muutos oli ainut siis aka no nyt, katsottin **ko, ja olet saant vähäsen niin ko, ko olet saant omalle, oman nurkam missä sie elät ja**, ja tuota, tiedenkii, ihmiset elläät pareminkii ja ko me olemme naishenkilöt ja, kahta lasta kasvattasime ja molemat lesket ja nyt jo eläkkeläiset siis, mie olen tähänkii tyytyväine. (Tartto, JoYSKL 432A s. 29)

Esimerkissä 159 viitataan inkerinsuomalaisiin, jotka oli sota-aikaan siirretty pakkotyöhön Siperiaan, esimerkissä 160 haastattelija pyytää kertomaan nimenomaan inkerinsuomalaisten elinolosuhteista, joten haastateltavankin olettaa puhuvan inkerinsuomalaisista.

Joskus yksikön 2. persoonalla viitataan johonkin spesifiin joukkoon, jonka osalliset on määritelty. Tällöin referentin voi hahmottaa tarkkarajaisesti ja jopa luetella ne henkilöt, joihin viittaus kohdistuu. Kun *me*-pronominien referentit ovat kuulijan yksilöitävissä, ne hahmottuvat tulkinnaltaan definiittisiksi. Definiittisyyden perustana on se, että referentti on mainittu tai selvästi assosioitavissa. Tällaiset referentit ovat kaikki tavoitettavia ja spesifejä. Joskus puhujan lisäksi viittaukseen sisältyvät henkilöt on mainittu jo ennen pronomini viittausta suoraan nimeten ja joskus vasta pronomini viittausten jälkeen esitetyt lauseet kertovat, keihin pronominilla viitataan. Voisi ajatella, että mitä lähempänä pronominia viittaukseen sisältyvät referentit on mainittu, sitä selkeämmin kuulija referentin tavoittaa. Esimerkeissä 161 ja 162 referentit on mainittu ennen pronomini viittauksia ja esimerkissä 163 vasta sen jälkeen.

- (161) AV: A nythen, päälle selle talvisotan, sitten meil annetti sellanen käsky meill_oli kolhoos niin ko kolme prikaata, ja sitten kaik pantii se kolhoosi tehti, yheks suureks kyläs. No ja siin me ei saaneetki kauvva ellä, mul, mies tuli sielt talvisodast tuli pois ja, myö ostisimme uuvven asunon. Uuvven asunnon ostisimme ja se piti tehdä valmis ja läävä piti tehdä valmis mihi sai, elläimet panna, no viel siel jäi tekemättä, **no sen talven sait ellää** ja kevväl, tuli, kesä ja sit tuli jo toine sota. Ni jot, ei ihan kaikki viel ei oltu nii, kuntoo tehäki ko ei ole, oleks ollut tarvis. (Tartto, JoYSKL 431 s. 9)
- (162) HM: Myö siskon kans tulit tultiim pois. (– – –) Ja sit me tavattiin suomalaisi poikii mitkä kertoivat et ”kuulke tytöt et työ kuoletta talvel tääl” et, ”menkä Virroo”. Et ”siel on yksityist, talot viel ja, ja sinne otetaan näitä Inkerin tyttölöi kyl oikein, hyväl mielel vastaa, et mänkää sinne te löyvätte siel itselleim piian kohat”. Et ”siel ei ole kenelkä passei eikä teiäm passiiki kysy kukkaa”. **No ko et tii mispäi se Viro onkii (ja). Ko et tii mispäi se Viro onkii (ja).** Me vaan koton kuultiin et, et on Viro ja Viron varkaat sanottii et kuka varast hevonselki et ne sanoit et ”no jo ne Virov varar käivät täällä”. Muutem mittä ei tietty Virost enemppää, ei tietty silloin et siint saap sul kotimaa. En tiedänt. (Pärnu, JoYSKL 728 s. 8)
- (163) SyM: ja myö ne kaik vaihoimmo ruu-, ruokaa. jot, saimmo syyvä. ämpär perunoi, ja sis, kan-, se palttokankas. **no kauva sil ämpäril elät kolmen kese?** myö olimmo sis kolmen kese äiti mie ja veli. (Pärnu, JoYSKL 735 s. 8)

Esimerkissä 161 viittauksen kohteena ovat puhuja ja hänen miehensä, esimerkissä 162 puhuja ja hänen siskonsa ja esimerkissä 163 puhuja sekä hänen äitinsä ja veljensä.

5.1.3. Geneerinen yksikön 2. persoona

Seuraavaksi esittelen sellaisia esimerkkejä, joiden kontekstista ei hakemallakaan löydy tarkempaa korrelaattia ja jotka voi luokitella geneerisiksi. Olen jakanut ne kahteen ryhmään: osa niistä on sellaisia, jotka pätevät keneen tahansa milloin tahansa ja sellaisiin, jotka pätevät keneen tahansa tietyssä tilanteessa tai tiettyinä aikana. Molempien ryhmien persoonaviittaukset, joissa siis samaviitteistä ryhmää ei ole esitelty, hahmottuvat kuulijalle indefiniittisinä. Varsinkin ensimmäiseen ryhmään kuuluva avoin yksikön 2. persoonan viittaus voi toimia kuulijalle kutsuna tulla mukaan, kokea myös itsensä viittauksen kohteeksi. Mutta koska tekijää tai kokijaa ei ilmaista suoraan, vastuu viittauksen tulkitsemisesta jää viime kädessä kuulijalle: viittaus rakentuu niin, että kuulija voi mennä mukaan tai olla menemättä.

Aineiston tapauksista melko harvoja voi sanoa täysin geneerisiksi eli ensimmäiseen ryhmään kuuluviksi, mutta on joukossa sellaisiakin tapauksia, joista voi ajatella, että ne sopisivat keneen tahansa yleisesti. Kaikki tähän ryhmään lukeutuvat tapaukset ovat preesensissä. Hakulinen ja Karlsson (1988: 247) ovatkin todenneet, että usein nimenomaan preesensia käytetään geneerisissä lauseissa sen tunnusmerkittömyyden ja semanttisen väljyyden takia. Otan tähän esille kolme esimerkkiä.

- (164) AV: [Nauha alkaa keskeltä lausetta:] petytti jot kaik on, pehkoloi kasvant ja pensaita, jot no mistä hyö sen saivat (- - -) kans sen, hiekka oli siellä ja, ja kaik sitä materi, aali jot mistä hyö sen toivat. No sanomma meil nyt ku täss_on tämä, katu ja, ni jokahisell_on veräjä mistä sissää tullaa, **tule sä siis auton kans vain**, ka siel ei olt mittä mitäkii, ja se teep, se, net, tien puolet ja neet on kaik nin, sitä, pehkoloi ja kaikki täynä, jot, et tunne sitä paikkaa ensinkä, en tunne, pittää kyssyy. Ihmisiltä, jot mikä tämä on, ja sit tuota, uamusilla ko, he-, heräsimme yles, ja läh-, ylös ja läksimme sit, ulos, ja sit, siin_oliki, yks paar metri oli, siin_oli aita ja, siell_olit, naapurin, penkit. (Tartto, JoYSKL 431 s. 11)
- (165) AV: No sitten tuli se et läksimme sinne Karjalaa, siellä piti käyvvä myös kolmen kuum peräst sitä passii vaihtamas. No sitten tiet- olime siel Karjalas ja, syyvvä ei ole, perunaa ei saa kasvattaa, kolme kertaa kui, peruna käi, no, no kasvamaaj ja halla, otti kaik nii jot, niin ko herneet sellaset perunat sai **no mitä sie syöt**. Ja sitten tulime jällee sinne lastenkotisse ja, ja sitten ja tyttöki kasvo tämä (- -) ja mä-, naimisiihe ja, ja sitte, siint ast olemme sit eläneet tääl. (Tartto, JoYSKL 431 s. 3)

- (166) MaM: Neljä munnaa ja viis munnaa ol jo- joka päivä ain. Mie tuln, kottii ja ai, kavarakaat oli käylee, eij ole yhtäkää kannaa, kaik kanat varas-. Noo, oma munat tapas, (nellii va viis),.
JM: No no ei sitä munnii ko, **kymmene tykkii** ['kappaletta'] **päiväs et syö.** (JoYSKL 775 s. 24)

Esimerkissä 164 voi ajatella, että puhujan mainitsemista veräjistä voi tulla sisään kuka tahansa, milloin tahansa ja millä tahansa. Esimerkissä 165 kerrotaan, ettei ollut mitään syötävää, kun halla vei kasvimaalta kaiken, mitä ihmiset, siis kuka tahansa, yleensä syövät. Esimerkissä 166 puhuja toteaa yleisesti, että kukaan ei syö kymmentä kananmunaa päivässä.

Myös toiseen ryhmään kuuluvien tapausten tekijät voivat olla ketä tahansa, mutta sillä rajoituksella, että heillä on yleensäkin ollut mahdollisuus olla osallisena puhujan esittämissä tilanteissa. Tapahtumien kontekstit sijoittuvat menneisyyteen, joten esimerkiksi kuulija ei voi sisältyä viittaukseen. Osa tapauksista on imperfektissä, joka viittaa nimenomaan tiettyyn ajankohtaan menneisyydessä ja on tässä mielessä definiittinen. Se implikoi tilanteen päättyneen puhehetkeen mennessä. (ISK § 1530.) Täytyy kuitenkin huomata, että hyvin usein imperfektin sijasta onkin käytetty dramaattista preesensia, preesensia imperfektikerronnan keskellä. Puhutaan siis menneestä ajasta, mutta siitä nostetaan esille jotain olennaista käyttämällä preesensia. Onpa joukossa sellaisiakin tapauksia, joissa on käytetty sekaisin imperfektiä ja preesensia (vaikkapa esimerkki 167). Tämänkään ryhmän viittaussuhteet eivät ole pääteltävissä, vaan pronominin tarkoitteeksi sopisi useampi kuin yksi vaihtoehto. Melkein kaikki tapaukset ovat sellaisia, että tekijä voi olla puhuja itse tai kaikki/kuka tahansa tietyistä joukosta tietyssä tilanteessa. Näitä voi sanoa epämääräistekijäisiksi, koska kontekstissa ei ole viitteitä siitä, että viittauksella olisi spesifi tulkinta, vaan kuvattu asiointila voi koskea ketä hyvänsä tiettytyypisessä tilanteessa olevaa inhimillistä osallistujaa.

- (167) EiL: Ja sellane ol **jos, työhön et tule, myöhästyit sinne viistoist minuuttii sit puol vuotta tyrmää suat.** Sitä ei sua ol.
IS: Oliko niin ankarat määräykset?
EiL: Joo joo joo.
EH: (Eino Hämmäläinen) Niin ol.
EiL: Ja **työst jos mänet pois, EnnemBää, työst mänet pois ennempää viistoist minuuttii, samal viisii. Puol vuotta tyrmää, vaim puol vuotta sit käyt kaksykymment prosenttii palkaast maksamaa, valtijooll.** (Toksova, JoYSKL 749 s. 4)
- (168) JM: Suo- Suomes ol hyvä, sota-aikanki ol hyvä. Leipää ol **kuim paljo tahot** ja, valkea leipä ja musta leipä ja.,
MaM: Pullaa paistettii lauvanDain ja.,

JM: Maitoo ja kaikkii ol **kuim paljo tahot**. Oli Suomes hyvä ja,. Suomest tulim tänne Venäjäm maal, (– –). (Kupanitsa, JoYSKL 775 s. 11)

- (169) IS: Iha samal,.
AP: Iha samal nii mut se oli jo, ero ol siinä **että puvussa sait, sä tiesit että se on äyrämöine**. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 667 s. 1)
- (170) MK: Siel ol niim paljo niit soarnajii jot monta päivää (niin **ko**) **mänit sinne pellol**, pellol sai männä sinne ei sie huutaris (– –), ne ei kerenneet yhtem päivän kaik pittää puhetta niitä ol niim paljon. (Toksova, JoYSKL 751 s. 23)

Esimerkissä 167 viittauskohteena on kuka tahansa tuossa nimenomaisessa työpaikassa oleva työntekijä, joka olisi osallisena mainitussa hypoteettisessa tilanteessa eli myöhästyisi töistä. Myös puhuja kuuluu tähän ryhmään, koska hän oli töissä kyseisessä paikassa. Tapahtumat sijoittuvat menneisyyteen ja aikamuotoina käytetään imperfektiä ja dramaattista preesensia. Esimerkissä 168 kerrotaan, miten Suomessa asiat olivat hyvin sota-aikanakin: leipää, maitoa ja kaikkea riitti kenelle tahansa niin paljon kuin vain halusi. Viittauskohteena on kuka tahansa, joka oli tuolloin Suomessa, myös puhuja itse. Esimerkissä 169 puhuja kertoo, että äyrämöisiä ja savakoita ei erottanut puheen perusteella, mutta pukeutuminen paljasti, kuka on äyrämöinen. Esimerkissä 170 puhutaan pellostä, jossa kävi saarnaajia pitämässä puheita, ja lihavoitu lause viittaa keneen tahansa, joka meni kyseiselle pellolle.

5.1.4. Kolmannen osapuolen kokemuksiin viittaava yksikön 2. persoona

Aineistosta löytyy myös esimerkkejä, joissa yksikön 2. persoonalla viitataan johonkin muuhun henkilöön ja kaksi kertaa myös monikollisesti joihinkin muihin henkilöihin. Yhtä lukuun ottamatta (esimerkki 178) nämä esimerkit ovat definiittisiä ja spesifisiä, koska niissä viitataan tiettyihin ja nimettyihin henkilöihin, mutta myös esimerkissä 178 on mainittu se ryhmä, josta referentit löytyvät.

- (171) MV: A mamma sit ko tul miun perästän sinne nii sit hiä ol, komeDantil likkaan. Joka Guukous pit käyvä merkkiimäs **jot sie olet siin jot sie mihinkää et mänt. Karkusiil sie et mänt**. Joka Guukous pit käyvä merkkiimäs. (Toksova, JoYSKL 760 s. 5)
- (172) SyM: Tiilitehases äiti oli sitten siin työssä jo ja, ja sitten tuli sellanen aika taas, äitille panti passi ka-, risti tällään ja kaksyment neljä tuntii, Virosta pois männä. **Noh, mihin sie lähet?** ”Mänkä mihin tahotto”. (Pärnu, JoYSKL 735 s. 10)
- (173) SS: [puhuu juoposta pojastaan ja miniästään] Ja heillä koskaan ei ole rahaa. Ain ovat ilman rahata. Kun viel isä oli elossa, isä sai sen, invaliDi hää oli invaliDi, sotainvaliDi. Hän sai sen invaliDirahaj ja. A kuin sai, eläkerahan sen, silloin olivat siinä, **anna heille**. (Kupanitsa, JoYSKL 787 s. 12)

- (174) IS: Oliko sit paljon kannuloita sit vai vai?
 EA: Eihän niitä kuin paljon siinä kannuloita olti [nauraa]. Mie nii hyvästä muista, no muistav vaa jot äiti ajo sit, eetta, i veli, veljet käivät kahen kesen. [MS: Veljet kävivät.] Yy.
 IS: No mihi se siel vietti siel?
 EA: A kaupunkii tänne Leninkraatii.
 MS: No torille?
 IS: Torille vai?
 EA: Torille. Ja ol sellakii se jot sit ol niinko talopaikkoi **mis jo aloit käyvä** sellai hyö tiesiit **minä päin sie tuot maitoo**, hyö jo olliit vastaas vuotteliit jo jo sellai. (Toksova, JoYSKL 754 s. 12)
- (175) EH: Sitte tämä, Niina, män etsimää sit eestiläise(t) siel olkii ja, Klooka-, siel. Se män etsimää maitoo ja ava-, ni avattii niit rautlankoi auk siel män etsimää maitoo. Tul sielt (tilkka maio kan) kaik revittii nututki piält poikkee ne koirat ei pureksin(t) mut reppiit hänen kaik sel vaat-. Toi hänel maitoo. Ei enää maitoo mänt hiä sit jo. Loppu (- -). **I sit mäni jällee kerätä ja mitäkii syyvä sielt**. No vot. ”Onks siul isä?” ”Ono.” ”Onks siul äiti?” ”Ono.” ”Myö siul emmä anna mittää. Vot näille annammo ko näil ei ole kettää.” Se tulloo itkiim poikkee, hiän ”Miul ei mittää annettu”. No sit ne palat siel jakkoit hänelkii... (Kupanitsa, JoYSKL 766 s. 9)
- (176) AK: Ja sitten tuli, niin kun, veitsellä leikattiin, yhtään sanaa suomea ei, koulussa puhutti kaikki työ-, täytyy venäjä puhua. A, lapset eivät, osanneet puhua venäjää. Ja sitten olikii kun oli, no, et, kirjoittaminen ja kaik ni, se, vihko oli, enemmän punanen kui sininen. Siellä oli niim paljon virheitä että, lapset ei, no, mutta sitten vähitellen, aloimme oppia ja, mutta väliaikana, puhuttiin suomea ja, tunnissa, täytyy puhua venättä. Ja tietysti minä olin silloin, vasta, toisella luokalla, joka oli jo, siel, seitsemännessä luokassa ja puhui (- -) niill_oli, huonompi ja sitten oliki, vaikeuksia mennä, eteenpäin oppimaan kun ei, kaikki tuli venäjäksi ja, **ja sinä, venättä vielä puhua et, osais** se oli, sillä olikii, näitä vaikeuksia. (Tartto, JoYSKL 430 s. 5)

Esimerkeissä 171 ja 172 pronominilla viitataan haastateltavien äiteihin. Esimerkissä 173 puhuja viittaa edesmenneeseen mieheensä. Haastateltava kertoo pojastaan ja miniästään, jotka ovat juoppoja ja aina rahattomia. Miehen eläessä poika ja miniä ilmestyivät ovelle rahaa hakemaan aina silloin, kun oli eläkkeenmaksupäivä. Esimerkin voisi tulkita referaatiksi, mutta myös sellaiseksi imperatiivin ei-direktiiviseksi käytöksi, jolla ilmaistaan jotain, mitä oli pakko tehdä eli oli annettava rahaa. Monikon 3. persoonaan viittaavassa esimerkissä 174 korrelaatioksi voi päätellä useampaa vuoroa aiemmin sijaitsevan *veljet*, joihin sitten persoonapäätteen ja pronominin avulla yhteisesti viitataan. Vaikka puhe polveilee, korrelaatti on löydettävissä kontekstista. Esimerkissä 175 viitataan puhujan tyttäreeseen. Perhe oli saksalaisten pakkotyöleirillä, jossa ruoka aiheutti kaikille verisen vatsataudin. Yksi lapsista meni todella huonoon kuntoon ja halusi maitoa. Niina-sisko lähetettiin etsimään sitä leirin ulkopuolelta eestiläisiltä. Hän saikin sitä tilkan, mutta se oli liian myöhäistä ja veli kuoli. Niina jatkoi tämän jälkeenkin ruoan etsimistä leirin ulkopuolelta.

Esimerkissä 176 viitataan seitsemäsluokkalaisiin, joilla oli vaikeuksia koulussa, kun kaikki opetus muuttui venäjänkieliseksi.

Kuten voi huomata, yleistävä yksikön 2. persoona on viittaussuhteiltaan varsin monipuolinen, koska sen viittauskohteet vaihtelevat spesifeistä geneerisiin ja voivat olla kaikkea siltä väliltä. Sillä voi viitata varsin spesifisesti ja definiittisesti monenlaisiin tekijöihin; esimerkiksi puhujaan itseensä silloin, kun on puhuja käyttä sekaisin yksikön 1. ja 2. persoonan muotoja ja/tai puhuu aiheesta, josta hän voi puhua vain omasta puolestaan eikä tekijäksi voi kuvitella ketään muuta. Spesifisiä ovat myös ne tapaukset, joissa viitataan johonkin *me*-ryhmään, jonka jäsenet on nimetty tai kun viittauskohteena ovat tietty tai tietyt henkilöt - ei kuitenkaan puhuja. Vaikka puhuttaisiin tietyistä ihmisistä, yksikön 2. persoonan käyttö tuo niihin sellaisen yleispätevyyden sävyn, että ne voisivat koskea ketä tahansa siinä tilanteessa olevaa ihmistä. Jotain spesifisen ja geneerisen väliltä puolestaan ovat esimerkiksi ne tapaukset, joissa mainitaan jokin tietty ryhmä, mutta ei tarkemmin määritellä koskeeko viittaus kaikkia ryhmän jäseniä vai vain osaa heistä. Ja lopulta kaikkein geneerisimpien eli indefiniittisten tapausten tekijänä voi olla kuka tahansa, ja näitä tapauksia voisi viittaussuhteiltaan verrata nollapersoonaan tai passiiviin, koska ne ovat viittaussuhteiltaan aivan yhtä tulkinnanvaraisia. Voi kuitenkin todeta, että inkerinsuomen aineistossa yksikön 2. persoona tuntuisi olevan viittausmahdollisuuksiltaan yksi monipuolisimmista persoonamuodoista, kun mukaan lasketaan vielä sen varsinainen käyttö kuulijaan viittaamassa.

6. PRONOMININ ESIINTYMINEN YLEISTÄVÄN YKSIKÖN 2. PERSOONAN YHTEYDESSÄ

Luvussa 2.5 todettiin, että puhutussa kielessä varsinkin yksikön 1. ja 2. persoonan pronominit vaikuttavat miltei pakollisilta ja että niiden poisjätto on tunnusmerkkistä. Duvallon (2005: 205) tosin mainitsi, että poisjätto on yleisempää yksikön toisessa kuin ensimmäisessä persoonassa. Joka tapauksessa pelkkä persoonamuotoinen verbi on puheessa harvinainen, ja siksi tutkimuksissa onkin keskitytty nimenomaan pronominiinien poisjätön ympäristöihin eikä niiden esiintymiseen. Kaakkoismurteisten yleistävien yksikön 2. persoonien on sanottu olevan pronominittomia, mutta inkerinsuomen aineistossa on 236 (76,1 %) pronominitonta ja 74 (23,9 %) pronominillista lausetta. Tässä luvussa tarkastelen pronominiinien esiintymisehtoja inkerinsuomen aineistossa ja koetan löytää yhteisiä piirteitä ympäristöille, joissa pronomineja käytetään.

Edellä kävi jo ilmi, että viittauskohde ei vaikuta siihen, käytetäänkö pronominia vai ei. Pronominilliset lauseet eivät myöskään suosi erilaisia verbejä kuin pronominittomat. Lauseiden merkitystehtäviäkään ei voi erotella pronominittomuuden tai pronominillisuuden perusteella. Toimintaa kuvaavat lauseet ovat tosin lähes aina pronominittomia ja *kun*-lauseissa pronominia käytetään vain temporaalisissa lauseissa, mutta muuten sekä pronominillisia että pronominittomia tapauksia löytyy kaikista lausetyypeistä ja merkitystehtävistä. Joitakin tendenssejä pronominillisia muotoja suosivista ympäristöistä voi nähdä muihin lukuihin tekemistäni laskelmista. Eniten pronominillisia muotoja käytetään retoristen kysymysten, relatiivilauseiden ja *että/jotta*-lauseiden yhteydessä. Myös alisteisista kysymyslauseista lähes puolet sisältää pronominin. Nämä kaikki lausetyypit muistuttavat toisiaan, mikä panee miettimään, onko kyse sattumasta vai onko takana jokin pronominin käyttämiseen ohjaava seikka. Duvallon (2005) mainitsi yhdeksi pronominittomuutta suosivaksi ympäristöksi kysymykset. Inkerinsuomen aineistossa yleistävää yksikön 2. persoonaa ei ollut käytetty aitojen kysymysten yhteydessä, mikä on tietysti ymmärrettävää, mutta muuten kysymystyyppiset rakenteet tuntuvat suosivan pronomineja.

Heinonen (1995) toteaa, että pronomini jää usein pois kieltolauseista. Inkerinsuomen aineistossa 20 %:ssa kielloista oli käytetty pronominia. Samasubjektisten verbien rinnastus oli mainittu useammassakin tutkimuksessa (mm. Duvallon 2006, Lappalainen 2006) pronominin poisjätön ympäristöksi, mutta yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä tällainen on harvinaista (mm. esimerkki

177), eikä näissä tapauksissa yleensä ole käytetty rinnastuskonjunktioitakaan. Paljon tavallisempaa on, että pronomini on toistettu, kunnes persoonamuoto vaihtuu (esimerkit 178–180).

- (177) SyM: kuusen oksista talossa vot siel myö sis, makasim. No mitä siel oli nyt makkamista, **monen rötkön sä toit sielt kotont panit sinne ala** ja, ja kaik ja sellain myö siis siel olimmo. (Pärnu, JoYSKL 735 s. 4)
- (178) MV: A mamma sit ko tul miun perästäin sinne nii sit hiä ol, komenDantil likkaan. Joka Guukous pit käyvä merkkiimäs **jot sie olet siin jot sie mihinkää et mänt. Karkusiil sie et mänt.** Joka Guukous pit käyvä merkkiimäs. (Toksova, JoYSKL 760 s. 5)
- (179) EiL: No, siel om monel annettu et näil, piällikköil jot heil on annettu jot hyö ovat köyhät hein ei huol maksaa verot. Verot etsiit köyhiilt. Meil on toiseel viisii eij ole niinko, koko mualimaas meil **jos sä olet isäntä, sit sä oletki köyhä siun ei huoli sitä maksaa toista kolmatta.** Valtijo sinnuu hoitaa ja. (Toksova, JoYSKL 749 s. 15)
- (180) AA: Sanotti meil”kuustoist killo soatta keral ottaa, jot ko viimeiset kaik jätätte”. Kuustoist killo **mitä sie kuuteetoist killo otat? Otat sie nuttuloi? Vai mitä sie otat,** eikä siel kellä oikein oltki enä nuttuloi (--) ois olt mitä ottaa, ni, sitä ois olt kyl ottaa. Aka kuustoist killo. (Pärnu, JoYSKL 451 s. 10)

Mainittakoon tässä, että pronominittomienkin lauseiden yhteydessä rinnastuskonjunktin puuttuminen on hyvin tavallista (esimerkit 181 ja 182). Laitinen (1998: 126) onkin maininnut, että ns. asyndeettinen ilman *ja*-sanaa tehty verbien rinnastus on yleistä inkerinsuomessa.

- (181) KK: Ja siel oli niin kovat tuiskut, no ei ne kaikkiin sinne, katon alle ja talliloihe mahtuneet, niitä pit hankel syöttää. **Ko veit panit heinät** ni, sillo se tuuli vei ne. Ja sit kaivaa kuoppa ja talloo sinne ja sit sielt sitä hevosest söivät. (Kupanitsa, JoYSKL 752 s. 15)
- (182) MJ: Ja se pit kantaa sitä pihkaa, sellasii suurii pytylöi siin on putski, no (– –). ni jos on hyväst niis putkilois, ni **jaat sen suuren sem pytyn kannat täynnäin sitä pihkaa päivääs.** (Toksova, JoYSKL 757B s. 2)

Nämä molemmat tavat, pronominin toisto ja rinnastuskonjunktioiden käyttämättömyys, ovat omanlaisiaan tyylikeinoja ja tuovat ilmaukseen tehokkuutta sekä kiinnittävät kuulijan huomion.

Luvussa 2.5 esittelemieni muutamien tutkimusten mukaan sanajärjestys on yksi pronominin esiintymiseen tai esiintymättömyyteen vaikuttava tekijä: Heinosen (1995) mukaan adverbiaalialkuisuus suosii pronominittomuutta, ja Lappalaisen (2006) ja Väänäsen (2010) mukaan esikentän esiintyminen voi motivoida subjektipronominin poisjäämistä, koska kaksi substantiivilauseketta ennen verbiä on melko raskas rakenne. Halusin saada selville, onko inkerinsuomen aineistossa samanlaista tendenssiä.

Tarkastelin erikseen sekä pronomiinillisten että pronominittomien lauseiden sanajärjestystä saadakseni selville, onko sanajärjestyksellä jotain eroa näiden kahden välillä. Taulukosta 5 näkyvät aineiston pronomiinillisten lauseiden sanajärjestystyyppit.

Taulukko 5. Pronominillisten lauseiden sanajärjestykset.

	<i>SVX</i>	<i>SAV</i>	<i>ASV</i>	<i>SOV</i>	<i>OSV</i>	<i>VSX</i>	Yht.
Päälause	11		5	2	1		19
PL jälkilause			2			1	3
Retor. kys.	13	3				1	17
Imperatiivi						1	1
Kun	6			1			7
Että/jotta	9	2					11
Jos	4			1			5
Vaikka	1						1
Alist. kys.	2					1	3
Relatiivil.	6						6
Yht.	52	5	7	4	1	4	74
	(70,3%)	(6,7%)	(9,4%)	(5,4%)	(1,4%)	(5,4%)	(100%)

Taulukosta 5 voi jo pikaisella silmäyksellä huomata, että subjektipronomini sijaitsee yleensä ennen muita määritteitä: 70,3 % aineiston kaikista pronomiinillisista lauseista edustaa neutraalia *SVX*-sanajärjestystä. Subjektipronominin sisältävissä lauseissa subjekti sijaitsee ennen verbiä ja muita määritteitä 82,4 %:ssa tapauksista ja lähes aina (94,6 %:ssa tapauksista) ennen verbiä. Tulos käy hyvin yksiin Helasvuon (2001) tutkimustulosten kanssa. Helasvuon havaintojen mukaan persoonapronomit esiintyvät useammin subjektin tyypillisellä paikalla ennen verbiä kuin muut NP:t. Varsinkin 1. ja 2. persoonan pronomineista yli 90 prosenttia sijaitsee verbin edellä. (Helasvuo 2001: 81.) Aineiston 74 pronomiinillisesta lauseesta vain neljässä verbi sijaitsee ennen subjektia, ja niissäkin verbi on odotuksenmukaisella paikalla: kaksi lauseista edustaa vaihtoehtokysymyksiä, jotka ovat luonnostaan verbialkuisia, ja myös kahden muun eli kiellon ja imperatiivin yhteydessä verbialkuisuus on aivan normaalia. On oikeastaan yllättävää, että kielteisissäkään lauseissa kieltoverbi ei ole kuin yhdessä

tapauksessa subjektin edellä (ks. liite 2, taulukko 8), koska esimerkiksi Ikolan (2005: 180) mukaan erityisen yleistä on, että kielto sana on subjektin edellä mutta pääverbi sen jäljessä, ja tällainen sanajärjestys on vallitseva myös kansankielessä.

Pronominillisten lauseiden yhteydessä tunnusmerkkistä sanajärjestystyyppiä, jossa objekti sijaitsee ennen subjektia ja verbiä, on käytetty vain kerran (1,4 %). Seitsemän lauseista (9,4 %) alkaa adverbialilla eli sekään ei ole kovin tavallinen rakenne. Pronominillisissa lauseissa pronomini sijaitsee siis lähes aina esikentässä, vain 10,8 %:ssa lauseista pronominin edellä on adverbialia tai objekti. Edellä todettiin jo se, että VS-sanajärjestyksen ei voi katsoa aineiston neljässä tapauksessa olevan tunnusmerkkinen. Hakulinen (2010) toteaa tutkimuksensa perusteella, että suomen sanajärjestyksen ns. vapaudesta huolimatta tekstilauseissa on selvä SV-järjestyksen ylivoima. Toisen nominaalisen pääjäsenen sijoittuminen subjektin ja verbin väliin on harvinaista: tyyppi SXV esiintyy vain 1 %:ssa ja tyyppi VXS 2 %:ssa lauseista. Lauseet, joissa subjekti edeltää verbiä, muodostavat kaikkiaan 61 % Hakulisen käyttämän korpuksen tekstilauseista. (Mts. 136.)

Taulukosta 6 näkyvät pronominittomien lauseiden sanajärjestykset lausetyypeittäin.

Taulukko 6. Pronominittomien lauseiden sanajärjestykset.

	VX	AV	OV	Yht.
Päälause	39	38	13	90
PL jälkil.	6	13	2	21
Retor. kys.	4	8	3	15
Imperatiivi	10	1	3	14
Kun	24	16	1	41
Konj.	4	3		7
Että/jotta	13	1	2	16
Jos	10	5		15
Vaikka		3	1	4
Alist.kys.	6	1		7
Relatiivil.	4	1		5
Yht.	120 (50,8 %)	91 (39 %)	25 (10,2 %)	236 (100 %)

Pronominittomista lauseista hieman yli puolet (50,8 %) on verbialkuisia, loppuissa on esikentässä adverbiaali (39 %) tai objekti (10,2 %). Verbialkuisista lauseista 59 (49,2 %) on päälauseita ja 61 (50,8 %) sivulauseita eli molempia on melko tarkkaan puolet. Näin suuri verbialkuisten lauseiden määrä johtuu mm. siitä, että tietyt lausetyypit, kuten imperatiivi ja alisteiset kysymyslauseet, ovat useimmiten luonnostaan verbialkuisia. 21 lauseessa verbialkuisuuden selittää kieltomuoto. Lisäksi verbialkuisia lauseita käytetään usein toiminnan kuvaamiseen. Verbialkuisuutta voidaan käyttää myös ilmaisua tehostavana tyylikeinona.

Objektialkuisista lauseista suurin osa (84 %) on päälauseita. Kun puhuja haluaa kiinnittää huomion johonkin muuhun kuin subjektin tarkoitteeseen, huomion kohde nousee esille myös kielellisesti korosteisena yksityiskohtana. Esikentässä olevien ilmausten painollisuus vielä korostuu, kun subjekti on ilmipanematon. (Hakulinen & Karlsson 1988: 308–310). Palanderin (1991) mukaan lauseet, joissa objekti edeltää verbiä ja joista puuttuu subjektilauseke, ovat varsin tavallisia puhekielessä. Palander mainitsee voimakkaan emfaasin yhdeksi ja usein tärkeimmäksi syyksi objektin sijoittumiselle verbin edelle. Toisena syynä tälle sanajärjestykselle Palander pitää sitä, että verbin edellä oleva objekti on teemainen eli aihepiiriltään kontekstista tuttu. (Mts. 237, 241.)

Adverbiaalialkuisia lauseita on huomattavasti enemmän kuin pronominiinillisten lauseiden yhteydessä. Voisi ajatella, että esikentässä oleva adverbiaali tai objekti voisi edesauttaa subjektipronominin poisjäämistä, mutta on muistettava, että alun perin tällaisten kaakkoismurteisten yksikön 2. persoonan muotojen on ajateltu olevan pronominittomia. Edellä mainittujen tulosten perusteella vaikuttaa siltä, että aiemmin mainittujen Heinosen, Lappalaisen ja Väänänen tutkimustulokset esikentän olemassaolon yhteydestä pronominittomuuteen pätevät joiltain osin myös tähän aineistoon, koska jos lauseessa on pronomini, se on yleensä esikentässä, ja toisaalta pronominittomissa lauseissa on käytetty enemmän adverbiaaleja ja objekteja lauseen alussa. Pronominisubjektin käytöllä tuntuu siis olevan yhteyksiä lausuman konstituenttien järjestykseen, mutta verbialkuisten pronominittomien lauseiden suurelle määrälle tämä teoria ei anna selitystä.

Pronominisubjektin käyttöä voisi tarkastella myös jo aiemmin mainitun Poolin (1999) tutkimuksen valossa. Pool tutki geneerisiä ja puhujaan viittaavia yksikön 2. persoonan muotoja draamatekstissä ja keskustelussa, ja niissä pronominittomat muodot olivat kaikkein yleisimpiä. Lyhyttä muotoa esiintyi ainoastaan lausepainottomassa

asemassa, kun taas pitkä *sina*-muoto puuttui kokonaan. Myös Jokelan (2004: 60) aineistossa vastaavassa tehtävässä käytettiin vain lyhyttä *sa*-muotoa. Oma tutkimukseni tuo esiin samantyyppisiä tuloksia. Inkerinsuomen aineistossakin muodoista suurin osa pronominittomia, ja pronominillisissa lauseissa lyhyitä muotoja (*sie, sä, sää, sa*) oli käytetty 87,8 %:ssa tapauksista. Tällaiset avoimet viron ja inkerinsuomen yksikön 2. persoonan muodot suosivat pronominittomuutta, mutta kaikissa kolmessa tutkimuksessa on myös pronominin sisältäviä tapauksia. Jos pronominia on käytetty, se on muodoltaan yleensä lyhyt. Inkerinsuomen *sinä*-muodot selittyvät osittain suomen yleiskielen vaikutuksella (ks. lukua 3.3).

Yhden mielenkiintoisen näkökulman yleistävän yksikön 2. persoonan ja pronominien käyttämiseen tuo Jokelan (2004: 58–59) maininta, jonka mukaan suomen *sitä*-sana ja viron *sa*, yksikön 2. persoona, voivat olla samalla paikalla ja samoissa pragmaattisissa tehtävissä. Jokelan aineistossa on esimerkkejä, joissa suomenkielisiä *sitä*-sanan sisältäviä lauseita on käännetty viroksi käyttäen yksikön 2. persoonaa, ja toisaalta viron 2. persoonassa olevia lauseita on saatettu kääntää suomeksi *sitä*-sanaa käyttämällä. Esimerkkien joukossa oli tosin yksi pronominitonkin tapaus. Seuraavat esimerkit ovat Jokelan aineistosta:

Mutta paljonkos *sitä* yksin kerkeää. (HAVU1364)
Aga palju *sa*'s üksipäini *suudad*. (HAVU1364)

Stä luule et ne ova lähel, mut ku ruppe oikke funterama... (TUN723.)
Sa arvad küll, et nad on lähedal, aga kui ikka takseerima hakkad... (TUN723.)

”Nojah, kus *sa* muidu *saad*?...” (REH20.)
”Mitäs *sitä* muutakaan?...” (REH27.)

Edellä sanotun pohjalta ei voi tehdä johtopäätöksiä inkerinsuomen aineiston pronominillisista lauseista, mutta miksei yhtenä pronominin käytön syynä voisi olla sekin, että pronomini täyttää tyhjän paikan samalla tavalla kuin *sitä*-sana nollalauseissa. Jokelan esimerkeissä kiinnittää huomiota myös se, että kaksi niistä on retorisia kysymyksiä, joissa 2. persoona on tavallinen inkerinsuomessakin, ja ne nimenomaan suosivat pronomineja.

Tarkistin omasta aineistostani myös sen, onko pronominittoman yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä käytetty *sitä*-partikkelia, joka on suomessa tavallinen nollapersoonan ja passiivin yhteydessä (ks. esim. Laitinen 1995: 339; ISK § 827). Auli Hakulinen on todennut, että jos väitelauseesta puuttuu ilmisubjekti, kuten on laita

geneerisissä lauseissa ja passiivissa, jokin läsnä olevista nominilausekkeista siirretään lauseen alkuun tai siihen voidaan lisätä partikkeli *sitä*. Hakulisen mukaan partikkelistunut *sitä* on puhtaasti pragmaattinen partikkeli, joka saa tulkintansa kulloisestakin tilanteesta. Sen avulla esimerkiksi mahdollistetaan geneeristen lauseiden käyttö päälauseina. Ilman partikkelia *sitä* verbialkuinen päälause olisi usein inttävä: *Oppii lukemalla*. Lauseen tulkinta on geneerinen, kun siihen lisää partikkelin *sitä*: *Sitä oppii lukemalla*. Esimerkissä *Sitä ei pidä uskoa kaikkea* sana *sitä* ei ole välttämätön, koska *sitä* on pelkkä täyteaines, ns. tyhjä *sitä*, joka on partikkeliksi siirtynyt pronomini. *Sitä* esiintyy lauseessa tyypillisesti ensimmäisenä, mahdollisesti myös toisena, jolloin ensimmäiseksi jäseneksi voidaan laskea kokonainen lauseke, mutta toisena esiintyessään *sitä* saa aikaan sävyeron. *Sitä*-sana esiintyy yleisemmin puhekielessä kuin kirjakielessä ja tällöin puhujalla on asiasta omaa kokemusta (Hakulinen 1975: 25–39.)

Aineistossa oli kuusi *sitä*-sanan sisältävää tapausta (esimerkit 183–188), joista vain neljä on aivan selviä. *Sitä*-sanan käyttö yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä ei siis ole yleistä.

- (183) JM: **No no ei sitä munnii ko, kymmene tykkii päiväs et syö.** (Kupanitsa, JoYSKL 775 s. 24)
- (184) EA: – – eikä meit ei tarkastanneetkaa, ja sellain myö päästiin kulkemaa, vot siin ol ja Jumalan (apu). Nih, voi ko sitä käyp muistamaa **ni ei sitä, ehä sitä mikkää et muista niim peräjälkee kaik.** (Toksova, JoYSKL 754 s. 7)
- (185) MJ: No siihen aikaa ol vaik, no kanammunnaa otat ja maitoo jos putelin ja leipää palasen. Koko päivänä sit jo sielt tulet kottii väsyksis nälkäisen ja mie en tiijäkkä. Vot sellast ol. **Ja siihen aikaa mitel lie sitä et ajatellut** miten se ihminen niim paljon, voip tehdä, sellasella ruual. (Toksova, JoYSKL 757B s. 2)
- (186) KP: Kyllä meil oli sillon kun oli se, korttiannokset. Suomees oli, kun on kortti, menet kauppaa sen korttin,. Voit ostaa sil korttiilla. Mutta meil eij ole kaupaassa. Kortti on, kaupaas eij olem, ostaa mitä. Se kortti jää vaan sen viskaat pois kun sitä eij ole. **Sitä sait jonottaa, niim paljon ettem mä tieDä.** Menet yhteen kauppaan, siel oj jono, kirjotat sen nummeron. Ettet unohta. Toiseessa kauppaassa taas on toisen, sen jonon numero. (Hatsina–Skuoritsa, JoYSKL 673A s. 1)
- (187) IS. Mikä hänel (veljelle) mahto tulla?
EiL: No puoltoist vuotta ko ol ja aina nälkä. Seitsemä vuotta jo, **joka päivä et koska sitä suat mitä syyvä, vatsan täytee**, sitä eij olt kons aina se ol sellane. Ei leipää eikä vettä. Mie olin viel suurempi mie tiäl sain, voimaa. (Toksova, JoYSKL 749 s. 6)
- (188) AV: – –ja taloloi sielt, purkiit, ja sit toivat sinne ja sit rakensiit itselle suvilat. Ja, ja eikä siell_ole paraikaakaa meil mitte mitäki, ko sä lähet sinne siis **siin katsotakse niimmuoti jot sitä olet vieras ja hyö om paikaiset.** (Tartto, JoYSKL 432A s. 8)

Kaikissa esimerkeissä puhujalla on omaa kokemusta puheenaiheena olevasta asiasta. Esimerkit 183 ja 184 on aloitettu nollapersoonalla ja vaihdettukin sitten 2. persoonaan.

Kyse on suunnitelmanmuutoksesta, jolloin ne voi tulkita eri lauseiksi. Esimerkeissä 185 ja 186 *sitä*-sanana motivaationa on todennäköisesti näkökulman vaihto. Nämä liittyvät toimintaa kuvaaviin jaksoihin (ks. lukua 4.1.1.3), joissa toimintaa kuvaavat lauseet ovat pronominittomia ja mielipiteen ilmaiset pronominillisia tai vaihtoehtoisesti niissä on sana *sitä*. Kaksi viimeistä esimerkkiä ovat sivulauseita. Esimerkissä 187 puhuja kertoo, miten hänen veljensä kuoli nälkään. *Sitä*-sanaa voi pitää tässä ns. tyhjänä täyteaineksena, koska sen poistaminen ei aiheuta merkittävää muutosta sanottavan sävyyn, mutta tavallaan se sitoo sanottavan asian puhetilanteeseen ja edellä sanottuun. Esimerkissä 188 puhuja on kertonut, miten he kävivät siskonsa kanssa entisellä kotipaikallaan ja totesivat, että venäläiset ovat valloittaneet kaikki talot ja tehneet sinne kesähuviloitaan eikä siellä ole jäljellä heille enää mitään. Tässä *sitä*-sanana voi tulkita olevan lauserakenteen vaatima ns. paikanpitäjä.

Edellä mainittujen asioiden lisäksi voisi pohtia muitakin mahdollisia vaihtoehtoja. Kun subjekti on näkyvässä vain finiittiverbin taivutuksessa, se on esillä vähemmän kohosteisesti kuin jos lausumassa olisi ilmisubjekti. Variantin valinta voisi olla yksi keino säädellä sitä, miten näkyvästi tekijä on esillä kussakin tilanteessa. Tässä aineistossa se ei ehkä kuitenkaan ole kaikkein todennäköisin vaihtoehto, koska yleistävän yksikön 2. persoonan tekijä on siinä mielessä avoin ja epämääräinen, että jokaisen kuulijan on itse pääteltävä viittauksen referentti, joka voi joskus olla hyvinkin epäselvä. Toisaalta pronominiin esiintyminen saattaa olla viron vaikutusta, mutta voi mieltää myös sitä, onko vanha kaakkoismurteen muoto tosiaan ollut pronominiton. Vanhoja esimerkkejä ei välttämättä ole olemassa niin paljon, että muodon voisi yleistää täysin pronominittomaksi. Voi olla niinkin, että pronominiton muoto on alun perin vakiintunut nimenomaan tähän avoimeen 2. persoonaan, mutta sen yhteydessä on jostain syystä (vaihtelun vuoksi, tehon lisäämiseksi, muista erottautumisen takia tms.) alettu silloin tällöin käyttää pronomineja. Kielen sisällä voi olla variaatiota ja vaihtelua; jokainen voi tuoda siihen omat erikoisuutensa ja vaihtelu voi jäädä pysyväksi muttei säännölliseksi. Edellä on tullut ilmi muutamia mahdollisia syitä pronominiin käyttämiselle, mutta mitään kaiken kattavaa selitystä ei ole löytynyt. Inkerinsuomen aineiston pronominillisten ja pronominittomien muotojen vaihtelu näyttää melko vapaalta ja sattumanvaraiselta.

7. PÄÄTELMÄT

Ensisijainen tarkoitukseni ja tutkimuskysymykseni oli selvittää, miksi ja milloin yleistävää yksikön 2. persoonaa käytetään. Aiemmissa tutkimuksissa on mainittu, että muodon valinnalla kuulija tuntuu vedettävän paljon enemmän osalliseksi kokemuksiin, tapahtumiin ja tilanteisiin kuin muissa geneerisyyden ilmauksissa. Kuulija ehkä koetetaan näin saada eläytymään tilanteeseen ja kokemaan asiat samalla tavalla kuin puhuja ne kokee. Kun kuulijaa pyydetään näin samastumaan, tämä voi kokeilla hänelle tarjottua näkökulmaa ja ymmärtää puhujaa. Mm. Seppänen (2000: 16) on todennut, että kun viittaus jättää avoimeksi sen, kuuluuko kuulija mukaan, voidaan se tulkita eräänlaisena kutsuna kuulijalle liittyä mukaan viittauksen kohteeksi. Valinta on kuitenkin kuulijalla: hän voi mennä mukaan tai olla menemättä.

Omalla tavallaan yleistävän yksikön 2. persoonan käyttöä voisi mielestäni verrata sinutteluunkin, kuten luvussa 2.4 mainittu Sadeniemi (1968) on tehnyt, ja tätä voisi inkerinsuomen aineiston osalta perustella kahdella seikalla. Ensinnäkin yleinen tendenssi aineistossa näyttää olevan, että 2. persoonaa ei käytetä paljonkaan haastattelujen alkupuolella, vaan vasta sitten, kun on jo jutusteltu jonkin aikaa, tultu tutummiksi ja siirrytty puhumaan aiheista, joita ei käsitellä kenen kanssa tahansa. Keskinäisellä sinuttelullahan osoitetaan tuttuutta, läheisyyttä ja samanarvoisuutta (Larjavaara 1999: 9; Seppänen 1989: 195). Toiseksi sinuttelu on puhuttelua ja puhuttelun tehtävänä on kiinnittää puhuteltavan huomio eli hakea kontaktia tai ylläpitää sitä (esim. Yli-Vakkuri 1989: 44). Tällainen kontaktinotto voi olla kuulijan suoraa puhuttelemista tai epäsuoraa viittaamista avointen viittausten avulla. Diskurssi aktivoi persoonan paradigman: kun ihminen käyttää toisen ihmisen läsnä ollessa sanaa *sinä*, se vaihtuu tämän mielessä yleensä ensin *minäksi*. (Laitinen 1995: 354.) Tällöin yksikön 2. persoona voi tulla tulkituksi spesifisesti ja sen tulkinta saattaa vaatia tarkentavia kysymyksiä (Laitinen 1995: 347–348), onhan sen referenssi sidoksissa kulloiseenkin puheaktiin ja sen osanottajiin (Yli-Vakkuri 1986: 91). Puhuja voi olla ainakin jollain tasolla tietoinen tästä ja käyttää muotoa tietoisesti esimerkiksi sanottavan asian fokusoimiseen kiinnittämällä kuulijan huomion käyttämällä yksikön 2. persoonaa.

Luvussa 2.4 mainittiin, että Laine-Patanan (2005: 63) mukaan yksikön 2. persoona aiheuttaa sellaisen vaikutelman kuin lauseessa sanottaisiin implisiittisesti: ”eikö olekin niin, että – –”. Inkerinsuomen aineistossa vaikutelma on usein myös sellainen kuin sillä sanottaisiin: ”kuuntelepa tätä”. Usein vielä kerrotaankin jotain

tavallisesta poikkeavaa, epäodotuksenmukaista tai jotain, joka on herättänyt puhujassa jonkinlaisia tunteita. Tällaisen sinuttelun avulla saavutetaan erilaisia asioita. Ensinnäkin kuulija pysyy paremmin ”hereillä” ja mukana tarinassa, kun hän ei voi heti olla varma, puhutellaanko häntä vai viitataanko epäsuorasti, kun käytetään tällaisia ”sinuttelumuotoja”. Tämä johtaa siihen, että tärkeät kohdat korostuvat ja huomio kiinnittyy puhujan haluamaan kohtaan. Puhuttelun avulla voidaan myös onnistua luomaan kuulijalle tunne siitä, että tekstillä on sanoma, joka koskettaa myös häntä ja hänen maailmaansa, ja tällä tavalla teksti voidaan saada tuntumaan kuulijastaan läheisemmältä. Tällöin yksilölle voi syntyä tunne siitä, että ajatellaan juuri häntä. Puhuttelumuoto rakentaa tavallaan yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Aineistossa kiinnittää erityistä huomiota se, että kaikkein yleisimmin yleistävää yksikön 2. persoonaa on käytetty silloin, kun puhutaan vaikeista, ongelmallisista, epämiellyttävistä ja ei-toivotuista asioista. On vaikea sanoa, miten paljon haastattelujen aihe on vaikuttanut tällaisen kontekstin yleisyyteen, mutta esimerkiksi Erelt (1990: 36) on todennut, että virossa yksikön 2. persoonaa käytetään puhujan kielteisten tunteiden käsittelyyn, kun puhujan toimintaan liittyy vaikeuksia ja epämiellyttävyyttä. Jakamalla kokemuksensa kuulijan kanssa puhuja vähentää omaa taakkaansa. (Jokela 2004: 57–58.) Seppänen (1989: 209) on myös maininnut, että epäsuorat viittaukset lisääntyvät, jos puhuja kokee tilanteen tai puheenaiheen jollain lailla hankalaksi. Affektiivisuus onkin yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä erittäin voimakkaasti esille nouseva asia, ja varmasti yksi tärkeä syy sen valintaan. Viittaustavan vaihto tuo myös ilmaisuun ihan erilaista tehoa kuin jatkuva saman muodon toisto.

Kun aloin etsiä syitä yleistävän yksikön 2. persoonan käytölle, huomiota kiinnitti se, että yleistävä yksikön 2. persoona esiintyy tavallisimmin tekijän asemassa, joten rajasin sen muut käyttöyhteydet tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Pois jääneissä tapauksissa se esiintyi 9 kertaa habitiiviadverbiaalina, kaksi kertaa objektina ja kerran genetiivimuotoisena omistajana, ja edellä mainittuja muotoja oli lähes aina käytetty samassa yhteydessä tekijän asemassa olevan 2. persoonan kanssa. Tässä se muistuttaa nollapersoonaa, koska Isossa suomen kielioipissa (§ 1358) mainitaan, että nolla voi olla avoin missä tahansa lauseenjäsentehtävässä, jos samassa yhteydessä on muita nollasubjektiauseita.

Varsinaisen 2. persoonan käyttöyhteyksien tarkastelun aloitin verbeistä. Yleistävä yksikön 2. persoona tuntuu tämän aineiston perusteella suosivan erilaisia

verbejä kuin esimerkiksi nollapersoonaa. Nollapersoonaan verrattuna sitä on käytetty vähän modaaliverbien yhteydessä ja nesessiivirakenteessakin se esiintyy vain neljä kertaa. Se tuntuu sen sijaan suosivan konkreettista toimintaa kuvaavia verbejä ja niistä etenkin olo- ja liikeverbejä (esimerkiksi *olla*-verbin kanssa se esiintyy 27 kertaa ja liikeverbien *mennä*, *tulla* ja *lähteä* kanssa yhteensä 50 kertaa). Varsinkin liikeverbien määrään on saattanut vaikuttaa haastattelun aihe, puhutaanhan teksteissä usein siirtymisistä paikasta toiseen karkotusten seurauksena. Toiseksi parhaiten tämä persoona tuntuu viihtyvän konkreettisen toiminnan alaisuuteen kuuluvien toimintoja ja tekoja kuvaavien verbien kanssa, joita on lähes yhtä paljon kuin olo- ja liikeverbejäkin, mutta tämä ryhmä eroaa edellisestä siten, että siinä on lukumääräisesti eniten erilaisia verbejä, mutta niitä ei ole yleensä käytetty kovin monta kertaa. Kolmanneksi suurin verbiryhmä ovat kognitiiviset verbit. Nollapersoonaa puolestaan suosii modaaliverbejä ja nesessiivejä ja ehkä niillä saadaan ilmaisuihin samanlaista asennetta ja tehoa kuin yleistävällä yksikön 2. persoonalla tuntuu olevan luonnostaan.

Vaikka aineiston haastatteluissa puhutaan yleensä menneestä ajasta, kolme neljäsosaa yleistävistä yksikön 2. persoonista on preesensissä, ja näistä vielä yli puolet dramaattisessa preesensissä. Yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä käytetyistä preesensmuodoista 19,8 % on puhehetken aikaisia tapauksia, 28,1 % geneerisiä lauseita ja 52,1 % dramaattista preesensia. Nämä kaksi muotoa tuntuvat siis kuuluvan yhteen ja tukevan toisiaan affektin luomisessa. Kahta perfektitapausta lukuun ottamatta loput lauseista ovat imperfektissä. Moduksista indikatiivi on lähes 95 %:n edustuksellaan odotuksenmukaisesti kaikkein tavallisin, kun taas imperatiivi ja konditionaali ovat melko vähäkäyttöisiä. Potentiaalia aineistossa ei esiintynyt ollenkaan.

Tarkastelin myös sitä, millaisissa lauseissa ja puhefunktioissa yleistävää yksikön 2. persoonaa käytetään, koska oman tuntumani mukaan ainakin nykyisessä käytössä sitä tuntuu esiintyvän varsinkin *jos*- ja *kun*-lauseissa. En osaa sanoa, olisiko lausetyypit ja puhefunktiot olleet parempi esitellä niin päin, että eri puhefunktioissa käytettävät lausetyypit olisi koottu yhteen, mutta päädyin tähän ratkaisuun, koska esimerkiksi Isossa suomen kieliopissa nollapersoonaa on tarkasteltu siltä kannalta, millaisissa lausetyypeissä se voi esiintyä ja millä ehdoin.

Lausetyypeittäisessä tarkastelussa kävi ilmi, että yleistävää yksikön 2. persoonaa käytetään hyvin monenlaisissa lauseissa. Eniten aineistossa on väitelauseita (43,2 %), joissa on sekä itsenäisiä päälauseita että sivulauseiden edellä ja varsinkin niiden jäljessä olevia lauseita. Sivulauseista *kun*-lause on hyvin edustettuna, sillä 15,4

% aineiston lauseista on *kun*-lauseita. Jos konjunktiottomat sivulauseet, joita käytetään vastaavissa tehtävissä kuin *kun*-lauseita ja joihin voisi hyvin lisätä *kun*-konjunktion, lisättäisiin *kun*-lauseiden yhteyteen, prosenttimäärä olisi 17,6 %. Lähes saman verran (yhteenlaskettuna 17 %) on kuitenkin rakenteeltaan toisiaan paljon muistuttavia retorisia kysymyksiä, alisteisia kysymyslauseita ja relatiivilauseita. Kysymysrakenteen tyyppinen ympäristö tuntuu suosivan yleistävää yksikön 2. persoonaa. Neljänneksi suurin ryhmä ovat *että*-lauseet (9 %), ja muita lausetyyppejä, imperatiivilauseita ja *jos*- ja *vaikka*-lauseita, on käytetty vähemmän. Huomiota aineistossa kiinnitti mm. *kun/jos – niin/sitten* -rakenteiden suuri määrä. Aineisto osoitti siis myös inkerinsuomen suosivan nykyisen yleistävän 2. persoonan yhteydessä yleisesti käytettyjä *kun*- ja *jos*-lauseita. Tosin *jos*-lauseet eivät kuitenkaan ole niin kovin yleisiä, sillä niitä aineistossa oli vain 6,9 %, mutta toisaalta *kun*-lauseita käytetään usein konditionaalisessa merkityksessä. Huomiota herättivät myös konjunktiottomat sivulauseet, ja se, että *että*-lauseita oli käytetty eniten erilaisissa kiteytyneissä rakenteissa, kuten *niin x että*, *niin että*, *sen verran x että* ja *sellainen x että*.

Mainitsemisen arvoista on mielestäni myös se jo edellisestä kappaleesta osittain näkyviin tullut seikka, että useimmiten yleistävää yksikön 2. persoonaa käytetään silloin, kun annetaan taustatietoa ja kommentoidaan asioita. Sen käyttö liittyy tavallaan näkökulman vaihtoon. Monet lausumat ovat kannanottoja puheena olevaan aiheeseen. Sivulauseitahan voi luontaisesti pitää kerronnassa taka-alaisina (esim. Herlin 1998: 87–95), joten ne sopivat hyvin taustatiedon antamiseen. Koska ne toimivat hallitsevan lauseen osina, ne toimivat usein muutenkin kerronnan kehysilmauksina, joissa poiketaan sivuun kerronnan päälinjalta. Alistuskonjunktiolla alkava lause voi keskeyttää kerronnan lisäämällä väliin tilanteen taustaan liittyvää kuvausta. Tällainen kehys voidaan tulkita esimerkiksi perusteluksi tai motiiviksi päälauseen tapahtumille. Toisaalta päälauseistakin isoa osaa käytetään taustatiedon antamiseen.

Seuraavaksi tarkastelin lauseiden merkitystehtäviä, joista selvisi lisää yleistävän yksikön 2. persoonan käyttöä valaisevia asioita. Puhefunktioita tarkasteltaessa huomiota kiinnitti se, että eri lausetyyppejä on usein käytetty samantyyppisissä merkityksissä. Yleistävää yksikön 2. persoonaa käytetään tavallisimmin ilmaisemassa seurausta ja syytä, erilaisia selvennyksiä, perusteluja, selityksiä, ja tarkennuksia. Sitä käytetään myös mm. lisäyksissä, parenteseissa, toiminnan kuvauksessa, vastauksena kysymyksiin, referoinnissa, erilaisina määritteinä ja ilmaisemassa, mitä piti tehdä tai miten täytyi toimia. Nollapersoonaa saatetaan käyttää ainakin osittain erilaisissa

funktioissa, koska pikaisen silmäyksen mukaan esimerkiksi Jokelan (2004) tutkimuksen aineistossa (jossa ei varsinaisesti tarkasteltu puhefunktioita) nollapersoonaa oli käytetty mm. ohjeissa, neuvoissa, suosituksissa, ehdotuksissa, arveluissa, toiveissa, varoituksissa, kysymyksissä, kielloissa, sallimisessa, luvan antamisessa tai kun ilmaistaan pakkoa, velvollisuutta tai välttämättömyyttä.

Sen lisäksi, että yleistävällä yksikön 2. persoonalla on tiettyjä puhefunktioita, joihin se tuntuu vakiintuneen, sillä ilmaistaan myös puhujan asennetta. Jo luvussa 3.4 mainittiin, että se jo itsessään sisältää affektin ja vihjaa, että lausumaan sisältyy piilomerkityksiä. Inkerinsuomen aineistossa sillä ilmaistaan enimmäkseen negatiivisia asenteita, mm. paheksuntaa, samantekevyyttä ja ironiaa. Liioittelemiseen ja kehumiseenkin on käytetty. Liioittelemalla kertomukseen saa tuotua myös huumoria, joka kuitenkin kääntyy ironiaksi ja antaa esimerkiksi hyvän kuvan olojen ankeudesta. Tällaisia tapauksia ovat vaikkapa esimerkki 91, jossa puhutaan keitosta, joka oli sakeaa, jos siitä löytyi neljä ryyniä tai esimerkki 79, jossa puhuja toteaa, että jos laitto toppahousut jalkaan, niin ne voi riisua vasta keväällä. Myönteisen huumorin ilmaisemiseen yleistävää yksikön 2. persoonaa on käytetty vain kerran (esimerkissä 115), kun puhuja toteaa, että rippikoulun jälkeen oli suuri tyttö, vaikka olisi ollut kooltaan miten pieni tahansa.

Toisena tutkimuskysymyksenäni oli, millaisia henkilöviittaustulkintoja yleistävä yksikön 2. persoona voi saada. Viittaussuhteiltaan se osoittautui varsin monipuoliseksi. Vaikka se onkin referenssiltään avoin, kontekstin perusteella se tässä aineistossa viittaa kaikkein yleisimmin puhujaan itseensä (40 % tapauksista), melko tasapuolisesti 'meihin' (27,5 %) ja geneerisesti keneen tahansa (26,2 %) sekä vielä kolmansiin osapuoliinkin (6,3 %). Vielä monikäyttöisemmäksi tämän persoonan tekee se, että sitä voidaan käyttää tietysti myös varsinaisessa käytössään kuulijaan viittaamassa. Nollan puolestaan on sanottu viittaavan puhujaan, puhuteltavaan tai yleistävästi kehen tahansa, johon sanottu soveltuu (ks. esim. ISK § 1347–1348; Jokela 2004: 83). Nollapersoona implikoi yksiköllistä subjektia, passiivi monikollista, mutta 2. persoonalla voi viitata sekä yksikölliseen että monikolliseen subjektiin. ISK:ssa (§ 1348) on mainittu, että nollapersoona vaihtelee tyypillisesti yksikön ensimmäisen persoonan kanssa. Inkerinsuomen aineistossa 2. persoona vaihtelee tavallisimmin yksikön ja monikon ensimmäisen persoonan, nollapersoonan ja passiivin kanssa, mutta joskus myös yksikön ja monikon kolmannen persoonan kanssa. Nollapersoonaa on käytetty yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä 28,8 %:ssa tapauksista, ja nolla tuntuu

viihtyvän varsinkin 2. persoonassa olevien *kun*-lauseiden yhteydessä. Huomiota mainituissa nollapersoonissa kiinnittää se, että useimmiten niissä on verbinä *pitää*.

Yleistävällä yksikön 2. persoonalla on avoin referenssi, mutta kyseessä ei ole tekijän häivyttäminen, vaan tekijän epämääräiseksi ja avoimeksi jättäminen. Toisin kuin esimerkiksi nollapersoona, yksikön 2. persoona tuntuu ennemminkin korostavan tekijää, vaikka se ei varsinaisesti spesifi olekaan. Tällainen avoin referenssi voi tuoda esitetulle ilmaukselle jonkinlaista yleispätevyyttäkin, koska sen avulla voi käsitellä omaa kokemustaan kenelle tahansa vastaavassa asemassa olevalle tyypillisenä. Sen yleistävyys kuitenkin vaihtelee aivan kuten nollapersoonankin. Tutkimuksen alkuvaiheessa mietin, mitä nimitystä alan käyttää tutkimuskohteestani, ja edellä mainitun perusteella päädyin valitsemaan termiksi yleistävän yksikön 2. persoonan. Myös Helasvuon (2008) käyttämä avoin 2. persoona kuvaa käyttötapaa hyvin.

Kolmas tutkimuskysymykseni koski pronomien käyttöä. Inkerinsuomen aineistossa pronominittomia muotoja on 76,1 % ja pronominillisia 23,9 %. Pronominivariantteja on käytössä viisi: *sie* (52,1 %), *sä* (29,6 %), *sinä* (12,7 %), *sää* (2,8 %) ja *sa* (2,8 %). Siihen, milloin käytetään pronominia, ei löytynyt yhtä suoraa vastausta. Kaikissa lausetyypeissä on käytetty sekä pronominillisia että pronominittomia muotoja, tosin joissain enemmän kuin toisissa: erilaiset kysymystyyppiset rakenteet ja *että*-lause tuntuvat suosivan pronomineja enemmän kuin muut. Sanajärjestyksen tutkiminen osoitti sen, että jos pronominia on käytetty, se sijaitsee lähes aina ennen verbiä ja muita määritteitä, mikä on muiden tutkimusten (mm. Lappalainen 2006, Väänänen 2010) mukaisesti odotuksenmukaista. Oli sanajärjestyksen tutkimisesta kuitenkin se hyöty, että se selvitti pronominittomien lauseiden suosivan verbi-alkuisuutta, sillä hieman yli puolet niistä on verbi-alkuisia.

Pronomien käyttö vaikuttaa melko vapaalta ja sattumanvaraiseltakin, mikä panee miettimään, onko vanha kaakkoismurteenen käyttötapakaan ollut täysin pronominiton. Pronomineja käytetään geneerisen 2. persoonan yhteydessä virossakin, vaikka Poolin (1999) tutkimuksen mukaan pronominiton muoto on viron kielessäkin paljon yleisempi kuin pronominillinen. Nykyistä käyttötapaa on joissain yhteyksissä pidetty pronominillisena (ks. lukua 2.4), mutta nykypuheessakin käytetään molempia variantteja. Ihmisillä voi olla syynsä valita pronominillinen tai pronominiton variantti aivan kuten valitaan suora ja epäsuora viittaustapakin. Pronominillisiin muotoihin voisi vielä aiheen päätteeksi soveltaa edellä puheena ollutta sinutteluteoriaa. *Sinä*-pronominin käyttö on kaikkein tuttavallisoin sinuttelun muoto, pronominiton sinuttelu on

formaalimpaa ja kohteliaampaa (Lappalainen 2004: 197–199). Yleistävän yksikön 2. persoonan käyttö voi joistakin tuntua osoittelevalla, mutta ilman persoonapronominia viitatuksi tulemisen tunne ei välttämättä ole niin voimakas kuin persoonapronominin kanssa. Sekin kuitenkin tekee tehtävänsä ja herättää kuulijan huomion eri tavalla kuin jokin muu persoonamuoto, koska kuulija voi tulkita sen viittaavan itseensä. Pronominillinen muoto on ehkä vielä tehokkaampi huomion kohdistin.

Teoriaosassa mainittiin (ks. lukua 2.3), että suorien ja epäsuorien viittausten käyttöä tai niiden esiintymisympäristöä koskevia sääntöjä ei ole olemassa (Seppänen 1989: 204). Tämän tutkielman perusteella voi sanoa, että inkerinsuomen yleistävälle yksikön 2. persoonalle löytyi ainakin yksi selvä esiintymisympäristö: affektinen konteksti. Sillä on myös selviä käyttöyhteyksiä, joihin se on erikoistunut. Luvussa 2.3 mainittiin myös, että epäsuoralle henkilöviittaukselle ei ole järkevää yrittää löytää tiettyä merkitystä, mutta sillä kyllä tehdään erilaisia asioita (Pälli 2003: 69). Yleistävällä yksikön 2. persoonalla voidaan ainakin inkerinsuomessa etualaistaa jokin osa tekstistä, välittää tunteita ja asenteita sekä värittää sanontaa. Pieni vaihdos vaikuttaa ilmauksen merkitykseen ja sävyyn. Yli-Vakkurin (1986: 130) mukaan yksi kielellisten strategioiden valinnassa merkitsevä tekijä onkin puhujien utilitaariset (= hyödyllisyys) ja affektiiviset intentiot.

On hyvä, että inkerinsuomea on kerätty talteen ennen kielen lopullista sammumista, koska näin laajaa aineistoa siitä tuskin olisi enää saatavilla. Oli todella mielenkiintoista tutustua tarkemmin tähän useasti mainittuun kaakkoismurteiseen yleistävään yksikön 2. persoonaan, johon on aiemmin viitattu vain muutamilla lauseilla. Voi tietysti ajatella, että tämä tutkimus ei anna aivan oikeanlaista kuvaa vanhasta kaakkoismurteisesta 2. persoonasta, koska haastateltujen inkerinsuomalaisten kielihistoria on kirjava ja heillä on ollut kontakteja moneen suuntaan, mutta 1800-luvun lopulla muistiin pannut vanhat kaakkoismurteiset esimerkit eivät poikkea merkittävästi inkerinsuomen aineiston esimerkeistä. Uskallan siis väittää, että aineisto kuvastaa melko hyvin vanhaa käytötappaa. Vaikka kieli on voinut muuttua sadan vuoden takaisesta, käytötappaa on säilynyt. Uutena piirteenä voisi pitää esimerkiksi pronomien käyttöä, mutta mitään varmaa tästä asiasta ei voi sanoa.

Tutkimus tuotti siis jonkinlaisia tuloksia kaikkien tutkimuskysymysten osalta, vaikka vastaukset eivät välttämättä tyhjentäviä olekaan. Olisikin mielenkiintoista verrata inkerinsuomen yleistävän yksikön 2. persoonan käyttöä johonkin muuhun vanhaan kaakkoismurteeseen tai jopa vanhaan kaakkoismurteeseen

keskusteluaineistoon, mutta valitettavasti varsinkin jälkimmäisen toteuttaminen taitaisi olla mahdotonta. Koska haastattelut ovat pääasiassa monologeja ja keskittyvät muisteluun ja kerrontaan, keskusteluaineistoon vertaaminen voisi tuoda lisävalaistusta tämän muodon käytöstä. Tietysti myös nykypuheen yleistävää yksikön 2. persoonaa pitäisi tutkia enemmän. Pitäisi esimerkiksi tarkastella, missä yhteyksissä sitä käytetään ja verrata, poikkeako se tästä vanhasta muodosta. Toivottavasti tämä tutkimus antaisi jollekulle inspiraation tutkia nykyistä yleistävän 2. persoonan käyttöä. Toisaalta inkerinsuomen aineiston epäsuorissa persoonaviittauksissakin riittäisi selvittävää. Jo aineistoa kerätessäni panin merkille, että inkerinsuomi on hyvin rikas kielimuoto persoonaviittausten osalta. Aineistossa käytetään paljon erilaisia tekijän epämääräiseksi jättäviä viittauskeinoja: yleistävää yksikön 2. persoonaa, nollapersoonaa, passiivia, monikon 1. ja 3. persoonaa sekä leksikaalisia ilmaisuja (indefiniittipronomineja, indefiniittisesti käytettyjä relatiivi- ja interrogatiivipronomineja, kvanttoripronomineja, erilaisia epämääräiseen ryhmään viittaavia sanoja [esimerkiksi *ihminen/ihmiset*, *venäläinen/venäläiset*]). Erilaisten epäsuorien viittausten suuri määrä johtuu todennäköisesti haastattelujen aiheesta, mutta niiden paljous saa pohtimaan, mikä motivoi valitsemaan juuri tietyn viittaustavan. Olisikin mielenkiintoista selvittää yhdestä ja samasta aineistosta, milloin valitaan mikäkin muoto. Voisi esimerkiksi vertailla puhefunktioita ja käyttötarkoituksia kaikkien epäsuorien viittausten osalta.

LÄHTEET

Aineslähteet

Joensuun yliopistossa Inkeri-hankkeessa tallennettu aineisto. Äänitallenteet ja niistä tehdyt litteraatiot ovat säilytteinä Itä-Suomen yliopistossa Joensuun kampuksella suomen kielen oppiaineen kokoelmissa.

TARTTO 1990

AK = Alisa Kotsalainen, s. 1926, 1 tunti, 15 sivua, JoYSKL 430.

AV = Anna Vilikoukku, s. 1914, 1 tunti 30 min., 30 sivua, JoYSKL 431, 432A.

PÄRNU 1991

AA = Alma Aleksandrova, s. 1920, 2 tuntia, 34 sivua, JoYSKL 451, 452.

PÄRNU 1996

EE = Elsa Ettl, s. 1921, 50 min., 14 sivua, JoYSKL 720.

EL = Elsa Lumi, s. 1920, 20 min., 9 sivua, JoYSKL 724B.

SM = Saima Makkonen, s. 1925, 30 min., 10 sivua, JoYSKL 724A.

SyM = Sylvi Matvejeva, s. 1932, 30 min., 10 sivua, JoYSKL 735.

HM = Hilma Murd, s. 1925, 35 min., 11 sivua, JoYSKL 728.

MM = Maria Mustonen, s. 1920, 40 min., 10 sivua, JoYSKL 718.

MP = Maria Pukkonen, s. 1923, 30 min., 9 sivua, JoYSKL 726A.

LP = Liisa Pöllüäär, s. 1917, 1 tunti, 19 sivua, JoYSKL 719.

KS = Katri Simson, s. 1918, 2 tuntia, 44 sivua, JoYSKL 712, 713.

AS = Anna Sulikova, s. 1922, 30 min. 10 sivua, JoYSKL 732A.

HATSINA – SKUORITSA 1995 I

MA = Mari Akkanen, s. 1918, 50 min. 16 sivua, JoYSKL 671.

ELa = Elviira Laitinen, s. 1951, 11 sivua, JoYSKL 684.

AM = Anna Malmi, s. 1910, 1 tunti, 21 sivua, JoYSKL 659.

VM = Valter Matikainen, s. 1927, 50 min, 13 sivua, JoYSKL 665.

EM = Elviira Miagova, s. 1941, 30 min., 11 sivua, JoYSKL 676

HN = Hilja Nazander, s. 1927, 50 min, 13 sivua, JoYSKL 683.

AP = Antti Pakkanen, s. 1924, 45 min, 11 sivua, JoYSKL 667.
 KP = Katri Pakkanen, s. 1923, 30 min., 6 sivua, JoYSKL 673A.
 EP = Elsa Pelli, s. 1920, 30 min., 8 sivua, JoYSKL 677A.
 HR = Hertta Raski, s. 1927, 40 min., 11 sivua, JoYSKL 656.
 MS = Mari Soittu, s.1980, 15 min., 6 sivua, JoYSKL 672A.
 AT = Anna Talonpoika, s. 1904, 60 min., 21 sivua, JoYSKL 678.

KUPANITSA 1997 II

EH = Eeva Hajanen, s. 1912, 1 t, 20 sivua, JoYSKL 766.
 AnK = Anna Kilpiäinen, s. 1907, 2 t, 30 sivua, JoYSKL 777, 778, 779A.
 SK = Sofia Kontsarova, s. 1907, 45 min., 14 sivua, JoYSKL 782.
 JM = Juho Mina, s. 1926 ja, 55 min., 27 sivua, JoYSKL 775.
 MaM = Maria Mina, s. 1929, 55 min., 27 sivua, JoYSKL 775.
 AnS = Anna Savelveja, s. 1915, 45 min., 13 sivua, JoYSKL 788.
 SS = Sohvi Sergejeva, s. 1922, 50 min., 16 sivua, JoYSKL 787.
 VS = Valentina Stolikova, s. 1940, 50 min., 16 sivua, JoYSKL 769.
 RV = Raija Vänni, s. 1940, 15 min., 5 sivua, JoYSKL 784A.

TOKSOVA 1996 I

EA = Elma Akkanen, s. 1914, 1 t, 15 sivua, JoYSKL 754.
 MJ = Maire Jääskeläinen, s. 1937, 25 min., 3 sivua, JoYSKL 757B.
 MiK = Mikko Kanninen, s. 1924, 1 t, 16 sivua, JoYSKL 748.
 KK = Katri Kiuru, s. 1912, 50 min., 23 sivua, JoYSKL 752.
 MK = Mari Kylmäsuu, s. 1913, 1 t 30 min., 24 sivua, JoYSKL 751.
 EiL = Eino Lankinen, s. 1934, 1 t, 16 sivua, JoYSKL 749.
 EH = Eino Hämäläinen, vieraana edellisen luona
 HP = Hilda Poutiainen, s. 1922, 55 min., 24 sivua, JoYSKL 745.
 LES = Lempi Elina Steenari, s. 1923, 1 t, 12 sivua, JoYSKL 747.
 JV = Juho Vilikoukku, s. 1927, 30 min., 8 sivua, JoYSKL 760.
 MV = Maila Vilikoukku, s. 1931, 30 min., 8 sivua, JoYSKL 760.

Haastattelijat

IS = Ilkka Savijärvi
 MS = Muusa Savijärvi
 HR = Helka Riionheimo

OK = Ossi Kokko
 JH = Janne Heikkinen
 MK = Mila Korpisammal
 SRK = Sanna-Riikka Knuuttila
 KK = Krista Kivisalu
 EV = Elle Vaimann

Suvi Kopoesta sä-passiivin sanansaattaja. – <http://tumppa.blogspot.com/2008/02/suvi-koposesta-s-passiivin.html>, julkaistu 17.2.2008.

Tutkimuslähteet

- ANHAVA, JAAKKO 1987: Imperatiivin tekijäpronominin. – *Virittäjä* 91 s. 358–361.
- BROWN, PENELOPE - LEVINSON, STEPHEN 1978: Universals in Language usage: Politeness phenomena. – Ester N. Goody (toim.), *Questions and politeness: Strategies in social Interaction*. Cambridge papers in social anthropology 8. Cambridge.
- 1987: *Politeness. Some universals in language usage*. Studies in interactional sociolinguistics. 4. Cambridge: Cambridge University Press.
- DIK, SIMON C. 1978: *Functional grammar*. North-Holland Linguistic series 37. Institute for General Linguistics. University of Amsterdam.
- DUVALLON, OUTI 2006: Milloin pronominisubjekti jää pois puhutussa suomessa? – Anneli Pajunen & Hannu Tommola (toim.), *XXXII Kielitieteen päivät Tampereella 19.-20.5.2005*. s. 203–217. Tampere: Tampere University Press.
- EESTI KEELE GRAMMATIKA II = EREL, MATI – KASIK, REET – METSLANG, HELLE – RAJANDI, HENNO ROSS, KRISTIINA – SAARI, HENN – TAE, KAJA – VARE, SILVI: Eesti keele grammatika II. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, Tallinn. 1993–1995.
- ERONEN, RIITTA 1996: *Kun sä käyt huoltoasemalla*. Helsingin Sanomat 25.6.1996.
- ETELÄMÄKI, MARJA 2006: *Toiminta ja tarkoite*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- FORSBERG, HANNELE 1994: Havaintoja kysymystyypistä otat *sie ~ sä*. – *Virittäjä* 98 s. 60–68.

- 1998: *Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.
- 2001: *Mahdoton tehtävä*. Helsingin Sanomat 28.8.2001.
- 2003: *Imperatiivin ilmaisuvoima*. Luentomoniste.
http://www.helsinki.fi/hum/skl/i/miset/laitinen/modaalisuus/imperatiiviluenno_nmoniste2003.pdf / (23.9.2011).
- HAKANEN, AIMO 1978: Nalle Puhin kysymykset. – Alho Alhoniemi (toim.), *Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978*, s. 207–232. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6, Turku.
- HAKULINEN, AULI 1972: Mitä subjektin alla? – *Virittäjä* s. 241–253.
- 1975: Suomen sitä: pragmatiikan heijastumia syntaksissa. – *Sananjalka* 17 s. 25–41.
- 1982: Itse-sanan merkityksestä ja käytöstä. – *Virittäjä* 86 s. 43–57.
- 1987: Avoiding personal reference in Finnish. – Jef Verschueren & Mercella Bertuccelli-Papi (toim.), *The Pragmatic Perspective. Selected papers from the Interactional Pragmatics Conference* s. 141–153. Pragmatics and Beyond Companion series 5. Amsterdam.
- 1988: Miten nainen liikkuu Veijo Meren romaaneissa. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen* s. 56–70. Yliopistopaino, Helsinki.
- 1989: Partikkelit ja muut kiteymät vuoroissa. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja I*. Kieli 4. s. 115–146. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- 2002: *Ovatko puhuttu ja kirjoitettu kieli erkaantuneet toisistaan?* Esitelmä Suomen kielen lautakunnan syysseminaarissa Nykysuomi ja sen huolto 11.10.2002. <http://www.kotus.fi/index.phtml?s=2069/>.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1988: *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI - KARLSSON, FRED - VILKUNA, MARIA 2010: *Suomen tekstilauseiden piirteitä: kvantitatiivinen tutkimus*. Department of General Linguistics. Publications of University of Helsinki NO. 6. 2010 (1996, 1980).
- HAKULINEN, AULI – KARTTUNEN, LAURI 1973: *Missing persons: on generic sentences in Finnish*. – Papers from the Ninth regional meeting. Chicago Linguistic Society. Chicago.

- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- HALLIDAY, M. A. K. 1994: *An introduction to functional grammar*. Second edition. London: Arnold, 1994.
- HALLIDAY, M.A.K. – HASAN, RUQAIYA 1976: *Cohesion in English*. English Language Series 9. Longman.
- HAWKINS, JOHN A. 1978: *Definiteness and indefiniteness*. A study in reference and grammaticality prediction. London: Croom Helm.
- HEINONEN, TARJA RIITTA 1995: Null subjects in Finnish: From either-or to more-or less. – Tapio Hokkanen, Marja Leinonen & Susanna Shore (toim.), *SKY 1995* s. 47–78. Helsinki: Suomen kielitieteellinen yhdistys.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1991: Velipojalta kuultua: Kuinka aikamuodot jäsentävät kertomusta? – Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi & Mirja Saari (toim.): *Leikkauspiste. Kirjoituksia kielestä ja ihmisestä*. Suomi 158 s. 77–86. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1991: Syntaktiset rakenteet kertomuksen jäsenyyksen osoittimina. – *Virittäjä* 95 s. 33–47.
- 2001: *Syntax in the Making. The emergence of syntactic units in Finnish conversation* s. 173–207. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- 2008: Minä ja muut: Puhujaviitteisyys ja kontekstuaalinen tulkinta. *Virittäjä* 112 s. 186–206.
- HELASVUO, MARJA-LIISA – LAITINEN, LEA 2006: Person in Finnish: Paradigmatic and syntagmatic relations in interaction. – Marja-liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.), *Grammar from the human perspective: Case, space, and person in Finnish*. s. 173–208. Amsterdam: John Benjamins.
- HERLIN, ILONA 1997: *Suomen kielen koska-konjunktion merkitys ja merkityksenkehitys*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1998: *Suomen kun*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- HS = Helsingin Sanomat
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen*. Suomen kirjakielen historia. Porvoo: WSOY.

- HÄMÄLÄINEN, SIMO O. 1982: Mikrotason sosiolingvistiikka - keskustelun kielioppia. – M.K. Suojanen - Päivikki Suojanen (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä* s. 132–166. Helsinki: Gaudeamus.
- IKOLA, OSMO 1949: *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomalaisessa raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen*. Turun yliopiston julkaisuja B: XXXII.
- 1961: *Das Referat in der Finnischen Sprache. Syntaktisch - Stilistische Untersuchungen*. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia. Sarja B, nide 121. Helsinki.
- 1964: *Lauseopin kysymyksiä*. 2. painos, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1983: *Nykysuomen käsikirja*. 7., tarkistettu painos. Espoo: Weilin+Göös.
- 1990: *Sanajärjestyksen salakareja*. – Osmo Ikola (toim.), *Kielen elämää ja käyttöä*. Juva: WSOY.
- 1995: *Itse-sanan syntaktinen käyttö suomen yleiskielessä ja murteissa*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 73. Turku.
- 2005: *Nykysuomen opas*. 4. painos. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 65. Turku.
- IKOLA, OSMO – PALOMÄKI, ULLA – KOITTO, ANNA-KAISA 1989: *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKST 950.
- JOKELA, HANNA 2004: *Geneerinen nollasubjektillause suomessa ja virossa*. Pro gradu - tutkielma. Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos. Turun yliopisto.
- KANGASHARJU, HELENA 1998: *Kielentutkimuksen ja keskusteluanalyysin suhteesta*. – *Virittäjä* 102 s. 407–412.
- KANGASMAA-MINN, EEVA 1980: *Suomen kielen persoonallisesta passiivista*. – *Sananjalka* 22 s. 5–70.
- KAUPPINEN, ANNELI 2006: *Polyseeminen ”vaikka” ja neuvottelun retoriikka*. *Virittäjä* 110 s. 162–189.
- KETTUNEN, LAURI 1940b: *Suomen murteet III B. Selityksiä murrekartastoon*. SKST 188. Helsinki.

- KILPIÖ, ELINA 1999: *Monikollisen subjekti-NP:n referenssi ja definiittisyys*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- KITAWAGA, C. – LEHRER, A 1990: *Impersonal uses of personal pronouns*. – *Journal of Pragmatics* 14 s. 739–759.
- KIURU, SILVA 1977: *Suomen kielen kieltohakuiset verbit*. Murreaineistoon perustuva syntaktis-semanttinen tutkimus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KK 1994 = Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja. Helsinki: Opetusministeriö.
- KOK, MARIA 2011: *Kuinka itse-pronominista tuli indefiniittinen*. *Työtapaturmia kielioppien historiassa*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. Saatavilla: http://epublications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef20110039/urn_nbn_fi_uef20110039.pdf.
- KOKKO, OSSI 2007a: Inkerinsuomen pirstaleisuus. Eräiden sijojen kehitys murteen yksilöllistymisen kuvastajana. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 48. Joensuu: Joensuun yliopisto 2007.
- 2007b: Puheyhteisön hajoaminen ja inkerinsuomen nykytila. Väitöksenalkajaisesitys Joensuun yliopistossa 20. lokakuuta 2007. – *Virittäjä*. Verkkoliite.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2000: Kielellistä passiivisuutta: miksi me mennään? – *Kielikello* 3 s. 13–15.
- KUUSI, MATTI 1977: *Yksikön 2. persoona ims. kielten sananlaskuston venäläistymisasteen mittarina*. Neuvostoinstituutin vuosikirja. Vammala.
- LAINEN-PATANA, SATU 2005: *Minä kirjoittajana. Identiteetit, subjektit ja persoonat lukion 1. vuoden opiskelijoiden omaa kirjoittamista pohdiskelevissa teksteissä*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona*. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1995a: Nollapersoona. – *Virittäjä* 99 s. 337–357.
- 1995b: Persoonat ja subjektit. – Pirjo Lyytikäinen (toim.), *Subjekti. Minä. Itse. Kirjoituksia kielestä, kirjallisuudesta, filosofiasta* s. 35–79. Tietolipas 139. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- 1998: Dramaattinen preesens poeettisena tekona. – Lea Laitinen & Lea Rojola (toim.), *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*. Tietolipas 160 s. 81–136. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2006: Zero person in Finnish: A grammatical resource for constuing human reference. –Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.), *Grammar from the human perspective: case, space and person in Finnish* s. 209–231. Amsterdam: John Benjamins.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. SKST 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2006a: Pronominisubjektin käytöstä ja poisjätöstä Kelan asiointikeskusteluissa. – Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö & Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli: Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin* s. 37–64. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2006b: *Mie vai mä, sinä vai te?* Virkailijoiden kielelliset valinnat itseen ja vastaanottajaan viitattaessa. – Marja-Leena Sorjonen & Liisa Raevaara (toim.), *Arjen asiointia. Keskusteluja Kelan tiskin äärellä*. Tietolipas 210, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 141. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.
- LARJAVAARA, MATTI 1990: *Suomen deiksis*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1999: Kieli, kohteliaisuus ja puhuttelu. *Kielikello* 2.
- LEINO, PENTTI 1982: Suomen kielen lohkolause. *Suomi* 124: 2. Vaasa: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEINONEN, MARJA 1983: Generic zero subjects in Finnish and Russian. - *Scando-Slavica*, Tomus 29 s. 143–161. Munksgaard, Copenhagen.
- LEIWO, MATTI – LUUKKA, MINNA-RIITTA – NIKULA TUOMO 1992: *Pragmatiikan ja retoriikan perusteita*. Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksen julkaisuja. Jyväskylä.
- LINDÉN, EEVA 1963: Kieltolauseen sanajärjestyksestä suomen kirjakielessä. – *Virittäjä* 67 s. 214–226.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 1994a: Minä, sinä, hän — tieteellisten tekstien ihmissuhteet. *Virittäjä* 98 s. 25–43.

- 1994b: Persoonan pragmatiikan puntarissa. – *Virittäjä* 98 s. 227–239.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics* 1 & 2. Cambridge: CUP.
- MATIHALDI, HILKKA-LIISA 1979: *Nykysuomen modukset I. Kvalitatiivinen analyysi*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B Humaniora No. 7. Philologia No. 2. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.
- MAURANEN, ANNA – TIITULA, LIISA 2005: Minä käännössuomessa ja supisuomessa. Anna Mauranen & Jarmo H. Jantunen (toim.), *Käännössuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä* s. 35–69. Tampere Studiensis in Language, Translation and Culture Sarja A Vol 1. Tampere: Tampere University Press.
- MIELIKÄINEN, AILA 1984: Monikon 3. persoonan kongruenssista puhekielessä. – *Virittäjä* 88 s. 162–174.
- 1987: Naiset puhekielen säilyttäjinä ja uudistajina. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen* s. 92–111. Helsinki: Yliopistopaino.
- NS = Nykysuomen sanakirja 1985. Yhdeksäs painos. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo: WSOY.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. SKST 436. Mänttä.
- OJAJÄRVI, JUSSI 2000: Imperialistinen sä-puhe – kun sä ajat formulaa. *Kielikello* 3 s. 19–22.
- PAJUSALU, RENATE 1995: Pronominit *see*, *tema* ja *ta* viron puhekielessä. *Sananjalka* 37 s. 81–94.
- PAJUNEN, ANNELI 1988: *Verbien leksikaalinen kuvaus*. Yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 18. Helsingin yliopisto.
- PALANDER, MARJATTA 1991: Puhe- ja kirjakielen sanajärjestyseroja. *Virittäjä* 95 s. 235–254.
- 2007: Alueellisen taustan vaikutus murrekäsityksiin. *Virittäjä* 111 s. 24–55.
- PALMER, F. R. 1976: *Semantics. A new outline*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PAUNONEN, HEIKKI 1982: Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. M. K. Suojanen - Päivikki Suojanen (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä* s. 35–110. Helsinki: Gaudeamus.
- 1993: Suomen mieli – oikea kieli. *Virittäjä* 93 s. 81–88.

- 1995: *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2001: Yksikön 1. persoonaan käyttö Helsingin puhekielessä. M. Blomqvist, M. Saari & P. Slotte (toim.), *Våra språk i tid och rum* s. 154–168. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid helsingfors universitet genom Mirja Saari B:21. Helsinki.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. Porvoo: WSOY.
- POOL, RAILI 1999: About the use of different forms of the first and second person singular personal pronouns in Estonian cases. – Mati Ereht (toim.), *Estonian: typological studies III* s. 158–184. Tartu: University of Tartu.
- 2000: Eesti keele personaalpronoomenite pikkade ja lühikeste vormide kasutus eestlaste ja mitte-eestlaste keeles. – Kiira Allikmets (toim.), *Languages at Universities Today and Tomorrow*. Proceedings of the Methodology Conference of the Language Center 19–20 May 2000 s. 67–75. Tartu: University of Tartu.
- PS II = Suomen kielen perussanakirja. Toinen osa L-R. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1990.
- PÄLLI, PEKKA 2003: *Ihmisryhmä diskurssissa ja diskurssina*. Lisensiaatintyö. Tampere: Tampere University Press.
- RAEVAARA, LIISA 1989: *No* – vuoronalkuinen partikkeli. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja* 1 s. 147–161. Kieli 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1996: Missä järjestyksessä ja miksi? – Eeva Lindenin näkemyksiä suomen kielen sanajärjestyksestä. – *Virittäjä* 100 s. 61–68.
- REMES, HANNU 1983: *Viron kielioppi*. Porvoo; Helsinki; Juva: WSOY.
- RIIONHEIMO, HELKA 2007: *Muutoksen monet juuret. Oman ja vieraan risteytyminen Viron inkerinsuomalaisten imperfektinmuodostuksessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura. Hakapaino Oy.
- RUSSKAJA GRAMMATIKA I 1980: N. Ju. Svedova (toim.). Moskva.
- SADENIEMI, MATTI 1968: Teitittelyn taustaa. – *Virittäjä* 72 s. 224–226.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1977: *Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi 1*. Suomi. SKST 333. Helsinki.

- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1989: Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja 1* s. 195–222. Kieli 4. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- 1997: Suomen perfektin merkityksestä keskusteluaineiston valossa. – *Virittäjä* 104: 2–26.
- 2000: Sinä ja suomalaiset. Yksikön toisen persoonan yleistävästä käytöstä. *Kielikello* 3 s. 16–18.
- SHORE, SUSANNA 2008: Lauseiden tekstuaalisesta jäsennyksestä. *Virittäjä* 112 s. 24–65.
- SIEWIERSKA, ANNA 2004: *Person*. Cambridge University Press.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 1976: Shifters, Linguistic Categories, and Cultural Description. – Keith H. Basso & Henry A. Selby (toim.), *Meaning in Anthropology* s. 11–55. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki.
- SUOJANEN M.K. 1985: *Mitä turussa puhutaan?* Raportti Turun puhekielen tutkimuksesta. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 23.
- SUOMEN KANSAN MURREKIRJA 1992 = Suomen kansan murrekirja I–II. Sanakirjasäätiön toimitteita III–IV. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY. 1992.
- TIMONEN, SAARA 2008: *3. persoonan imperatiivin käyttö Pohjois-Karjalan murteissa*. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto. Saatavilla: http://epublications.uef.fi/pub/URN_NBN_fi_joy-20080013/URN_NBN_fi_joy-20080013.pdf.
- TUOMIKOSKI, RISTO 1971: Persoona, tekijä ja henkilö. – *Virittäjä* 75 s. 146–152.
- WIIK, KALEVI 1976: Suomen tempusten etä- ja syvärakenteista. *Virittäjä* 80 s. 135–162.
- VILKUNA, MARIA 1992: *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa*. Suomi 163. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.
- VIROLAINEN, SINIKKA 1953: Tyylihavaintoja kannakselaisesta kansankielestä. *Virittäjä* 57 s. 274–294.
- VÄÄNÄNEN, MILJA 2010: *Yksikön 1. persoonan subjektipronominin poisjättö pohjalaisissa ja kaakkoisissa murteissa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: Suomen kieliopillisten sijojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turun yliopisto. Turku.

—— 1989: *Suomalaisen puhuttelun piirteitä. Kielen käyttö ja käyttäjä.* – Anneli Kauppinen & Kyllikki Keravuori (toim.), ÄOL:n vuosikirja XXXVI. Helsinki: Hakapaino Oy.

LIITE 1

Muut kuin tekijän asemassa olevat yleistävät yksikön 2. persoonat.

HR: Nyt on, tekemistä on sit, tääl?

SM: Nii. Tällai ain joka lauvantaipäin täytyy mennä ja et [nauraa,] **et sul on.** (Pärnu, JoYSKL 724A s. 9)

AA: – – sit meil ol sitäviisi jot sit mö käim, ja sit ol jot, ei anneta, kyläneuwostosta, ei anneta millastakka paperi et sä piäsesit Lenenkraati työhö. **Sul piäp olema,** kuhu sä olet sissäkirjutettu, a sitä dokumentti ei anneta meil. Ja Leninkraati työhö ei oteta. (Pärnu, JoYSKL 451 s. 4)

SyM: Mutta silloin oli jälle sellainen aika ettei ollut kaikki, siim piäl, vaid oli tuol al. oli tuol al. **Jos siul oli, no,** läksin sinne kauppa ko tahoit, mitä oli siel, hyvviä nuttuloi tai mitä tahoit osta, katsoit, ei tappa, no, ei tappa sitä. Jot, jono om pitkä kaik ottaa ja ei tappa sitä. A heil on, vot, ”nyt on otsas enempä eij ole”. A, siis ain, ne venäläiset sanot, ”a mänepäs katso sielt takant voib olla viel löyvvät”. (Pärnu, JoYSKL 735 s. 16)

MM: – – ja sitten on Leninkratis. Sitten, sitki tuotii meille, miten sanotaa nee, na- nalookii. Lihhaa piti antaa valtiolle, ja maitoo, ja munii, mun-..

JM: Jaa, **onks siul kannaa vain ei ole,** anna viiskymment mun-.. (Kupanitsa, JoYSKL 775 s. 13)

AA: – – oteti poikke se, passi, passit otetti poikke annetti meil kolmen, kuum passi, kolmkymment seitsemäis, statjaa, jot ”kahenkymmenen neljän tunnin sisäl teitä Leninkraatis ei ois”. No, mihi nyt? Takasi Siperi et ennä lähe, eikä sull ole ennää raha niim paljo et sa si- sinne Siperi (saisit). No a sit minul olki se, setämpoika, oli Päriverere souhoosissiin, noh, Are vallas viel. (Pärnu, JoYSKL 452 s. 18)

EiL: Myö oIdii siin aina rannal ei metsääl kesäl sinne metsää et piäse niitä ol itikkoja niitä hienoi. Jos mänet metsää niin ne syövät siulta et silmiikää avvoa auk. A joje rannal siin aina tuuloo. (Toksova, JoYSKL 749 s. 3)

SK: Daa, juhannuksen, juhannuksen, poltettii, hypättii sitä, noo, juostii, kuka toisen tapajaa, parissa, sinä juokset, sinum poika otetaa, sinulta, sinä jäät yksin. no, sit jäät taas yksin. taas tulet sinne, lyhtee panemaa, ja, ja nyt ens laulet-. [laulaa] (Kupanitsa, JoYSKL 782 s. 9)

AS: Raha ei ole mist suada. **Eläkkeraha midä siul anneta siel se,** (huonesta) maksat pois mitä jäip selle kaikki sis vähän ja,. (Pärnu, JoYSKL 732A s. 6)

VM: – – ni se, yks eses mies [SS-mies] se Gävi aina meidä ottamas sinne, niidä BurGama niidä BuuDaloja. Ja se oli semmone, semmone mies (jot), kui, et äl-, et huomannut siis hän Duli, (- - -), andoi sinule, niskoi vast tai midä. (Hatsina – Skuoritsa, JoYSKL 665 s. 11)

AKO: – – ja sitten, siellä asemalla, s-, saivat, kokkoo toisiin miehiin kans ja miehet sannoot jot, jot ”Juho, olit sellasen suuren talon isäntä ja nyt tulit, niinku köyhä”. Ne sano jot ”menit tehtaaseen töil” . A hiä purist olkapäitä ja sano ”(- -) mitäs tehä ko, rapattii”. Ko sanoit rapattii, a siin jo toine kävy uamusil vietii. Miks sanoit rapattii? Vaik kaikki riisuit älä sano et rapattii. Ole tyytyväine siihe mitä siul jätettii. (Kupanitsa, JoYSKL 777 s. 16)

MV: – – a voimaa eij olt mittää mie olil lope huono, jot tuul minnuu kuataa iha. A siel ol niin kovat tuulet jot se, sie et kestä jaloil niin kovaast viep sinnuu se lum tulloo niinko iä justii. (Toksova, JoYSKL 760 s. 3)

EiL: No, siel om monel annettu et näil, piällikköil jot heil on annettu jot hyö ovat köyhät hein ei huol maksaa verot. Verot etsiit köyhiilt. Meil on toiseel viisii eij ole niinko, koko mualimaas meil jos sä olet isäntä, sit sä oletki köyhä siun ei huoli sitä maksaa toista kolmatta. Valtijo sinnuu hoitaa ja. (Toksova, JoYSKL 749 s. 15)

LIITE 2

Taulukko 7. Yleistävän yksikön 2. persoonan yhteydessä käytetyt lausetyypit.

		<i>Pronominillinen</i>	<i>Pronominiton</i>	Yht.
Päälauseet	Väitelause	24	109	133 (43,2 %)
Yht. 181 (58,4 %)	Retor. kys.	17	15	32 (10,3 %)
	Imperatiivi	1	14	15 (4,8 %)
Sivulauseet	Kun	7	41	48 (15,4 %)
Yht. 130 (41,6 %)	Konj.		7	7 (2,2 %)
	Että/jotta	12	16	28 (9,0 %)
	Jos	5	16	21 (6,7 %)
	Vaikka	1	4	5 (1,6 %)
	Alist. kys	3	7	10 (3,2 %)
	Relatiivil.	6	5	11 (3,5 %)
Yht.		74	236	310 (100 %)

LIITE 3

Taulukko 8. Kielto- ja kieltomuotoisten pronominillisten lauseiden sanajärjestykset.

	<i>SVX</i>	<i>SAV</i>	<i>ASV</i>	<i>SOV</i>	<i>VSO</i>	Yht.
Päälause	1	2	2	1		6
PLjälkilause					1	1
Että/jotta	1	1				2
Kun	1					1
Jos	1					1
Yht.	4 (36,3 %)	3 (27,3 %)	2 (18,2 %)	1 (9,1 %)	1 (9,1 %)	11 (100 %)

Taulukko 9. Kielto- ja kieltomuotoisten pronominittomien lauseiden sanajärjestykset.

	<i>VX</i>	<i>AV</i>	<i>OV</i>	Yht.
Päälause	5	16	4	25
PL jälkilause	3			3
Al.kysymys		1		1
Että/jotta	5		1	6
Kun	5			5
Jos	3			3
Vaikka			1	1
Yht.	21 (47,7 %)	17 (38,7 %)	6 (13,6 %)	44 (100 %)